

1907 ápr. 13

A képviselőház naplóbíró bizottsága jelentése Vajda Sándor nemzetiségi képviselőnek a gyorsírói jegyzetekkel kapcsolatos illetéktelen korrigálása tárgyában és Mihali Tivadar ez ügyben benyújtott indítványa¹

Képv. Jkvei, 1906, I. 758–759. l., 138. ülés, 2779. sz.

Következik napirend szerint a naplóbíró bizottság jelentése, a képviselőház április 8-án tartott üléséről felvett gyorsírói jegyzeteknek Vajda Sándor képviselő által eszközölt illetéktelen megkorrigálása tárgyában, melyet a bizottság előadója, Somogyi Aladár ismertet s kéri a Házat, hogy a naplóbíró bizottság 458. sz. jelentését vegye tudomásul.

A jelentéshez hozzászól Mihali Tivadar képviselő, s betérjeszti a következő indítványt:

„A Ház a jelentésnek a sértő versszak kihagyását elrendelő részét tudomásul veszi azzal, hogy ezen verseknek gyorsírói naplóba való felvétele csempészetnek nem minősíthető, miután Vajda Sándornak beismerése alapján a Ház megállapította, s a bizottsági jelentés is konstatálja, hogy Vajda azon verseket a Házban felolvasta, csak oly halkán, hogy a gyorsírók azokat meg nem hallották.”

Többek felszólalása után elnök a vitát bezárja, s miután az előadó megjegyzéseit megtette, felteszi a kérdést akként, hogy helyeslőleg tudomásul veszi-e a Ház a naplóbíró bizottság jelentését – igen vagy nem? Elfogadás esetén esetnek lesz tekintendő Mihali Tivadar indítványa, melyet a jelentéssel szembe fog állítani.

A Ház a kérdésnek ekként leendő feltevéséhez hozzájárulván, felállás- és ülve maradással megejtett szavazás útján a naplóbíró bizottság jelentését helyeslőleg tudomásul veszi – s ekként Mihali Tivadar indítványát elveti.

¹ A nagy vihart keltett „Vajda-ügy” következtében a román nemzetiségi képviselő hosszabb ideig nem látogathatta a Ház üléseit, s az állítólagos versbecsempészes miatt a naplóbíró bizottság előterjesztésére súlyos megrovásban részesült. Bizonyos, hogy az igen halkán beszélő Vajda az inkriminált versszakokat tényleg elmondhatta, kétségtelen azonban az is, hogy nem a hárszabályoknak megfelelően kísérelte meg az inkriminált szövegnek a Képviselőházi Naplóban való elhelyezését. Az ügy történetéhez l. még: *A képviselőház naplóbíró bizottságának jelentése a képviselőház április 8-án tartott üléséről felvett gyorsírói jegyzeteknek Vajda Sándor országgyűlési képviselő által eszközölt illetéktelen megkorrigálása tárgyában* című iratot. (Képv. Ir., 1906, XII. 620. l.) – Az időszak feszült képviselőházi nemzetiségpolitikai légkörét híven tükrözi az az indítvány is, melyet még 1907. márc. 13-én Hodža Milán szlovák, Vlád Aurél és Suciú János román nemzetiségi képviselők nyújtanak be a Ház elnökéhez a nemzetiségi ügyekben feltűnően elfogult és türelmetlen Rakovszky István csornai néppárti képviselő, mint a képviselőház alelnökével szembeni bizalmatlanság kimondása tárgyában. (Képv. Ir., 1906, XII. 355. l.)

Scotus Viator (R. W. Seton-Watson) és Otto Bauer 1907. évi nézetei Ausztria–Magyarország jövőjéről illetve a nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia viszonyáról

A

1907 ápr. 23¹

Részletek R. W. Seton-Watson „Ausztria–Magyarország jövője és a nagyhatalmak álláspontja” című röpiratából, 1 melléklettel²

Bevezető

Divattá vált ebben az országban³ az a feltevés, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia össze fog omlani uralkodójának, a tiszteletreméltó Ferenc Józsefnek halálával. A következő lapok célja annak kimutatása, hogy ez a történelem mellőzésén vagy félreértésén alapuló, teljesen felületes nézet. Európa különböző országaiban sok pártnak és sok egyénnek érdeke ilyen eszme terjesztése, és ezeknek a rejtett erőknek a létezése – merem állítani – világossá fog válni mindenki számára, aki az alább felhozott tények erkölcsi tanulsága levonásán fáradozik. Több szerző komoly tőkét kovácsolt magának a fajgyűlölet bomlasztó tendenciájából. Túl kevésbé voltak azonban tekintettel azokra a nehézségekre, amelyekkel az ilyen szétesés járna. Még ha fel is tételezzük, hogy az árticsóka könnyen az idegen agresszió zsákmányává válna – ami engem illet, én egy pillanatra

¹ Az előszó kelte.

² A közölt szövegrészek eredetijét l. [R. W. Seton-Watson] *Scotus Viator: The future of Austria-Hungary and the attitude of the great powers.* (In part reprinted from the „Spectator.”) London 1907, Constable. [Bevezető]: V–VII., [V. fejezet]: 59–70. l. – A *Scotus Viator* néven publikáló Robert William Seton-Watson (1879–1951) publicista, később londoni egyetemi tanár, tanulmányait az oxfordi, berlini, párizsi és bécsi egyetemeken végezte. 1906-tól – a bevezetőt követő sorokból megtudjuk, hogy röpiratának a *Spectator* londoni folyóiratban korábban közölt részei az előző másfél év folyamán jelentek meg – cikkekben és tanulmányokban ismételtlen foglalkozott, a monarchia nemzetiségi kérdéseivel. – A bemutatott politikai értekezés jelentősége kettős. Egyrészt az, hogy ebben az első jelentős röpiratban a szerző még nem döntött a kérdésben való végleges álláspontjáról. Elsőrendűen érdekli *Ferenc Ferdinánd* személye és a „kettős monarchián” belüli szerkezeti változás lehetősége. A monarchiát ekkor még olyan közép-európai államnak tekinti, melynek fenntartása történelmi szükségesség. Szerinte döntően fontos tehát Magyarország belső átalakulása nem is annyira társadalmi, mint nemzetiségpolitikai tekintetben, de ugyanakkor elsőrendűen szükséges a monarchikus államkereten belül maradása. Ausztria – szerinte –, éppen a magyar önállósulási-függetlenségi törekvések miatt nem léphet a küszöbön levő *hági békekonferencia* előkészületei által jelzett útra, mert, – s ez Seton-Watson ekkori végkövetkeztetése – ez idő szerint „Magyarország és elszakadási szándékai a leszerelés fő akadályai”. (Seton-Watson tehát már eleve, még a későbbiekben, tehát 1908 folyamán kifejtett, „magyarországi személyes tapasztalata” előtti időben céltudatosan elfogult Magyarország iránt, s ezt az „alapérzését” mindvégig fenntartotta.) – Ezt a koncepciót vallja egyébként a röpirat 1908. évi német-osztrák kiadásához előszót író Carl Brockhausen tanár is, aki Seton-Watson fejtegetéseiből – alighanem *Ferenc Ferdinánd* és köre sugalmazására – azt a következtetést igyekszik levonni, hogy „...a magyarok Viator [é. Scotus Viator ill. Seton-Watson] fejtegetései szerint vakok a maguk javával szemben az osztrák uralkodóházzal, másnyelvű társnépeikkel és a birodalom másik felével való viszályukban”. – Seton-Watson és Brockhausen tehát a monarchián, és főként a Magyarországon belüli nemzetiségpolitikai reform és rendezés álláspontját, vallják 1907 tavaszán. Abban az időpontban, amikor a függetlenségi koalíció nálunk megkezdte helyrehozhatatlan károkat okozó törvényjavaslataival, az *Apponyi-féle iskolatörvény* (é. a „lex Apponyi”, tehát az 1907:XXVII. tc.) és a *horvát vasúti pragmatika törvény* (későbbi 1907:XLIX. tc.) javaslatok betervezésével a hazai nemzetiségi mozgalmak elleni országgyűlési offenzíváját. – Az előbbiekhöz kapcsolódva, nem véletlenül közöljük itt *Otto Bauer* (1882–1938), a kor egyik vezető osztrák szociáldemokrata politikusa és publicistája, az ausztro-marxizmus ideológusa 1907-ben, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* címmel kiadott műve első kiadásához írt, a bemutatott iratok időpontjában fogalmazott előszavát. (B.) Mert jóllehet Scotus Viator, Brockhausen és Bauert, éles szemléleti különbség választotta el, abban az egyben ez idő tájt mindhárman egyetértettek, hogy Ausztriában, és szélesebben az osztrák-magyar monarchia egész területén – mint Bauer írja a közölt 1907. évi előszóban „...a nemzeti kérdés a belpolitika legsúlyosabb problémája”. Ezt a problémát az ausztrómarxista *Bauer* a monarchia megszűnéséig annak

sem ismerem el ezt –; a hatalmak ebből következő vetélkedése végtelen veszélyek és zavar forrása volna, és valami sokkal rosszabbat jelentene, minthogy minden érdekelt megégeti a kezét.

Ezenkívül azok, akik feltételezik, hogy Ausztria–Magyarország léte jelenlegi császár és királyának életétől függ, nem veszik tudomásul a helyzet egy legfontosabb tényezőjét, vagyis a jogos örökös Ferenc Ferdinánd főherceget. Őt mindenfelől rejtélynek tartják, és jelleméről serényen terjesztettek becsmérő híreket. Ezek azonban rostálást igényelnek, mert a híreszteléseket sarkalló indítékok túlságosan nyilvánvalók, és több okból azt kell vélni, hogy a leendő császár és király méltó utóda lesz nagybátyjának. Minden jel arra mutat, hogy tehetséges és magabiztos, a hallgatás és a beszéd teljes értékét ismerő férfiú, aki nem fél attól, hogy meggyőződése legyen és aszerint cselekedjék.

Különösen hangsúlyoztuk Ausztria–Magyarország viszonyát Szerbiával és Romániával, tekintettel arra, hogy oly gyakran kihagyják e tárgy fejtegetéséből. Másrészt azonban csak bonyolulttá tette volna a kiadványt, ha megfelelő terjedelemben tárgyaljuk a török kérdést a dualisztikus monarchiára való kihatásában. Azonkívül az több okból már nem állna oly közel (a címlapon meghatározott) tárgyamhoz, mint harminc évvel ezelőtt. (1) Határválasztó államok keletkezése a Balkánon nagyban módosította Ausztria–Magyarország viszonyát a portához. (2) Ez [a tény] és a nemzeti érzés erősödése a félszigeten kevésbé valószínűsíti az orosz terjeszkedést mint 1854-ben vagy 1877-ben. (3) Ausztria Magyarország részvétlenségét a macedóniai helyzet iránt először a Müritzsteg-i egyezmény mutatta meg, majd feltűnően megerősítette legutóbbi egyetértése Olaszországgal Albánia kérdésében (lásd 25–26. l.).

Szándékosan tartózkodtam Franciaország vagy Nagy-Britannia állásfoglalásának tárgyalásától. Mindkét országnak nyilvánvaló érdeke Ausztria–Magyarországnak mint nagyhatalomnak a fenntartása. Ez az érdekeltség azonban teljesen negatív, és semmiképpen sem befolyásolja a kettős monarchia belső problémáit. Kizárólag az európai hatalmi egyensúly szempontjai diktálják: azt végzetesen megzavarná Ausztria–Magyarország felosztása vagy akár csak a két testvér-állam elkülönülése. Amint elfogadjuk tényeimet és érveim premisszáit, elkerülhetetlenül arra a következtetésre jutunk, hogy Franciaországnak és Nagy-Britanniának minden igyekezetével azon kell lennie, hogy megmentse a kettős monarchiát (bárhogyan is módosul belsőleg) politikai és gazdasági egységként a modern világban.

V. Fejezet

Ausztria Magyarország ellen – A belső probléma

„Quem deus vult perdere, prius dementat.”⁴

Az előzőkben azt igyekeztem kimutatni, hogy Ausztria–Magyarország korántsem olyan vonzó préda terjeszkedő szomszédok számára, amint azt hazánkban általában feltételezik, és az annexió veszélyei minden egyes esetben jóval súlyosabbak a lehető előnyöknél. Ehhez az érvhez még hozzá kell venni a történeti tény, hogy azok a területek, amelyeket ma „Ausztria–Magyarország”-nak vagy a „kettős monarchiá”-nak nevezünk, ismételtlen igazolták létüket az európai rendszer egységként azáltal, hogy túléltek a legélesebb és legveszélyesebb fajtájú válságokat.

Felemlíti az osztrák örökösödési háborút, amelyből Mária Terézia birodalma végül is az európai diplomácia vezető szereplőjeként került ki; a napóleoni háborúkat, amelyekből a kibontakozás a bécsi kongresszuson főleg e birodalom államfőfiaiak műve volt; 1848–49 súlyos megrázkódtatásai után alig

keretében, míg *Seton-Watson* már 1907 késő őszen – a csernovai sortűz következtében keletkezett lajtántúli és európai méretű nemzetiségpolitikai propaganda-hadjárat (vö. 21/G-Z sz. irat.) hatására –, s még inkább 1908-tól kezdve, annak felszámolásával véli megoldhatónak. Feladva ezzel az Ausztria–Magyarország jövőjéről írt 1907. évi röpiratában mondottakat. – A kérdéssel kapcsolatban a magyar és a külföldi monarchia-történészek további feladata lenne az 1907. évi röpiratból kiérezhető politikai hatás körülményeinek a feltárása, mely a német nyelvű nemzetiségi irodalomban ekkor jelentkező angol publicistát 1906 tavaszától 1907 első félévéig bezárólag és esetleg később is (vö. 34/8. sz. irat mell.) Ferenc Ferdinánd és köre iránt eltöltötte.

³ É. Anglia

⁴ Akit az isten el akar veszíteni, annak előbb az eszét veszi. – A szállóigévé vált szólásmondás görög forrásból latin közvetítéssel maradt fenn, a IV. században élt *Lactantius* ill. *Boissonade* francia hellenista révén. (Vö. *Békés* István: Napjaink szállóigéi Bp. 1968, Kossuth. 108. l.)

másfél évvel az osztrák diplomácia felülkerekedett a poroszon, és két háború kellett ahhoz, hogy Ausztria lemondjon vezető szerepéről Németországban. Nemcsak Ausztria bámulatos regenerálódó ereje, hanem több évszázados múltja is készíteti a meggyőződésre, hogy egy erős közép-európai állam történelmi szükségyszerűség.

És mégis, külföldi publicisták gyakran megjósolták Ausztria–Magyarország felbomlását, és úgy látszik, a meggyőződés ennek valószínűségében elterjedtebb mint valaha. A hiszékeny közönség a vész biztos előjelül fogadta el a belső nézeteltéréseket, és nem időzött el e pesszimista próféták céljainak mérlegelésénél. Könnyű azonban ezen célok között rivális befolyás több ellenáramát felfedezni – bizonyos francia lapok németellenes indulatát, a „franko–oroszl” rajongók szlavofil álmait, a *Los von Rom* mozgalomhoz tapadó vallásos előítéleteket, a magyar sovíniszták párt – taktikáit, a pángermánok eltökéltségét a számítások keresztülhúzására, a balkáni államférfiak hátsó gondolatait, a zsidó tőke védekező vagy támadó cselekedéseit. Ha tekintetbe vesszük mindezeket a befolyásokat, nem az a csoda, hogy vészjóslók vannak, hanem hogy nem volt sokkal több *kacsá*⁵, és nem hápogtak élesebben. Szerző nemcsak a valószínűségét, de a *lehetőségét* sem hiszi Ausztria–Magyarország széthullásának. E kétely érveinek éreztetésére a legegyszerűbb módszer, ha egy pillanatra *kész tényként*⁶ tételezzük fel a két ország teljes különválását. A szokványos nézet az ilyen helyzetről az, hogy míg Magyarország meg *tudna* állni egyedül – kockáztatva, hogy balkáni nivóra süllyed, de legalább függetlenségének károsítása nélkül – Ausztria viszont *nem* tudna egyedül megállani, és elkerülhetetlenül Németországgé lenne. Ez teljesen felületes nézet, és éppen az ellentéte sokkal valószínűbb. Mert ha Ausztria és Magyarország kiválnak a társulásból, világos, hogy nem barátokként válnak el. Ennélfogva Magyarországnak szétválás esetén a legközelebbi jövőben pusztán a maga erejére kell támaszkodnia. Ez igazán komoly kilátás volna, hiszen legkezdetben az új hadsereg problémája elé állítaná. A meglevő közös hadsereget főleg osztrák vonalon szervezik és igazgatják, s szétválás esetén a jelenlegi gépezet szükségyszerűen osztrák kézben maradna. Magyarországnak egyelőre nem volna vezérkara, megfelelő tisztikara, sem semmilyen szervezete a honvédségen (vagy helyi seregen) kívül, jóformán nem volna tüzérsége; egyúttal még keresztülviendő volna a magyar vezényleti nyelv bevezetése – a lakosság 54%-nál igen ellenszenves lépés –, és ez nem megy egyik napról a másikra. Míg Ausztria szabadon összpontosíthatná katonai eszközeit, és szinte bizonyosan megvásárolhatná független helyzetének garantálását Németországtól a Hármas Szövetséghez való hűséggel és kereskedelmi engedményekkel⁷, Magyarország viszont majdnem ellenállhatatlan kísértést jelentene keleti és déli szomszédainak. Oktalanság volna Oroszország politikáját tárgyalni ilyen lehetőség esetén, annál is inkább, mert már igyekeztünk álláspontját a Közép-Duna kérdéseiben jelezni (18–23. l.). De távolról sem képzelgés azzal érvelni, hogy az igazi zavart a kisebb államok okozták. Románia, amint már kifejtettük, tudja, hogy a kettős monarchia megrohanása majdnem nemzeti öngyilkosság volna. Ha azonban elszigetelt Magyarországgal állna szemben (amely még a hadsereg szervezésével vajúdik), más volna a helyzet. A dákoromán párt újból feléledne és az akkori kormány nehezen tudna ellenállni Erdély inváziója követelésének. Szerbia is hajlamos volna az alkalom megragadására abból kiindulva, hogy Bosznia elvesztéséért kárpótolja magát a Bánáttal. Hadserege bizonyára szívesen szórakozna a háborúval, és az új dinasztia megtámaszthatná ingatag trónját a sikeres eredménnyel. A két cinkos, Szerbia és Románia, még Bulgária együttműködését vagy legalábbis jóakarátú semlegességét is megszerezhetné viszonzásul azért, hogy Macedóniában szabad kezet enged. Egy ilyen kombináció határozottan roppant erős volna, mert a három állam mintegy 700.000 embernyi hadsereget küldhet a csatamezőre és közülük a román és bolgár hadtestek felette állnak a más ilyen erejű európaiaknak. A katonai erő növekedése a Balkánon valóban egészen más helyzetet teremtett, mint volt 1877-ben, és a nagyhatalmak egyszer csak fel fogják fedezni, hogy az óhajaik érvényre juttatásához szükséges katonai beavatkozás nem éri meg az azzal járó kockázatot.

Az új helyzetben még egy veszélyes tényezőt jelentenének a horvátok, akik külső bonyodalom esetén majdnem biztosan 1848 példáját követnék, és igyekeznének megvalósítani régi Magna Croatia-álmukat. Vajon akkor Bécs hajlandó volna-e megegyezni Zágrábbal és befogadni egy újjászervezett délszláv királyságot az osztrák birodalomba, oly kérdés, amely inkább maradjon

⁵ Az eredetiben franciául: „canard”.

⁶ Az eredetiben franciául: „fait accompli”.

⁷ Esetleg még, politikailag függetlenek maradvá, a német vámunióba való belépéssel is. [A szerző jegyzete.]

megválaszolatlanul. De a horvát kérdés még a legkedvezőbb körülmények között is azonnal ránehezede a független Magyarország államférfiaira. Mert ha a kiegyezés Ausztria és Magyarország között érvénytelenné válik, vele együtt zátonyra fut az 1868-i kiegyezés Magyarország és Horvátország között, és alapjaiban újból meg kell tárgyalni olyan kényes kérdéseket, mint Zágráb és Budapest pénzügyi viszonya és Horvátország részvétele a külügyekben. Magyarország helyzetét végtelenül bonyolítaná az okkupált tartományok jövőjének kérdése – zavaros vizek óceánja, amelyben a sok harcias zágrábi hazafi⁸ habozás nélkül halászna.

Rátérve a tisztán belügyi problémákra, több okból kétségesnek találjuk, hogy Magyarország képes egyedül megállni. A legelső és legfőbb megoldatlan kérdés a nemzetiségeké, amelyeknek még a létezését is tagadták egészen a legutóbbi időkig az ultrasovinisták, de ez [a kérdés] a valóságban ma élesebben merül fel mint valaha is. Negyven évi akadálytalan magyarosítás után Magyarország lakosságának még mindig negyven százaléka nem tudja az állam nyelvét. A románok és a szlovákok körében, akiknek szegénysége és mezőgazdasági foglalkozása sokáig akadályozta, fokozatosan kialakul egy művelt osztály; Erdély egyes részeiben a román nyelv szívósan tért hódít a magyarral szemben; a nem magyarok abbahagyták a választási passzivitás nevetséges politikáját, és az általános választójog bevezetése után kis képviselőcsoportjuk kétségtelenül visszatér számban megnövekedve a parlamentbe. A nem magyarok kilátásai így valamivel kedvezőbbek, és nem lehet őket többé nyugodtan semmibe venni, ha végül is felmerül a különválás kérdése. A függetlenség csak úgy valósítható meg, ha az egész nemzet, faji megkülönböztetés nélkül, egységes frontot képez a külvilág felé. Lehetetlen a belső harmónia mindaddig, amíg a nemzet fele fő életcéljának a másik fele felszívását tekinti – mindaddig, amíg a politikai és közigazgatási hatalom egy faj monopóliuma⁹; és amíg ez az összhang nincs biztosítva, Magyarország csak a csapást hívja ki, ha független igyekszik lenni. A magyarok felhasználhatják Bécsset a nemzetiségek ellen, mint eddig, vagy felhasználhatják a nemzetiségeket Bécs ellen: nem állhatnak ellen mindkettőnek egyszerre.¹⁰ Nem túlzás tehát azt mondani, hogy a faji kérdés Magyarországon az úgynevezett „osztrák kérdés” kulcsa.

A nemzetiségi kérdéssel szorosan összefügg a választási rendszer függő reformja. E tekintetben Magyarország hátrányban van Ausztriával szemben, ahol a birodalmi gyűlés a múlt év legnagyobb részét azzal töltötte, hogy felcserélje az idejétmúlt kuriális rendszert általános férfi-választójoggal, és ahol a kormányt valószínűleg az utóbbi években először támogatni fogja az új kamara, legalábbis minden Magyarországgal kapcsolatban felmerülő kérdésben. Magyarországon viszont a jelenlegi választójog kevés vagy semmi jelzést nem ad a lakosság nagy tömegeinek érzelmeiről: szűk osztályérdekek uralkodnak a pártvezetőségekben, és amíg az országgyűlés nem áll demokratikus alapon, a miniszterek elsőpró parlamenti többségük ellenére sem pózolhatnak mint a nemzeti akarat képviselői.

További forrása a veszélynek a szociális nyugtalanság, amit a mostani változott viszonyok keltenek Magyarország mezőgazdasági népességében. A Szerémségben (a Duna és a Száva közötti területben) már tekintélyes méreteket öltött az agrárszocialista mozgalom, és a Romániából jövő hírek nem fogják megakadályozhatni, hogy olajat öntsenek a zavaros vizekre. Az egész

⁸ Az eredetiben: Jingo.

⁹ A magyarok elhibázott nagylelkűségükre hivatkoznak a horvátokkal szemben 1868-ban, ezzel indokolva, hogy elutasítanak minden engedményt a többi nemzetiségnek. A válasz nyilvánvaló: az a tény, hogy túl sokat adtak egy fajnak, nem kifogás arra, hogy túl keveset adjanak öt másiknak. [A szerző jegyzete.]

¹⁰ A magyar álláspont meghökkentő példáját nyújtja az 1907. április 3-i vezércikk a *Pester Lloyd*-ban, amely sokáig a szabadelvű párt hivatalos orgánuma volt, és most is a dualizmust támogatja. „Ha a pártkoalíció”, írja, „átalakul minden magyar koalíciójává, hogy egy táborba egyesítse őket Ausztria ellen, a nemzetiségek ellen [az én kiemelésem], a szociális forradalom ellen, akkor senki sem fog elmaradni, aki magyarul érez és gondolkozik”. Akkor hát a nemzetiségek idegenek¹¹, nem magyarok? És mi lesz minden magyar állampolgár hangoztatott egyenlőségével a törvény előtt vagy a híres jogi fikcióval: „az egy és oszthatatlan magyar nemzet, amelynek tagja a haza minden polgára, tekintet nélkül nemzeti-ségi hovatarozására”? (Az 1868-i XLIV. törvény indokolása „A nemzetiségi egyenjogúságról”.) [A szerző jegyzete.]

¹¹ az eredetiben: „Uitlandres” (holland kifejezés dél-afrikai gyarmati emigránsaik megkülönböztetésére a búroktól).

¹² A fordítás az angol nyelvű idézetet követi; a törvény cikk eredeti szövegzése így szól: „... Magyarország összes honpolgárai... politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

országban növekszik a kivándorlás, és a múlt évben többszázezer paraszt ment ki az Újvilágba.¹³ Ennek hatása a munkaerőpiacra valószínűleg komolyan érezhető lesz jövő aratáskor, s egy megyegyűlés valóban mindent elkövet, hogy inkább kínai munkásokat javasoljon Magyarországra, semhogy teljesítse a magasabb bérkövetelést. A szociáldemokrácia, nemzetközi értelemben, ugyancsak terjed a városokban és tőkét kovácsol a Függetlenségi Párt soraiban uralkodó reakciós nézetekből.¹⁴ Ez a párt néhány éve hevesen radikális volt, és úgy tűnt, nincs távol a szövetség közte és a proletariátus között. Ma kelet és nyugat nincs távolabb egymástól, mint az 1900-as szélsőbal és az 1907-es szociáldemokraták.

Szorosan egybefonódik a szociális problémával Magyarország gazdasági fejlődése. Bár lakosságának majdnem hetven százaléka mezőgazdasági foglalkozású a jelenlegi kormány arra törekszik, hogy a lehető leggyorsabban ipari állammá változtassa Magyarországot. Ezzel a cézzel helyezik előtérbe a gazdasági szétválást Ausztriától mint a független Magyarország megteremtésének bevezetését, és ez a meghökkenítő gazdasági politika tölti el Magyarország barátait oly sok aggodalommal a jövőt illetően. A veszélyek világosak. A magyar hitel okvetlenül megszenvedi, ha elvágják a bécsi *haute finance*-től. A különválás magasabb adóztatást jelent, hiszen Magyarországnak ahelyett, hogy csak 33 százalékos kvótát fizetne a monarchia közös kiadásából (szemben az Ausztria által fizetett 66 százalékkal), pusztán a maga segélyforrásaiból kell majd fenntartania teljes részét a mostani közösügyekből, amellet felállítania a külön diplomáciai és konzuli képviselők, meg a külön katonaság és tengerészet költséges gépezetét. Végül vámsorompó felállítása Ausztria és Magyarország között – ahogy Kossuth kereskedelmi miniszter úr javasolja – súlyos többköltséggel jár, már csak pusztán földrajzi okokból is. A határ a két állam között több mint 1200 mérföld hosszú – az Adriától fel Pozsonyig, s a morva és galíciai határ mentén egészen Bukovina délnyugati sarkáig terjed. Egy pillantás a térképre megmutatja, hogy Ausztria karjában tartja Magyarországot, még ha le is mond minden összeköttetésről Boszniával, és földrajzi helyzete, meg vasúti összeköttetése Németországgal és Nyugat-Európával roppantul segítené a Magyarországgal való gazdasági küzdelemben. Ausztria máris annyival erősebb gazdaságilag Magyarországnál, amennyivel gyengébb, mint Németország, és még az utóbbi támogatása nélkül is sokkal kevésbé kell a vámháborútól félnie. Az agrárius többségre való kilátás az osztrák parlamentben és a horvátok ellenszenvé Budapest jelenlegi kereskedelmi politikájával szemben csekélyebb tényezői a helyzetnek, amelyek nyugodtan elhanyagolhatók.

Eleget mondtunk annak kimutatására, hogy Ausztria és Magyarország szétválása alig kevésbé súlyos és kalandos probléma, mintha idegen ellenség szakítaná szét, és ami első pillantásra csekélyebb rossznak tűnik, esetleg nem más, mint a nagy szakadékhoz vezető lejtő.

Még egy végső szót. Ha tekintettel a küszöbön álló hágai békekonferenciára, szembenézünk az európai helyzet tényeivel, kénytelenek vagyunk arra a végkövetkeztetésre jutni, hogy Magyarország és elszakadási szándékai a leszerelés fő akadályai. A jelenlegi dualista állam összetett belső problémái miatt alapvetően, természeténél fogva békés, és szükségszerűen ellenzője a kalandorpolitikának bármely szomszédjánál. Amíg azonban Magyarország teljes függetlenségre törekszik, örültség volna Ausztria részéről bármilyen engedmény a leszerelési felhívásra; ezért kénytelen a hágai konferencián azoknak a hatalmaknak adni teljes támogatását, amelyek az angol miniszterelnök javaslatának kudarcát kívánják.¹⁵

¹³ A kivándorlás már nem szorítkozik főleg a szlovákokra vagy más nem magyar fajokra, hanem kiterjed az Alföld, azaz nagy dunai síkság magyar parasztságának színejavára, [A szerző jegyzete.]

¹⁴ Nemrég egyes függetlenségi képviselők felszólították a házelnököt, akadályozza meg, hogy Mezőfi szocialista képviselő úr a Házhoz szóljon, és úgy látszik, eljárásuk más képviselők helyeslésével is találkozott, bár persze a jelenlegi házelnök Justh úréval nem. [A szerző jegyzete.]

¹⁵ Az ugyanazon év szeptemberében lezárt német fordítás (l. ez irat mellékletét) szövegén a szerző az itt közölt fejezet utolsó részében némileg változtatott. Elhagyta a legutolsó bekezdést, viszont az agrárszocialista mozgalomról szólva hozzáteszi, hogy a legutóbbi reakciós agrártörvény azt újból felszítja; továbbá, hogy a Romániából áterjedő elégedetlenséghez hozzájárul a közép- és észak-magyarországi ínség, s így valószínű, hogy az új választójog eredménye egy parasztpárt feltűnése lesz a parlamentben: ez üdvös volna, mert talán megakasztaná az aggasztó mérvű kivándorlást (szerinte 1907-ben: 350.000). – A szociáldemokrácia terjedése dacol az egyesülési és gyülekezési jog teljes hiányával és a maradi kormányhatalommal, amely betiltja a gyűléseket, sőt felosztat szakszervezeteket és egyesületeket; ennek hatására a szocialisták titkos szervezetbe tömörülnek, és élesedik a harc a tőke és a munka között. (L. az idézett kiadvány 80–81. l.)

Melléklet:

1907 szept.

*Carl Brockhausen bécsi tanár előszava R. W. Seton-Watsonnak Ausztria–Magyarország jövője és a nagyhatalmak álláspontjáról szóló röpirata német nyelvű kiadásához*¹

Ausztria népeit szokatlanul örvendetes reményteljesség fogta el; hosszú, aggódó kétkedés után ismét hisznek magukban és az állam fennmaradásában, amelyről pesszimisták a belföldön és ellenségek a külföldön oly szívesen jósolták, hogy széthullása fenyeget, fennállása csak egy szempáron nyugszik.

Hogy ez az új hangulat tényeken alapul-e, hogy korábban vagy most tévesztenek-e meg érzéseink, ennek megítélésére talán mérvadóbb egy kívülről mint mi magunk. Egy külföldi megfigyelő – egy angol –, aki a Scotus Viator álnév mögé rejtőzik, a nemzetére jellemző tárgyilagossággal foglalkozott e kérdéssel, tanulmányozta behatóan viszonyainkat a helyszínen, vagy pontosabban szólva a nagy monarchia sok helyén, és jutott Ausztria számára meglepően örvendetes eredményre.

Hogy éppen egy angol az, aki oly megnyugtató végkövetkeztetéseket vont le, az több irányban is figyelemre méltó. Sine ira et studio – a legcsekélyebb előítéletől is mentesen, valódi „viator” és „spectator”-ként áll szemben államunkkal; nincs gyengéje, amelyet fel ne tárna, nincs rosszindulatú híresztelés, amelyet meg ne említene; de a dolgok alapjáig hatol, és megmutatja, hogy a gyengék nem halálosak, és a legtöbb híresztelés túlzott. Ez az objektivitás, amelyet nem homályosít el részrehajlás, egy napi politikai röpirat jelentőségénél jóval nagyobb értéket kölcsönöz a könyvnek. Csak egy fejezetben ütközik ki valami olyasmi, mint a belátó enyhe iróniája, akit először megtévesztettek, és később keresztül küzdötte magát a helyesebb felismeréshez: abban a szakaszban, amely Ausztria viszonyát fejt ki Magyarországhoz.

Nem maradtak ismeretlenek itt nálunk a közeledési kísérletek, amelyeket a magyarok az összállam iránt nem éppen barátságos módon kezdeményeztek; „szabad” alkotmányuk, történelmi függetlenségi hajlamuknak szerintük hidat kellene képeznie a „rokon” alkotmánnyal bíró szigetlakó néphez. A választ ezekre a közeledési kísérletekre megadta a könyv utolsó fejezete, amelynek mottója: „Quem deus vult perdere prins dementat”. Igen, akit az istenek el akarnak veszejteni, azt vaksággal sújtják, és a magyarok Viator fejtegetései szerint vakok a maguk javával szemben az osztrák uralkodóházzal, másnyelvű társnépeikkel és a birodalom másik felével való viszolyukban; e fejtegetések szerint azonban elvakult volna mindenki, aki szellemi rokonságot ismerne el Magyarország és Anglia közállapotai között.

Vannak könyvek, amelyeket mindenkinek a kezébe kellene adni, aki egy bizonyos tárgyban ki akarja nyitni a száját, mert azok először a szemét nyitnák fel. Miután szinte minden osztrák és minden magyar bele szeretne beszélni állama jövőjébe, már csak azért is el kellene olvasnia ezt a művet, mert ez nem akar előre megalkotott nézeteket e célra preparált tényekkel bizonyítani, hanem egyszerűen bemutatja az elmúlt ötven év történelmi tényeit.

Hogyan fejlődtek az események Ausztria körül, Németországban, Oroszországban, Olaszországban és a Balkánon, hogyan támadtak ezekben a szomszédos államokban mindenütt aspirációk rokon eredetű osztrák népcsoportokra, és melyek azok a tényezők, amelyek az ilyen sóvárgásokat elhallgattatják – ez a mű érdekes tartalma; Európa jelenének történetét oly formában adja, ahogyan az iskola elmulasztja tanítani, és a pártsajtó azt nem pótolja. Mindegyik fél tanulhat ettől az objektív szemléletől, és aki már maga semmit sem akar tanulni, legalább az az élvezete van meg, hogy jó tanulságokat talál az ellenfél számára.

A jelen fordítást a szerző ellenőrizte és néhány kiegészítéssel és változtatással látta el.

Wien, 1907 szeptember

¹ Lelőhelye: *Die Zukunft Österreich–Ungarns und die Haltung der Grossmächte*. Von Scotus Viator. Übersetzt von Elsa Brockhausen. Mit einer Vorrede von Prof. Dr. C. Brockhausen. – Leipzig und Wien, 1908, Franz Deuticke. 83 l. Az előszó helye: 3–6. l.

B

1907 máj. 24

*Otto Bauer előszava „A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia” című munkája első kiadásához*¹

Az európai kulturális közösség minden államában a politikai viták középpontjában áll a szociáldemokrata munkáspárt állásfoglalása a nemzeti kérdésben. Ausztriában és Oroszországban a nemzeti kérdés a belpolitika legsúlyosabb problémája. De a nyugat- és közép-európai nemzeti államok szociáldemokráciája sem vonhatja ki magát a nemzeti közösségnek az államhoz való viszonya megvitatása alól, hiszen a nemzeti kérdések elválaszthatatlanul egybekapcsolódnak a külpolitikai problémákkal, amelyek évről évre növekvő jelentőségűekké válnak minden nemzet munkásosztálya számára.

Ha nyomon akarjuk követni a szociáldemokrata nemzetiségi politika fejlődési irányát, akkor azokat az erőket kell kifürkésznünk, amelyek munkások millióira, bizalmiak ezreire hatva formálják a munkástömegek öntudatát, meghatározzák döntéseiket a nemzeti élet minden kérdésében. Így tanuljuk meg, hogy a szociáldemokrácia nemzetiségi politikáját a munkásosztály helyzetéből a polgári társadalmon belül, a nemzeti kérdést szociális problémaként fogjuk fel. Arról van itt szó, hogy Marx módszerét a szociális kutatásban új munkaterületen próbáljuk ki. Ilyen értelemben akar írásom „Marx-tanulmány” lenni.

A nemzeti közösség egyike a legkomplikáltabb szociális jelenségeknek, a legkülönbözőbb fajtájú szociális jelenségek összetétele. Aki ki akarja kutatni, hogyan határozza meg a harcoló munkásosztály akaratát egy nemzeti közösséghez való tartozásának köteleke, annak ennél fogva több oldalról kell problémájához is hozzáférnie. Majd itt, majd amott számunkra kevésbé ismerős útra fogunk térni. én is szívesebben folytattam volna szokott munkámat szűkebb munkaterületemen, ahelyett hogy itt idegen és nem ritkán hiányos kutatásokra támaszkodva oly probléma körül fáradozzak, amelynek sokrétűsége és bonyolultsága az egyes ember tudása számára soha tökéletesen meg nem oldható feladatot jelent. A harcoló munkásosztály azonban nem nélkülözheti a napi érveket, mert azok a későbbi években hiányosaknak bizonyulhatnak. És azok némelyikének, akik még tanácstalanul állnak szemben az osztályok és pártok harcával, kapóra fog jönni anyaggyűjtésünk, érveink rendezése, ha mégoly tökéletlen is, a további kutatás alapjául.

Következtetésemért és követeléseimért egyedül én viselem a felelősséget. Tudom, hogy sok párttagtársam másképpen gondolkodik a szociáldemokrata nemzetiségi politika több kérdése felől, mint én. Egyetlen helyesen gondolkozó ellenfél sem fogja az egész pártot felelőssé tenni egyetlen egy párttag nézeteiért.

A könyvnek, amelyet ma a nyilvánosságnak átadok, legnagyobb részét már 1906-ban megírtam és kinyomtattuk. Külső körülmények késleltették megjelenését.

Wien, 1907. május 24-én.

Otto Bauer

¹ Eredeti címe és lelőhelye: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. – Vorwort. Wien 1924, Wiener Volksbuchhandlung. VII–VIII. 1. (Marx-Studien, 2. [Szerk.] Max Adler, Rudolf Hilferding.) – Uitt. 1. Bauer műve második kiadásának előszavát is: Vorwort zur zweiten Auflage. Uo. IX–XXVIII. 1.

Iratok a vasúti szolgálati rendtartásról szóló törvény (1907:XLIX. tc., „horvát vasúti pragmatika”) történetéhez¹

A

[1907 máj. 15]²

Miniszterelnökségi fogalmazvány a horvát bánnak a vasúti tisztviselők szolgálati pragmatikájáról szóló törvényjavaslatra vonatkozólag a kereskedelmi miniszterhez intézett átiratával kapcsolatban

ME 1907–XXXIV–2466

(Fogalmazvány)

Horvát bán megküldi azon átiratának másolatát, amelyet a vasúti tisztviselők szolgálati pragmatikájáról szóló törvényjavaslatra vonatkozólag a kereskedelmi miniszterhez intézett.

A bán a kereskedelmi miniszterhez intézett átiratában a szóban forgó törvényjavaslatra nézve a következő észrevételeket teszi:

1. Kifogásolja a 4. § azon részét, mely a „magyar” szolgálati nyelvről szól. Hosszas közjogi fejtegetésekkel igyekszik bizonyítani, hogy a szolgálati nyelv Horvátországban, éspedig nemcsak az államvasutaknál, hanem a magánvasutaknál is csakis *horvát* lehet.

Azt proponálja, hogy a szolgálati nyelv kérdése ne vétessék be a törvényjavaslatba, hanem hagyassék továbbra is függőben.

A bán ezen észrevétele figyelembe is vétetett, miután a képviselőházhoz benyújtott törvényjavaslatban a szolgálati nyelvről nincs szó, csak a *magyar nyelv bírásának* feltétele mondatik ki abban a vasúti alkalmazottakra nézve.

2. A 7. §-ra nézve azt kívánja, hogy az eskü szövegében Öfelsége „Magyar-, Horvát-Szlavon- és Dalmátországek királyának” neveztessek, és az eskü egyúttal Magyarország és társországa alkotmányára is letétessek.

A törvényjavaslat mostani szövegezése szerint ez az észrevétel szintén tárgyalannak tekinthető.

3. Kifogásolja a 2. § utolsó mondatát, mely szerint a vasúti személyzet tagjai a büntető-

¹ 1907 tavaszán az egykorú horvát-magyar kapcsolatok történetében váratlan és mélyreható válságot okozó törvényjavaslatot nyújtott be *Kossuth* Ferenc kereskedelemügyi miniszter. A javaslatot több hónapos vita és horvát nyelvű obstrukció után – a magyar országgyűlésre kiküldött horvát-szlavon képviselők több hónapon át az 1868. évi horvát-magyar kiegyezési törvényben biztosított, jogukkal élve állandóan horvátul szólaltak fel – a két ház koalíciós többsége végül is megszavazta, s az, a fenti című törvénycikkben még az évben szentesítést nyert. – A közkeletű nevén „horvát vasúti pragmatikának” nevezett törvénycikk elrendeli a magyar nyelv kötelező használatát a horvát-szlavon-dalmátországi vasútakon is, ahol eddig a horvát volt, a hivatalos nyelv. A több hónapos vitából, mely a magyar-horvát viszony elmérgesedésére és az 1905–06. évi baráti kapcsolatok felbomlására vezetett, *Babics-Gyalszki* (Babić-Djalski) Ljuba és *Grahovac* Mirko (B) felszólalását, *Modrusán* Gusztáv határozati javaslatát és *Supilo* Ferenc 1907. jún. 15-i felszólalását, továbbá *Wekerle* miniszterelnök kapcsolódó nyilatkozatát és a törvényjavaslat címvitájával kapcsolatos horvát felszólalásokat, valamint, a törvénycikk végleges szövegét (F) közöljük.

A törvényjavaslat viharos tárgyalása váratlanul érte a Házat, a koalíciós kormányzatot és a közvéleményt egyaránt. A képviselőház nem volt felkészülve huzamosabb horvát nyelvű felszólalások esetére. *Justh* Gyula házelnök 1907. jún. 14-én a nyelvi obstrukció következtében előállott előre nem látott, költségtvetési kiadásokra kér és kap felhatalmazást (Képv. Napló, 1906, X. 266–7. l.). Ennek eredményeként, átmenetileg két nyelven közli a Napló az eredetileg horvátul elhangzó felszólalásokat. – A horvát vasúti pragmatika törvényjavaslat háttérében meghúzódik a horvátországi magyar iskolák ügye. Ezt, ez idő tájt – a koalíciós kormányzat nemzetiségi politikájára jellemzően, igen helytelenül és a horvátországi szörvány magyarságnak jelentős károkat okozva, a magyar tanítási nyelvű ún. „vasúti iskolák” számának növelésével kapcsolták össze. A horvát, *száborban* ezért már 1907. jan. 21-én *Zatluka* János interpellációja kapcsán éleshangú és kiterjedt, vita zajlott le az itteni magyar iskolaügy tárgyában. (ME 1908–XVI–258 /11.637 – ad 1002/907.)

² A fogalmazvány irattári letételének időpontja.

törvények alkalmazása szempontjából közhivatalnokoknak tekintendők, miután a horvát büntetőtörvény szerint magánvasutak alkalmazottjai közhivatalnokoknak nem tekinthetők.

4. A 6.§-nál, amely az alaki képesítés feltételeit állapítja meg, az ügyvédi oklevél elé a „hazai” szó beszúrását javasolja, ami a mostani javaslatban meg is történt.

5. A 29. §-nál azt kívánja, hogy Horvátországban vasúti egyesületek alapszabályainak jóváhagyása a bánnal egyetértőleg történjék. A benyújtott javaslat szerint ez a kívánság figyelembe vétetett.

6. A 37. §-ra nézve megjegyzi, hogy a vizsgálóbiztosoknak ott körvonalazott működése ellenében áll a horvát autonóm törvényekkel, és ezért e tárgyban legalábbis külön horvát autonóm törvényt kellene alkotni.

7. Végül azt javasolja, hogy a Horvát–Szlavonországokban fekvő összes vasúti vonalak külön igazgatóságnak vagy felügyelőségnek rendeltessék alá.

Tudomásul vétetvén *ad acta* teendő.

Bpest, 907. V. 15.

B

1907 jún. 7

*Babics Gyalszki (Babić-Djalski) Ljuba és Grahovac Mirko horvát–szlavon képviselők felszólalása a vasúti szolgálati rendtartásról (vasúti pragmatika) szóló törvényjavaslat általános vitájában*¹

Képv. Napló, 1906, X. 100., 103., 103–104. és 110–111. l.

Babics-Gyalszki Ljuba: Tisztelt ház! Mikor első ízben léptem át ezen ház küszöbén, azt reméltem, azt óhajtottam, hogy első szavaim, melyeket ezen ház tetőzete alatt fogok kiejteni, az elragadtatás szárnyain, a szeretet szárnyain fognak szállani, mivel Magyarország és Horvátország között az egyetértés létesült. Én azt reméltem, hogy szavaim visszhangozni fognak a megelégedéstől, hogy az egyetértés útjára tértünk, és hogy Magyarország és Horvátország java érdekében együttesen működünk. Sajnos, ez a remény önhibánkon kívül nem teljesült.

Ezen tisztelt ház asztalán fekszik az a törvényjavaslat, amely arra kényszerít, hogy felszólaljak anélkül, hogy szavam, amint mondám, az elragadtatás szárnyain szállana és anélkül, hogy a megelégedés hangzanék vissza, hanem hogy az a jog és törvény védelmére elhangzott felkiáltás, hogy az annak az elégedetlenségnek a felkiáltása legyen, hogy ezen törvényjavaslattal a fennálló törvény szuverén módon ignoráltatik. (*Tako je! Helyeslés jobbfelől.*)

A vasúti pragmatikáról Kossuth úr önagyméltósága által (*Éljen!*) előterjesztett törvényjavaslat abszolút ellenkezésben áll a fennálló alaptörvénnyel, amely a Horvátország és Magyarország közötti viszonyt szabályozza, s az emberben szinte ébredszik valami gyanú, mintha ennek a törvényjavaslatnak azon oldalról ügyesen vetett csselfogásnak kellene lennie, amely azt akarja, hogy a magyarok és horvátok között egyetértés ne uralkodjék, vagy hogy ez az egyetértés ezen csselfogással minél jobban megzavartassék.

Egyébiránt, ha nem is akarok gyanúsítani, és ezen fekete gondolatokba merülni, ki kell emelnem, hogy ha valaki, akinek érdekében fekszik a horvátok és magyarok közötti egyenetlenség, az egész planétán pályázatot hirdetett volna olyan legjobb szerre, amellyel ez az egyetértés megzavartathatnék, úgy ezt nem lehetne jobban elérni, mint ezzel a törvényjavaslattal. (*Élénk helyeslés és taps jobbfelől.*) Azonképpen, ha az egész planétán kerestek volna embereket, hogy ezt a kölcsönös egyetértést megzavarják, nem lehetne jobb eredményt elérni mint azáltal, hogy Kossuth miniszter és az ő titkára, Sztéryni olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, amely szuverén módon ignorálja a horvát jogokat, és olyasvalamit akar megállapítani, ami nem szabad neki; törvénybe akarja cikkelyezni azt a törvényteleniséget, amely Horvátországot már 30 éven felül kínozza, be akarja cikkelyezni, ami ellenkezik az alaptörvénnyel, amely a Magyarország és Horvátország közötti viszonyokat szabályozza, azt a törvényteleniséget, amely leginkább járul hozzá, hogy Horvátországban nem bír elterjedni az a hit, hogy a horvátok és a magyarok között barátság fennállhat. (*Vrlo dobra! Élénk helyeslés jobbfelől!*)

¹ Itt és a továbbiakban az ülésekhez mellékelt hiteles magyar fordítás szövege alapján közöljük az eredetileg horvát nyelven elhangzott felszólalásokat.

Én, amint mondám, felállottam, hogy védekezem ez ellen a törvényjavaslat ellen, hogy valamit védelmezzek, amit nem talán csak a nemzeti követelmény, nem talán csak a nemzet kívánsága rendel, hanem azt, amit a Horvátország és Magyarország között létesült alkotmányos alaptörvény rendel, és ez az 1868. évi egyezmény.

Véleménye szerint a horvát-szlavon képviselők, de az egész horvát politikai közvélemény is az 1868. XXX. tc., a horvát-magyar kiegyezési törvénycikk alapján áll. Ez pedig a többi közt azt is előírja, hogy a horvát területeken működő közös intézményeknél a horvát a szolgálati nyelv. (*Popović* Dusan közbeszólásában közli, hogy a horvát kiegyezési törvénycikk 9. §-a intézkedik erről.) – Visszautasítja és tartahatatlannak érvelésnek minősíti azt a vitában felmerült nézetet, hogy „a vasutak állami magánvállalkozást képeznek”. Egyébként mindenben csatlakozik az előtte felszólalt *Vrbanić* Ferenc (Franjo Vrbanić) tanár, horvát-szlavon képviselő álláspontjához. Bírája *Josipovich* horvát-szlavon miniszternek a vita eddigi folyamán tanúsított, magatartását.

...Én, uraim, nagyon sajnálom, hogy *Josipovich* horvát miniszter úr önmagáért, hogy ez a törvényjavaslat elő ne terjesztessék, szerencsésebb nem volt. S nagyon sajnálom, hogy *Josipovich* úr nem a legerélyesebben védelmezte a horvát álláspontot, amely a legszolidabb alapon nyugszik, az állami alaptörvényen, oly határozmányokon, melyek oly világosak, mint az égen a nap, és oly tiszták, mint, a legáttetszőbb folyam.

Ez alkalomból legyen szabad még valamit szóvá tennem. Ez az, amit itt gyakran hallunk, midőn erről a kérdéstről folyik a tárgyalás, és amit gyakran olvasunk a magyaroktól, midőn a mi horvát dolgainkat beszélnek meg, hogy ti. valamilyen engedmények álláspontján állanak, mintha mi valami engedményeket, valamely könyöradományokat fogadnánk el önöktől! Mi azon a törvényen, azon a jogon, azon az alapon állunk, amelyen jogunk van ezt követelni. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ha valamely nemzet megérdemelte, hogy saját külön jogával bírjon, úgy ezt bizonyára megérdemelte a horvát nemzet, amely patakokban és patakokban öntötte véréit ezen részek szabadságáért; megérdemli ezt a horvát nemzet, amely már ezer éve tartja magasan nemzetiségének lobogóját, melyet ezen egyezményvel Magyarországnak is el kellett ismernie. Erre azután ti jöttök, és azt mondjátok, hogy ezek kegyek, ami nem áll, hanem ez kötelességek, hanem ezt meg kell tennetek, ha a törvényt sérteni nem akarjátok.

Egyébiránt, amennyiben önök súlyt helyeznek arra, hogy Magyarország szerencsésen fejlődjék, akkor önöknek azon kellene lenniök, hogy a horvátok és a magyarok szeretete minél nagyobb, minél erősebb, minél hatalmasabb legyen. Ha majd erre az álláspontra fognak helyezkedni, akkor jobb lesz. De, midőn tegnapelőtt hallgatnom kellett *Barta* urat, amint a közös országgyűlésen pertraktálta Horvátországnak viszonyát Magyarországhoz, valóban aggódok, hogy a mi testvériségünk nagyon rosszul fog végződni. Azért ne kövessék ezt az utat, nincs szükség itt semmiféle szentimentalizmusra, hanem mint államférfiak, tartsák szem előtt azt, hogy ha valamit el akarnak érni, szükségük van a Horvátországgal való egyetértésre. (*Élénk helyeslés és taps jobbfelől.*) Midőn majd ezen tény előtt meg fognak hajolni, akkor, legyenek meggyőződve róla, hogy Horvátországra mint Magyarországra szebb napok fognak virradni.

Batthyány úr fejtegetéseinek óhajtok még két-három szót szentelni. Ő tegnap, hogy úgy mondjam, rátámadt *Polit* dr.-ra., amiért ez bennünket izgat, és olajat önt a tűzre. (*Nevetés a jobboldalon.*) Nem, uraim! *Polit* dr. bennünket semmiképpen nem izgatott; bennünket izgat a magyarok részéről tanúsított ilyen eljárás. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Kossuth úr azt mondta, hogy minekünk a kiegyezést meghaladó követeléseink vannak. Én bebizonyítottam, hogy a kiegyezés azt rendeli, hogy kezdve a fényes koronán, az utolsó hivatalnokig, Horvátországban senki sem hivatalnokoskodik másképpen mint horvátul. (*Helyeslés jobbfelől.*) *Polit* dr. úr tehát nem öntött olajat a tűzre, hanem ki kell jelentenem, hogy olajat a tűzre *Kossuth* és *Szerényi* urak öntöttek, midőn e javaslatot előterjesztették. (*Úgy van! Taps jobbfelől.*)

Végül *Vázsonyi* képviselő úrhoz fordulok, aki demokrata, egy kissé ugyan császári királyi demokrata, de mégis demokrata. (*Nevetés jobbfelől.*) Ő szemrehányást tesz nekünk azért, amiért annyira buzgólkodunk a nyelv érdekében. A nyelv a nemzet létkérdése; természetes ennél fogva, hogy elsősorban a nyelv érdekében kell buzgólkodnunk. Legyenek meggyőződve, hogy nagyon el vagyok keseredve azért, mert e törvényjavaslattal belevágnak autonóm törvénykezési hatáskörünkbe, és legyenek meggyőződve, hogy mi és a mi országos kormányunk ezt határozottan ellenzi. Ami pedig azt a szemrehányást illeti, hogy mi küzdünk a nyelvért, és megfeledekezünk az általános szavazati jogról, legyenek meggyőződve, hogy mi nagyon is mellette vagyunk az

általános szavazati jognak, és nekem úgy tűnik fel, hogy mi azt előbb fogjuk bevezetni Horvátországba, mint önök Magyarországra. (*Élénk helyeslés és taps jobbfelől.*)

Én, aki meg vagyok győződve, hogy a horvátok és a magyarok közti egyetértés szükséges, hogy jobb jövőnknek conditio sine qua non-ja (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) én, aki szeretek mindent, ami magyar, az önök szabadságszeretetét, a hazájuk haladása iránti lelkesedését – ezek mind olyan momentumok, amelyek bennem is fel kell, hogy keltsék a rokonszenvet a magyarok iránt én nyíltan kijelenteni, hogy nagy rokonszenvvel viseltetem ezen nemzet iránt, s azért még inkább be fogják önök látni, mily hiba követték el, midőn nem törekszenek arra, hogy ezen szeretet a mi népünk szélesebb rétegeiben is elterjedjen.

Küszöböljék ki ezt a szerencsétlen rendelkezést a törvényből, és akkor a legnagyobb szolgálatot fogják tenni a magyar állam és a magyar nemzet szuverenitásának! Ezt ajánlom önöknek. (*Taps és zsvio-kiáltások jobbfelől; a szónokot üdvözlök.*)

Grahovac Mirko: T. Ház! A vasúti szolgálati pragmatikáról előterjesztett törvényjavaslatot (*Magyarul beszéljen! Elnök csenget.*) úgy, amint ezen magas ház elé van terjesztve, a horvát királyság területét illetőleg a maga teljes egészében sem fogadhatom el. Sőt én óvásomat jelentem ki eme törvényjavaslat ellen, s óvásomat azért jelentem ki, mert az mint közös horvát–magyar ügyünket képező vasutakra vonatkozó különleges törvény sérti az állami alaptörvényt, sérti a magyar királyság és a horvát királyság között kötött egyezményt.

Hogy ezt bebizonyíthassam, sorban fogok menni, s idézni fogom az alaptörvényt úgy, amint az a magyar királyság és a horvát királyság között megkötöttett...

Az elmondottak bizonyítására idézi a horvát–magyar kiegyezési törvénycikk 1., 59., majd 57., 2., 4., 44., 9. és 70. szakaszát, melyek közül az 59. és a két utóbbi szakasz (9. és 70.) ismételtelen előfordul más horvát-szlavon felszólalásban is. (A horvát képviselőházi nyelvi obstrukció „joga” is az 1868:XXX. tc. 59. §-án alapszik, amely kimondja: „Tekintettel arra, hogy Horvát-Szlavonországok politikai nemzet, mely saját külön territoriuma és belügyei tekintetében saját törvényhozással és autonóm kormányzattal bír; megállapíttatik továbbá, hogy ezen országok képviselői úgy a közös országgyűlésen, mint a delegációban is, a horvát nyelvet is használhatják”). Bizonyos – folytatja –, hogy „amint azt a kiegyezési törvény 9. §-a mondja, a vasutakra vonatkozó törvényhozás közös ügy, s hogy az ezért ezen magas ház fóruma elé tartozik. De csak annyiban, amennyiben nem sérti az állami alaptörvényt, és nem változtat, a kiegyezésen”. Ezután összegezi véleményét a „vasúti pragmatika” által felbolygatott helyzetről, bírálatát a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatról.

...Ismeretes, magas ház, hogy 1883. évben Zágrábban zavargások történtek, milyenek az államot alapjaiban rázkódtatják meg. Tudják, hogy a magyar királyság miként tett kísérletet arra, hogy a közös pénzügyi hivatalokon magyar felírásokat alkalmazzon. Ezt a horvátok nem tűrhették el, sem nem engedhették meg, s azért nem kedves jelenségekre került sor, melyekre ügyet venni nem akarok. Csak éppen azt akarom mondani, hogy a magyar királyságnak ez a politikája, hogy a magyar nemzetnek ez a politikája hibás, mégpedig azért, mert a horvátokkal szemben nem olyan előékeny, hogy azok politikailag és gazdaságilag fejlődhetnének, hanem ellenkezőleg arra törekszik, hogy ezek az egyenlenségek minél számosabbak legyenek, ez pedig nem vezet ahhoz a célhoz, amelyre a horvátok gondoltak, mikor Magyarországgal szövetségre léptek. Egy szép fényugarat láttam ezen magas ház igen érdemes tagjának, gróf Batthyány úr szavaiban, aki oda nyilatkozott, hogy ez a vasúti kérdés nem olyan természetű, hogy a horvátok a magyarokkal egyetértésre ne juthatnának. Ez egy fényugarat képez, amely az ő szavaiból tör elő (*Zaj. Elnök csenget.*), azonban az igen érdemes gróf Batthyány Tivadar úr nem jelölte meg a módot, melyen erre az egyetértésre eljuthatnánk. Ha pedig azt nem ő jelölte meg, engedjék meg, hogy azt én jelöljem meg. Íme: a horvát királyság területén a hivatalos nyelv a horvát, s a magyar királyság területén a hivatalos nyelv a magyar. (*Úgy van. Élénk helyeslés és taps a horvátoknál.*) Azt hiszem, hogy az egyetértés ez által elérhető volna, s az állami alaptörvénynek is tétetnék elég, ha még az állampolgárság és a horvát alkotmány iránti kérdésnek is tétetnék elég.

Ha pedig ennek a magas ház eleget tenni, amint látom, nem akarna, akkor mint a horvát királyság képviselője óvást kell emelnem az ellen a törvényjavaslat ellen, mégpedig azért, mert az az állami alaptörvénybe ütközik, mert sérti a horvát jogokat, melyeken csak mind a két királyság egyetértésével lehet változtatni, amint ezt előbb kifejtettem. (*Nagy helyeslés és taps.*) A horvátok nem engedhetik meg, hogy ez a közös országgyűlés tárgyalja ezt a törvényjavaslatot, míg az az állami közös alaptörvényt akarja sérteni, megváltoztatni.

A horvátok mindent el fognak viselni, bízva Istenben és öntudatokban, s minden alkotmányos

eszközzel igyekezni fognak tiszteletet szerezni és kivívni a közös alaptörvénynek, az egyezménynek, mely a horvátokra nézve nem képez α és ω -t, mert a horvátok azt akarják, hogy ebben az állami közösségben politikai jogaikat, nemzeti existenciájukat, mely odavezet, hogy nekünk horvátoknak jobb legyen, mint eddig – elérjék. Rajtuk áll, magas ház, hogy ezt a javaslatot elfogadják, ha pedig ezt nem akarják, a horvátok tudni fogják ebből a következményeket levonni. (*Élénk helyeslés, zsvio-kiáltások jobbfelől, szónokot üdvözlük.*)

C

1907 jún. 15

*Modrusán Gusztáv horvát–szlapon képviselőnek a horvát–szlapon képviselők nevében benyújtott határozati javaslata a vasúti szolgálati rendtartásról (horvát vasúti pragmatika) szóló törvényjavaslat visszavonása ügyében és Supilo Ferenc felszólalása e tárgyban a javaslat általános vitájában*¹

Képv. Napló, 1906, X. 357. l.

...Bátorkodom a következőt indítványozni (*olvassa*): „Alulírottak indítványozzák, hogy a vasúti alkalmazottakról szóló ezen napirenden levő törvényjavaslatok visszaadassanak a közös kormánynak azzal, hogy a horvát országos kormánnyal együtt javítsa ki az alaptörvénynek az 1868: I., illetőleg XXX. törvénycikknek összes sérelmeit, melyek benne foglaltatnak és így kijavítva, terjessze újra a t. Ház elé. Budapest, 1907. évi június 15-én. Aláírva: Modrusán,² Supilo, Pribicsevics, Popovics, Tuskán stb. (*Heleyeslés, éljenzés és taps a jobbközépen.*)

Supilo Ferenc: A házszabályokhoz kérek szót.

Markos Gyula: Tudsz te magyarul, miért nem beszélsz magyarul?

Supilo Ferenc: T. Ház! A magyar–horvát kiegyezési törvénynek 59. §-a szerint világos, hogy ezen királyságok delegátusai (képviselei) úgy a közös országgyűlésen, mint a delegációkban a horvát nyelvet használhatják, ami magyarul azt jelenti: az országgyűlésen, mind annak delegációjában a horvát nyelvet használhatják.

Elnök: Kérem, a képviselő úr a házszabályokhoz kíván szólni. Az azonban, amit most méltóztatik citálni, az nincs benne a házszabályokban. Csak a házszabályokhoz van joga a képviselő úrnak szólni. (*Zaj. Felkiáltások a jobbközépen: Törvényben van!*)

Nagy Dezső: Ez is hozzá tartozik.

Leitner képviselő úr a házszabályok 216. §-ára hivatkozott. Ez nem házszabály.

Supilo Ferenc: Hát hogy beszélt az előző szónok?

Elnök: Tessék!

Supilo Ferenc: Ugyanazon szakaszokról fogok szólni. A törvény olyképpen értelemezendő, hogy nemcsak hogy meg van engedve nekünk horvátul beszélni, hanem a horvát nyelvet használhatjuk is. Azért megvan az a jogunk, hogy beadványokat és interpellációkat is horvátul terjesszünk elő. Sajnáljuk, hogy nem vagyunk oly nagy számban, akik magyarul tudnánk. De hogy megmutassuk, hogy Kovács azon megjegyzése, amit a minap tett, mintha tudnánk magyarul, azonban beszélni nem akarunk, nem áll, mert ha tudnánk, akkor beszélnénk is, azért adtuk be ezt az indítványt magyar nyelven, habár megvolt a jogunk azt horvát nyelven is megtenni.

Ennyit akartam mondani.

¹ A jelzett helyen közölt egykorú hiteles magyar szöveg alapján.

² *Modrusán* Gusztáv károlyvárosi gyógyszerész, a jogpárthoz tartozó horvát-szlavon képviselő.

D

1907 jún. 17

Wekerle Sándor miniszterelnök felszólalása a vasúti szolgálati rendtartásról (horvát vasúti pragmatika) szóló törvényjavaslat általános tárgyalásakor¹

Képv. Napló, 1906, X. 380. l.

Wekerle Sándor miniszterelnök: T. képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Körülbelül egy hete nézem igen nagy szomorúsággal (*Zaj, Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.*), hogy akkor, amidőn Horvát–Szlavonországoknak politikai jogai iránt olyan előzékenységet kívántunk tanúsítani, amilyen előzékenységnek tanúi, azt hiszem, negyven esztendő alatt nem voltak (*Zajos felkiáltások: Igaz! Úgy van!*), hogy akkor, t. képviselőház, félreismerve saját feladatukat, saját jól felfogott érdekeiket (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés*), a horvát képviselő urak olyan tételeket állítanak fel, amelyek egyenesen a magyar államegység megbontására vezetnek. (*Élénk helyeslés és taps a ház minden oldalán. Zaj a jobbközépen.*)

Ugron Gábor: Jellasicok! (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Wekerle Sándor miniszterelnök: Higgadtsággal, türelemmel néztük eddig a t. képviselő uraknak itteni magatartását, és arra kérem a t. Házat, hogy ezen méltóságteljes higgadtságot méltóztassék még egy időre megőrizni (*Élénk helyeslés*), mert nekünk egy fegyverünk van, és ez a jog és igazság. (*Igaz! Úgy van!*)

T. uraim! (*A horvátok felé fordulva.*) Önök sem a jognak, sem az igazságnak védelmére ilyen fegyverekkel nem kelhetnek. (*Élénk helyeslés. Igaz! Úgy van!*)

Hogyha önök becsületesen mernek a mi szemünk közé nézni azzal, hogy igazságot védenek, akkor önöknek lesz szerepük. De akkor, amidőn önök igazságot és jogot úgy akarnak védeni, hogy a tanácskozásokat itt lehetetlenné teszik (*Igaz! Úgy van! Általános, élénk helyeslés.*), akkor igenis a legszigorúbb fegyvereket fogjuk alkalmazni. (*Hosszantartó, általános élénk helyeslés és taps.*) De azon higgadtságon, a türelemnek azon méltóságos fegyverein kívül, amelyekre most is kérem a t. Házat, kell lenni az igazság, az isteni igazság nevében kell lenni armatúránknak, amelyet ezen fölvonulás ellen alkalmazhatunk. (*Hosszantartó, általános, élénk helyeslés és taps.*) Én nem azért szólok fel (*Nagy zaj. Halljuk! Halljuk!*), hogy olajat öntsek a tüzre, és ezt nem fogom tenni a jövőre sem. Legyenek meggyőződve, ismerem ezt a feladatot, amelyet ezek a padok szabnak elem. Ez a feladat e pillanatban az, hogy komolyan kérjem önöket, hogy Magyarország és Horvát–Szlavonországok jó viszonya érdekében hagyjanak fel ezzel az eljárással. (*Általános, élénk helyeslés és taps.*) Ezt a kérelmet intézem önökhöz ezen padokról, mert legyenek meggyőződve, hogy talán előre nem látható hosszú időre megzavarják azt az egyetértést, amelyre szükségünk van minékünk, de önöknek is, t. képviselő urak. (*Általános helyeslés.*)

Ma a kérelem ezen hangján szólok önökhöz, szólok a t. Házhöz. De ugyancsak állásom teszi kötelességemmé, hogy akkor, ha ezen önökhöz intézett kérelmem, amelyet ismétlek és ismételve szívükre kötök, hogy ha kérelmemnek kellő fogamatja nem lesz, bocsánatot kérek, más eszközökhöz leszünk kénytelenek nyúlni. (*Hosszantartó, általános, élénk helyeslés, éljenzés és taps.*)

E

1907 jún. 28

Horvát–szlavin képviselők indítványai a vasúti pragmatika törvényjavaslat tárgyalásakor,

I melléklettel

Képvh. Jkvei, 1906, I. 956–957. l., 187. ülés, 3642–3643. sz.

Következik a törvényjavaslat részletes tárgyalása.

A cím tárgyalásánál *Lukinics*¹ Ödön képviselő indítványozza, hogy az következőképpen módosítottassék:

¹ Ugyanezen az ülésen a horvát-szlavin képviselőcsoport részéről *Bauer Antal*, *Cerorac Iván* és *Popović Dusan* szólaltak fel. (A felszólalások magyar szövegét l. Képv. Napló, 1906, X. 383–393. l.)

¹ Károlyvárosi ügyvéd, jogpárti horvát-szlavin képviselő.

„Törvény a magyar horvát kir. államvasutak és más vasutak alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről.”

*Babics Gjalski*² Ljuba képviselő címül a következőket javasolja:

„Törvény a magyar és horvát–szlapon–dalmát királyságok közös vasúti vállalatának alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről.”

Supilo Ferenc képviselő felszólalván, kéri a Ház engedélyét, hogy a tárgytól eltérhessen.

A Ház nevezett képviselő ezen kérésének teljesítését megtagadja.

Supilo Ferenc képviselő ezután még tíz más képviselő által is aláírt indítványt nyújt be, mely szerint a cím következőleg lenne módosítandó:

„Törvény az állami igazgatás alatt álló állami és magánvasutak alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről.”

Zagorac István képviselő indítványozza, hogy a cím következőleg szóljon:

„Törvény a Szent István koronája országainak magánvállalatát képező államvasutak alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről.”

E közben a tárgyalásra szánt idő eltelvén,

a Ház annak folytatását a legközelebbi ülésre teszi át.

Melléklet:

1907 júl. 1

Horvát–szlapon képviselők további indítványai a vasúti pragmatika törvényjavaslat tárgyalásakor
Képvh. Jkvei, 1906, I. 960–961. l., 188. ülés, 3660. sz.

A napirend szerint áttért a Ház „a vasúti szolgálati rendtartásról” szóló törvényjavaslat tárgyalásának folytatására, amely a javaslat címénél maradt volt félben.

A tárgyalás során *Mažuranić*¹ Bogdán képviselő a maga és még 12 képviselő aláírásával a következő indítványt terjeszti be:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessek s helyébe a következő új cím tétessék:

„Szolgálati pragmatika a vasutasok számára”.

*Penjić*² Bogdán a maga és még 10 képviselő aláírásával a következő indítványt terjeszti be: „Indítványozom, hogy a törvényjavaslatnak a bizottság által indítványozott címe: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessek, és helyébe új cím tétessék a következő módon:

„Törvény a magyar és dalmát–horvát–szlapon királyságok magán vasúti vállalat alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről”.

*Pribičević*³ Svetozár a maga és még 11 képviselő aláírásával a következő indítványt terjeszti elő:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessek, és helyébe a következő új cím tétessék:

„Törvény az 1868. évi I., illetve XXX. törvénycikkkel megkötött állami közösség magánvállalatát képező államvasutak alkalmazottai szolgálati viszonyainak rendezéséről.”

*Brlić*⁴ Vatroslav a maga és még 9 képviselő aláírásával a következő indítványt nyújtja be:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessek s helyébe a következő új cím tétessék:

„Törvény a magyar és horvát–szlapon királyságok államvasutai, valamint ezen királyságok területén levő más vasutak tisztviselőinek és alkalmazottainak alkalmaztatása feltételeiről,

² *Babić* Ljubomir (1854–1935) (írói nevén *Babić-Djalski* Ljuba) horvát–szlapon képviselő, neves, külföldön is ismert horvát realista író, a Szerb Akadémia levelező tagja.

¹ *Mažuranić* Bogoslav orvos, a dalmáciai Novi-Vinodol mérsékelt jogpárti képviselője.

² Eszéki iskolaigazgató és szerkesztő, rezolucionista.

³ *Pribičević* Svetozár (1874–1936), szerb politikus, tanár és publicista, a horvát országgyűlés és a szerb nemzeti-egyházi kongresszus tagja, a *Novi Srbobran* ellenzéki lap szerkesztője, 1918 után a jugoszláviai demokrata párt egyik vezére. 1929-től száműzetésben élt, Prágában halt meg.

⁴ Brod helyettes polgármestere, ügyvéd.

jogairól és kötelességeiről, fegyelmi felelősségéről, szolgálati vétségeiről és szolgálata megszűnéséről.”

*Popović*⁵ Dusán a maga és még 9 képviselő aláírásával a következő indítványt adja be:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessék: „..... évi-ik törvénycikk”.

*Surmin*⁶ György a maga és még 9 képviselő aláírásával a következő indítványt terjeszti elő:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessék, és helyébe a következő új cím tétessék:

„Törvény, amellyel a vasúti vállalatok és az azoknál vasúti szolgálatban levők közötti viszony rendeztetik, tekintet nélkül arra, hogy a vasúti vállalat állami, köz- vagy állami magántulajdon vagy egyes magánosok tulajdona, akik ily vasúti vállalatra törvénnyel vannak feljogosítva, amennyiben e vasúti vállalatok Szent István koronájának királyságai területén vannak.”

Modrušan Gusztáv a maga és 9 képviselő aláírásával a következő indítványt nyújtja be:

„Indítványozom, hogy a bizottság által javasolt cím: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” egészben töröltessék, s helyébe a következő új cím tétessék:

„Törvény a vasúti szolgálati rendtartásról a Szent István koronájának országai részére, kivéve horvát-szlavon és dalmát királyságokat.”

*Muacsevics*⁷ Vazul képviselő a következő módosítást indítványozza:

„Indítványozom, hogy a vasúti szolgálati rendtartásról szóló törvényjavaslat címe akként módosítottassék, hogy a „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” szavak hagyassanak ki, s helyökbe a következők tétessenek:

„Törvény a paritás alapján rendezett vasúti szolgálat kötelességeiről a magyar és horvát-szlavon királyságok számára.”

*Tuškan*⁸ Gergely képviselő a következő módosítványt terjeszti be:

„Indítványozom, hogy a vasúti szolgálati rendtartásról szóló törvényjavaslat címe olyképp módosítottassék, hogy e szavak: „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” kihagyassanak, s helyibök pedig: „Törvény a vasúti tisztviselők és alkalmazottak szolgálati viszonyainak rendezéséről” szavak tétessenek.

*Krasojević*⁹ György képviselő a következő módosítást terjeszti elő:

„Indítványozom, hogy a vasúti szolgálati rendtartásról szóló törvényjavaslat címe akként módosítottassék, hogy a „Törvényjavaslat a vasúti szolgálati rendtartásról” szavak hagyassanak ki, s helyökbe a következő tétessenek:

„Törvény a vasúti fegyelemről.”

Szólásra senki sem lévén följegyezve és az elnök felhívására sem jelentkezvén senki szólásra, az elnök a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat címe fölötti vitát bezárja.

Mínthogy a napirenden levő javaslat címéhez többen adtak be 10-nél több képviselő aláírásával indítványokat, akiket a zárszó joga még megillet, a tanácskozásra rendelt idő pedig letelt, az elnök javaslatára

a Ház a tárgyalást félbeszakítja.¹⁰

⁵ A mitrovicai kerület önálló szerb-párti képviselője.

⁶ *Surmin* György (1867–1939) egyetemi tanár, író és politikus. Ez idő szerint (1906-tól) a szerb – horvát koalíciónak a horvát sabor által a magyar országgyűlésre küldött képviselője. A századfordulótól a zágrábi egyetemen a szerb – horvát nyelv- és irodalom tanára. Az *Obzor*, a *Pokret* zágrábi hírlapok cikk-írója, a *Savremenik*, az ifjú írók folyóirata első szerkesztője.

⁷ Eszéki agronómus, közigazda; nagybirtokos.

⁸ A horvát jogpárt megalapítója, Sziszek város képviselője, a *Hrvatska* szerkesztője.

¹⁰ Az 1907. júl. 2-i ülésen (uo. 962–963. l., 3663 sz.) húsznál több képviselő név szerinti szavazást kért, és ugyancsak húsznál több kérte ennek a következő ülésre való halasztását. Így az 1907. júl. 3-án elrendelt név szerinti szavazás (uo., 966–7. l., 3668. sz.) eredménye szerint „elnök kihirdeti a határozatot, mely szerint a Ház a törvényjavaslat címét a közlekedésügyi és igazságügyi bizottságok szövegezése szerint változatlanul s egyhangúlag fogadja el, és ezzel az összes ellenindítványokat mellözi.” (Távol volt 311 képviselő, egyhangúlag szavazott 141.)

F

1907 aug. 16

1907:XLIX. törvénycikk a vasúti szolgálati rendtartásról¹

1. § A magyar szent korona országainak területén üzemen tartott közforgalmú géperejű vasúti vállalat szolgálatába csak oly egyén vehető fel, aki magyar állampolgár, és a magyar nyelvet bírja.

Horvát-Szlavonországok területén azoktól a vasúti alkalmazottaktól, akik szolgálatuk közben a közönséggel vagy az ottani hatóságokkal való érintkezésre hivatvák, a horvát nyelv ismerete is megkívántatik.

Utasíttatik a kereskedelemügyi miniszter, hogy a magyar szent korona országainak területén üzemen tartott közforgalmú géperejű vasúti vállalatok alkalmazottjai alkalmaztatásának egyéb feltételeit, nemkülönbön általában a szolgálati rendtartást az összes közforgalmú géperejű vasúti vállalatokra nézve, ezen vállalatok viszonyaihoz alkalmazva, a vasúti szolgálati rendtartásról 1907. évi május hó 13-án az országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslatnak a képviselőház igazságügyi és közlekedésügyi bizottságai által megállapított szövegezése szemmel tartásával rendeleti úton állapítsa meg, mindazonáltal azzal az utasítással, hogy a rendeleti úton kibocsátandó szolgálati rendtartásban kimondandó, hogy az ezen törvény alá eső vasúti alkalmazottakat fegyelmi ügyeikben ügyvédek is képviselhetik.

Az ily módon kibocsátott rendtartás mindaddig érvényben marad, míg ez ügyben külön törvény nem intézkedik.

Ez a törvény kihirdetése napján lép életbe, és végrehajtásával a kereskedelemügyi miniszter bízatik meg.²

28

1907 júl. 6

*Hodža Milán indítványa az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választói jog tárgyában*¹
Képv. Napló, 1906, XII. 48. l.

Gr. Thorotzkai Miklós jegyző: Hatvannégy törvényhatóság kérvényez új választási törvény alkotása iránt.

Elnök: Az előadó urat illeti a szó.

Becsey Károly előadó: T. Ház! A jegyzékben felsorolt törvényhatóságok és törvényhatósági joggal felruházott városok eme felirataikat az 1902., 1903. és 1904. év folyamán adták be. Minthogy azóta az ország vezetését egészen új kormány vette át, amelynek programjában a választási törvény módosítása, illetve új választási törvény alkotása fel van véve, ennél fogva minden külön

¹ „Szentesítést nyert 1907. évi augusztus hó 16-án. Kihirdettetett az 1907. évi „Országos Törvénytár” 1907. évi augusztus hó 20-án kiadott 15. számában. – Vö. e törvényjavaslat eredeti szövegének min. ind. az 1906/11. képv. 486. sz. irom., a képv[iselőházi] közlekedésügyi és igazságügyi bizotts. 530. sz. irom. A képv[iselőház] tárgyalásai folyamán a keresk. min. a törvényjavaslat eredeti szövegét visszavonta, és helyébe a fenti szöveg elfogadását javasolta, abból az okból, mert a horvát-szlavon képviselők obstrukciója a javaslatnak törvény erejére emelkedését gátolta”. (A törvénycikk jegyzete. L. Magyar Törvénytár, 1907. évi törvénycikkek, Bp. 1908, 486–487. l. – Ugyanitt a törvénycikk további összefüggéseiről szóló, szelvényekre nyomtatott és ide beragasztott jogi irodalmi összeállítás található.)

² Vö. 1907. aug. 28-án 58654. sz. K. M. rend. a vasúti szolgálati rendtartásról. (1907. R. T. 1785.) [A törvénycikk jegyzete.]

¹ *Hodža* választójogi indítványához hasonlóan elutasításban részesül *Vlád* Aurél szociális alkívánóságokat hangsúlyozó 1907. máj. 23-i felszólalása „a gazda és gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvényjavaslat” (közkeletű nevén a későbbi ún. Darányi-féle cselédtörvény) általános vitájában. A dobrai román képviselőtől megvonja a szót *Rakovszky* István, az aznapi ülés házelnöke, amit 1907. május 31-én napirend előtti felszólalásában kifogás tárgyává tett *Maniu* Gyula. (L. Képv. Napló, 1906, IX. 370., ill. 397–400. l.)

indokolás nélkül kérem, méltóztassék a bizottságnak következő véleményét elfogadni: Minthogy az új választási törvény megalkotása a nemzeti közvélemény ez irányban történt megnyilatkozása következtében a kormány programjában benne foglaltatik és a törvényjavaslat előkészítése folyamatban is van, a kérvények pártolólág adatnak ki a belügyminiszter úrnak. *(Helyeslés.)*

Gr. Thorotzkai Miklós jegyző: Hodzsa Milán!

Hodzsa Milán: A bizottság véleményével szemben minden további indokolás nélkül a következő indítványt adom be: „A kérvények azon utasítással adatnak ki a belügyminiszter úrnak, hogy az általános, egyenlő, titkosan és községenként gyakorlandó választói jogról szóló törvényjavaslatot a háznak 1907. október 15-éig terjessze be.” – *(Nagy mozgás. Felkiáltások: nyolc nap alatt, végrehajtás terhe alatt!)*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom.

Hodzsa Milán: Több időt engedek. Október 15-éig. *(Felkiáltások: Milyen kegyes!)*

Hódy Gyula: A Tátra Bank igazgatóságában határozták ezt el?

Elnök: Szemben a bizottság véleményével Hodzsa Milán képviselő úr ellenindítványt adott be. Fel fogom olvasatni.

Hammersberg László jegyző (olvassa az indítványt).

Elnök: Szembe fogom állítani a bizottság véleményes javaslatát Hodzsa Milán képviselő indítványával, és így teszem fel a kérdést. Amennyiben méltóztatnak a bizottság véleményéhez hozzájárulni, akkor Hodzsa Milán képviselő úr indítványa esedik. *(Helyeslés.)* Felteszem a kérdést: méltóztatnak-e a bizottság véleményéhez hozzájárulni, igen vagy nem? *(Igen!)* A ház többsége hozzájárulván, a határozatot ily értelemben mondom ki. Hodzsa Milán képviselő úr indítványa elesett!

29

1907 júl. 9

Wodianer Rezső bukaresti osztrák–magyar főkonzul levele gr. Szapáry Lőrinc követségi tanácsos, ügyvivőhöz az ottani magyar iskolaügy tárgyában, mellékletekkel¹

ME 1907–XVIII–598 (3499)

(Német nyelvű kézirásos levélmásolat fordítása)

52 res. sz.

Bukarest, 1907. július 9.

Nagyméltóságú Gróf!

Van szerencsém mellékelten tisztelettel előterjeszteni további nagybecsű rendelkezésére a tisztelendő Kuczky Ágost tanfelügyelő, és Ujváry István dékán által benyújtott kimutatásokat a romániai római katolikus és evangélikus-református magyar iskolák látogatottságáról az elmúlt tanévben.

Amint a kimutatásokból látható, mindkét felekezeti iskoláiban emelkedett a tanulók létszáma az előző évhez képest.

A bukaresti iskolákban ismételten jelen voltam a tanításnál az iskolaév folyamán és majdnem minden osztály záróvizsgáján is. Az eredmények általában kielégítőek voltak.

Véleményem szerint, amelyet mindkét tanfelügyelő is oszt, a leányiskolák sokkal magasabb szinten állanak, mint a fiúiskolák, ami főleg a tanerők minőségének tulajdonítható.

A leányiskolák eredményei minden irányban kiválóak, és csak a református leányiskolában volna egy magasabb kézimunkatanfolyam kívánatos, amihez mindenesetre szükséges volna, hogy oda egy szaktanárt osszanak be.

A katolikus leányiskolában Kuczka páter tanfelügyelő az V. és VI. elemi osztályt a jövő tanévben I. és II. polgári iskolai osztállyá kívánja átalakítani. Tekintettel arra, hogy megvannak a képesített tanerők, és ez az intézkedés gyakorlati eredményekkel kecsegtet, magam is csak a legmelegebben pártolhatom ezt a tervet.

¹ A bukaresti osztrák–magyar főkonzul kimutatása tudomásunk szerint első ízben ad ilyen mérvű, lehető teljes áttekintést az egykorú romániai magyar iskolaügy állásáról.

A bukaresti katolikus leányiskolában az én szerény véleményem szerint bevezetendő volna a rendszeres tornatanítás.

Erre a célra a katolikus fiúiskola szomszédban levő tornaterme volna felhasználható.

A tornatanítás bevezetése emelné az iskola nívóját és minden valószínűség szerint annak látogatottságát is.

Megfelelő tanerőt a fiú- és leányiskola számára lehetne Bukarestben, a budget nagyobb megterhelése nélkül szerezni.

Amint már volt szerencsém említeni, a bukaresti fiúiskolák eredményei lényegesen elmaradnak a leányiskolák mögött.

Hogy ennek a bajnak véget vessünk, nagyobb gonddal kellene a tanerőket megválogatni.

Miután az iskolák Romániában bevettek, szerény véleményem szerint nem volna akadálya annak, hogy a megüresedő tanítói állásokat a Szt. László Egyesület vagy az erdélyi evangélikus-református püspök által kiírandó pályázat útján töltsék be.

Ezáltal lényegesen többen pályáznának, miáltal bizonyára jobb anyagot lehetne nyerni.

Ami különösen a tanító barátok vezetése alatt álló bukaresti róm. kat. fiúiskolát illeti, nem hagyhatom említetlenül, hogy az elmúlt tanévben három egészen fiatalkorú – húsz éven aluli – tanító baráttra bíztak osztályokat, akik még nem szerezték meg a tanítói képesítést.

Sürgősen szükséges volna, hogy a jövőben csak teljesen kiképzett tanító barátokat küldjenek Bukarestbe.

E rend tevékenysége egyébként igen hasznos az iskola számára, és különösen a jelenlegi igazgatót minősíthetem minden tekintetben elsőrangú tanerőnek.

A katolikus óvoda most is, mint a korábbi években, kitűnően működik, és a déli tejkiosztás révén elérte, hogy még a legkeményebb télen is szorgalmasan látogatták az óvodát.

A református iskolák számára felállítandó hasonló intézmény bizonyára szintén a legrövidebb időn belül gyümölcsöző lesz.

A vidéki iskolák jelentései általában kielégítők.

Néhány tanító leváltandó, amire nézve bátor vagyok az illetékes szervek figyelmét újlag a gondos megválogatásra felhívni.

A brailai róm. kat-, iskolához óvoda hozzácsatolása volna tervbe veendő.

Befejezésül bátor vagyok Excellenciádat felkérni, kegyeskedjék magas helyen szóvá tenni az óriási drágulást Bukarestben.

Az itt működő tanítók és tanítónők a legnagyobb takarékossgal is alig tudnak jelenlegi jövedelmükből megélni, miért is már a legközelebbi időben elkerülhetetlenül szükségesnek fog mutatkozni drágasági pótlék engedélyezése vagy fizetésrendezés.

Fogadja stb.

Wodianer s. k.

Melléklet

1907 júl. 1

Kimutatás a romániai ref. egyházmegye magyar tannyelvű elemi iskoláiba beiratkozott növendékek számáról, tanulmányi eredményéről, felekezeti és társadalmi megoszlásokról stb.

ME 1907–XVIII–598/3499 (3683)

(Kézírtas eredeti statisztikai táblázat)

ad 170–1907

Romániai ref. esperes

Statistikai táblázat
a romániai ref. egyházmegye magyar tannyelvű ref. felekezeti elemi iskoláiba az 1906/7. tanévre
beiratkozott növendékekről

Tételszám	Számítási alap	Tanuló	Braila			Bukarest			Galac			Pitest			Ploest			összesen		
			fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt
I.	Beiratkozott	I. osztály	9	23	32	43	50	93	6	3	9	2	2	4	8	5	13	68	83	151
		II. osztály	5	10	15	48	40	88	11	–	11	1	1	2	3	8	11	68	59	127
		III. osztály	2	4	6	44	36	80	9	1	10	2	3	5	6	2	8	63	46	109
		IV. osztály	8	1	9	38	27	65	3	1	4	–	–	–	3	4	7	52	33	85
		V. osztály	1	1	2	12	10	22	–	–	–	–	2	2	2	1	3	15	14	29
		VI. osztály	–	–	–	7	2	9	–	–	–	–	–	–	2	–	2	9	2	11
		összesen:	25	39	64	192	165	357	29	5	34	5	8	13	24	20	44	275	237	512
II.	Év közben kimaradt	1	8	9	22	24	46	12	2	14	–	–	–	1	1	2	36	35	71	
III.	Létszám az év végén	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	

IV.	Előmenetel szerint	Kitűnő	6	5	11	19	26	45	1	1	2	2	3	5	1	3	4	29	38	67
		jeles	5	5	10	37	24	61	2	–	2	1	1	2	12	7	19	57	37	94
		jó	7	6	13	52	45	97	7	1	8	2	4	6	6	7	13	74	63	137
		Elégséges	3	7	10	37	31	68	6	1	7	–	–	–	–	–	–	46	39	85
		Elégtelen (javító)	1	–	1	10	8	18	–	–	–	–	–	–	4	2	6	15	10	25
		Elégtelen (ismétlő)	2	8	10	15	7	22	1	–	1	–	–	–	–	–	–	18	15	33
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441

V.	Vallás szerint	Reform.	16	12	28	85	77	162	6	3	9	4	8	12	19	17	36	130	117	247
		Ág. ev.	2	3	5	55	42	97	–	–	–	–	–	–	–	–	–	57	45	102
		Unitárius	–	1	1	6	1	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	2	8
		Rom. cath.	2	10	12	16	17	33	11	–	11	1	–	1	1	1	2	31	28	59
		Gör. cath.	–	–	–	3	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	3
		Gör. kel.	4	1	5	2	2	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	3	9
		Izraelita	–	4	4	3	2	5	–	–	–	–	–	–	3	1	4	6	7	13
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441

Tételszám	Számítási alap	Braila			Bukarest			Galac			Piteşt			Ploeşt			összesen				
		Tanuló									fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
VI.	Nyelvismeret szerint	Csak magyarul beszél	4	6	10	1	9	10	-	-	-	-	-	-	-	-	5	15	20		
		Csak románul beszél	-	-	-	3	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	4	1	5		
		Magyarul és románul beszél	20	25	45	164	128	292	16	3	19	5	8	13	23	19	42	228	183	411	
		Magyarul, románul és németül beszél	-	-	-	2	3	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	5	
		Magyarul és németül beszél	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	
VII.	Anyanyelv szerint	Magyar	18	30	48	165	140	305	17	3	20	5	8	13	23	19	42	228	200	428	
		Román	4	1	5	4	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	2	10	
		Német	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
		Egyéb	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	
VIII.	Tanév kezdetén	magyarul tudott	21	26	47	160	126	286	14	3	17	4	6	10	19	18	37	218	179	397	
		magyarul nem tudott	3	5	8	10	15	25	3	-	3	1	2	3	4	1	5	21	23	44	
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	
IX.	Tanév végén	magyarul tudott	24	31	55	167	140	307	16	3	19	5	8	13	23	19	42	235	201	435	
		magyarul nem tudott	-	-	-	3	1	4	1	-	1	-	-	-	-	-	-	4	1	5	
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	
X.	Születés-hely szerint	Magyarországon	3	1	4	42	19	61	1	-	1	-	-	-	3	1	4	49	21	70	
		Romániában	20	30	50	128	122	250	16	3	19	5	8	13	20	18	38	189	21	370	
		Más országban	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	
		Magyarországon	3	1	4	42	19	61	1	-	1	-	-	-	-	3	1	4	49	21	70
XI.	A szülők foglalkozása szerint	Iparos	10	12	22	91	83	174	12	2	14	5	8	13	17	17	34	135	122	257	
		Kereskedő	1	2	3	3	-	3	-	-	-	-	-	-	1	1	2	5	3	8	
		Hivatalnok	-	-	-	1	6	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	6	7	
		Egyéb értelmiségi	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
		Napszámos, cseléd	13	17	30	74	52	126	5	1	-	-	-	-	-	5	1	6	97	71	168
		összesen:	24	31	55	170	141	311	17	3	20	5	8	13	23	19	42	239	202	441	

*Tanerők létszáma és foglalkozása
az 1906/7. tanévben*

Sorszám	Iskola neve	Tanerők neve	Osztályok száma	Tárgyak megnevezése	Heti óraszám	Jegyzet
1.	Braila	Koncz Ferenc Bereczki János Bereczki Jánosné T. Voronca	I–V. I–V. I–V. I–V.	Hit- és erkölcsstan Magyarny. tárgyak Női kézimunka Román nyelv	2 23 4 4	lelkész
2.	Bukarest a) fiúiskola	Márton Árpád Ferenczi Sándor Ferenczi Sándor Kertész József Vincze István	II–VI I. I. II–III. –	Hit- és erkölcsstan Hit- és erkölcsstan Magyarny. tárgyak Magyarny. Tárgyak –	6 2 19 24 –	lelkész. Lásd: leányisk. igazgató 1907. márc. 25-én állásáról eltávozott
		Szász István	IV., V., VI.	Magyarny. tárgyak	25	
	D. Constantinescu	I–VI.	Román nyelv	9	Lásd: leányisk.	
	b) leányiskola	Márton Árpád Kovács Róza Kovács Róza Makkai Irma Vadas Anna Holczer Irén	II–VI. I. I II III I.V., V.VI.	Hit- és erkölcsstan Hit- és erkölcsstan Magyarny. tárgyak Magyarny. tárgyak Magyarny. tárgyak Magyarny. tárgyak	6 2 19 22 22 25	Lásd: fiúisk. igazg. tanítónő A vezetésük alatt álló osztályokban női kézimunkát is.
		D. Constantinescu	I–VI.	Román nyelv	9	Lásd: fiúisk.
3.	Galac	Varga Lajos D. Simiconescu	I–IV. I–IV.	Magyarny. tárgyak Román nyelv	24 4	
4.	Pitești	Turóczy László	I. II. III. V.	Magyarny. tárgyak	24	
		Turóczy Lászlóné	I. II. III. V.	Női kézimunka	4	
5.		M. Ilescu	I.II. III. V.	Román nyelv	4	
		Kővári Zoltán	I–VI.	Magyarny. tárgyak	24	
		Éberth Margit	I–VI.	Női kézimunka	4	
		Rucs Henry	I–VI.	Román nyelv	4	

Bukarest, 1907. július hó 1-én
A ROMÁNIAI EV. REF. MISSIONI EGYHÁZMEGYE
ESPERESI HIVATALA
pecsétje

Ujváry István s.k.
esperes, iskolafelügyelő

1907 szept. 26

*Rakovszky István, az állami számvevőszék elnökének átirata Wekerle Sándor miniszterelnökhöz
„a kivándorlási alap és a külföldi alap kezelése, ügyében”¹*

ME 1907–XIV–275 (4790/907)
(Gépelt eredeti irat²)

1617. szám

eln.

Bizalmas

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Nagyméltóságod folyó évi július hó 17-én 3476. M. E. szám alatt kelt nagybecsű átiratával megküldeni méltóztatott az állami számvevőszéknek a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására az állami költségvetésekben az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeivel együttesen, ugyanegy átalányösszegben megszavazott hitelek felhasználásáról a miniszterelnökségi segédhivatali főigazgató által 1902. évtől kezdve egészen 1907. év június hó végéig terjedőleg szerkesztett számadások másolatát – megjegyezvén egyúttal, hogy a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására szolgáló költségek fedezéséhez a belügyminisztérium is a kivándorlási alapból jelentékeny összeggel járul hozzá.

Nagyméltóságod ez alkalomból egyszersmind azon nézetének is kifejezést adni méltóztatott, hogy a kérdéses célokra szolgáló összegek mint átalányok levén a törvényhozás által engedélyezve, ekképp nem képezik olyan szigorú elszámolás tárgyát, mint az állami költségvetésben szereplő egyéb hitelek, s megjegyezni méltóztatott egyúttal, hogy azokról eddig az állami számvevőszék sem kívánt részletes számadást.

Értesíteni méltóztatott továbbá arról is, hogy az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeire fordított kiadások elszámolására nézve valamint eddig, úgy jövőben sincs szándékában Nagyméltóságodnak az e címen felmerülő kiadásokat az állami számvevőszékkel közölni.³

Minthogy a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására fordított költségektől több évre szerkesztett s Nagyméltóságod elüldéztet becses átiratával csupán az 1906. évi állami zárszámadási munkálatok folyama alatt megküldött kérdéses számadások megvizsgálása jóval több időt igényel, semminthogy az azokban elszámolt összegek felhasználásánál követett eljárás törvényszerűsége iránt még Nagyméltóságod előzetes felvilágosításának kikérése előtt az 1906. évi zárszámadást kísérő jelentésben érdemileg nyilatkozhattam volna: ez oknál fogva 1906. évi zárszámadási jelentésben az ezen ügyben folyamatban levő jelen tárgyalásra hivatkozva, a kérdéses számadások vizsgálatának befejeztéig³ csupán azon – egyébként a belügyminiszter úr által a kivándorlási alapról 1906. évre megküldött zárszámadás kapcsán tett megjegyzésből is kiderülő tényállásnak előadására szorítkoztam, hogy a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására szolgáló költségek fedezéséhez 1904. év óta 1906. év végéig a kivándorlási alap összesen 600.000 K-val járult hozzá, s hogy Nagyméltóságod az informatív szolgálat és a sajtóosztály

¹ Az ügy előzményeihez l. *Wekerle* miniszterelnök 1906. júl. 25-i átiratát *Andrássy* belügyminiszterhez, valamint *Andrássy* 1907. jan. 12-i válaszát az ún. külföldi alap kezelése és felhasználása ügyében. Ide tartozik megemlítenünk *Brediceanu* Coriolan 1907. júl. 6-i felszólalását a kivándorlás korlátozásáról folyó vitában (Képv. Napló, 1906, XII. 41–42. l.), valamint gr. *Andrássy* Gyula belügyminiszter aznapi válaszát *Hencz* Károly képviselőnek a kivándorlás nemzetiségi vonatkozásairól (uo. 42. l.). – Az alap további ügykezelési kérdéseiről l. *Rakovszky* István 1909. ápr. 15-i átiratát *Wekerle*hez (ME 1909–XIV–192 (2094/909)). – Nem érdektelen adalékként érdemel említést, hogy az ijesztő arányokban emelkedő kivándorlás problémája ezekben az években sűrűn foglalkoztatja a koalíció főlhivatalos sajtóját, a Budapesti Hírlapot is. Ennek hasábjain jelenik meg 1908. aug. 26-án *Goga* Oktávián *Kivándorlás* című verse az alábbi szerkesztői megjegyzéssel: „A hazai román ajkú költők is kezdenek foglalkozni azzal a bajjal, mely egész Európa testén rágódik, az *amerikai kivándorlással*. *Goga*, az ismert hazai oláh poeta, az alábbi csinos verset írta róla, melyet *Révai* Károly fordításában közlünk.” (*Román költő a kivándorlásról* – Budapesti Hírlap 1908 aug. 26.; 204. sz. 18. l.)

² M. Kir. Állami Számvevőszék Elnöke feliratú címeres beadvány-úrlapon.

³ A mondat a lap szélén kék ceruzával megjelölve.

költségeire fordított kiadásokra nézve azt az állást foglalta el, hogy ezen kiadásokat nem szándékozik az állami számvevőszékkel közölni.³

A külföldön élő magyar állampolgárok gondozására fordított költségekről megküldött számadások tüzetes megvizsgálását megelőzőleg sem zárkozhatom el azonban az elől, hogy Nagyméltóságod előtt kifejezést ne adjak aggályaimnak, amelyek részint a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására a kivándorlási alapból fordított költségek eddigi elszámolásának – részint az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeit illetőleg Nagyméltóságod részéről elfoglalt azon álláspontnak törvényszerűsége tekintetében forognak fenn, amelynél fogva Nagyméltóságod ez utóbbi költségeket mintegy rendelkezési alapszerű kiadásoknak minősítve, azokról az állami számvevőszékhez részletes számadást küldeni jövőben sem szándékozik.

Hogy Nagyméltóságod tárcájánál a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására az állami költségvetésben az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeivel együttesen, ugyanazon átalányösszegben megszavazott hitelt még azon esetre se lehet növelni a kivándorlási alap jövedelméből, ha ez az alap minden tekintetben azonos célt szolgálna is: ez, nem csupán az állami számvitelről alkotott 1897. évi XX. tc. 23. §-ának félreérthetlen rendelkezéséből, hanem a kivándorlásról szóló 1903. évi IV. tc. 36. §-ának azon intézkedéséből is nyilvánvalólag kitűnik, amelynek értelmében az ezen törvénycikk 35. §-ában tüzetesen megjelölt célokra leendő fordítás céljából a kivándorlási alap *a belügyminiszter kezelése és rendelkezése alatt áll*, amely rendelkezést az ezen törvény végrehajtása tárgyában 40.000/1904. B.M. szám alatt kiadott utasítás (1904. évi R.T. 167. lap) 54. §-a is közelebről akként magyaráz meg, hogy a kivándorlási alap terhére felmerülő fizetések *csakis a belügyminiszter utalványozása* alapján történhetnek.

Az idézett törvényes rendelkezéseknél fogva az azokkal ellentétes eddigi eljárás közelebbi indokaira nézve Nagyméltóságodnak a belügyminiszter úrral egyetértésben adandó szíves felvilágosítását kell tehát elsősorban kérnem annyival is inkább, mert ezen kérdés előzetes tisztázása a szóban forgó számadások érdemleges megvizsgálása szempontjából is felette kívánatos.³

Ami Nagyméltóságodnak az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeire nézve elfoglalt azon álláspontját illeti, melynél fogva az ezen költségekről szerkesztett számadásokat az állami számvevőszékkel jövőre sem szándékozik közölni, ezt a felfogást a magam részéről annál kevésbé oszthatom, mert ez viszont ellentétben áll az állami számvevőszék³ felállításáról és hatásköréről szóló 1870. évi XVIII. tc. 17. §-ával, amelynek értelmében az összes állami bevételek és kiadások kezelési számadásai az állami számvevőszék ellenőrzése alá tartoznak, minélfogva mindazon okirat vagy kimutatás az állami számvevőszékkel közlendő, melyet az állami számvevőszék ellenőrzés céljából megtekinteni kíván.

Ezen törvényes szabály alól kivételt a törvényhozás eddig csupán azon hitelösszegekre nézve tett, melyeket Nagyméltóságod tárcája költségvetésében kifejezetten „rendelkezési alap” elnevezéssel szokott megszavazni, valamint a belügyminisztérium által kezelt közbiztonsági alapra nézve, amennyiben ez utóbbi alapra vonatkozólag a zárszámadási bizottságnak a belügyminiszteri tárcá 1897. évi zárszámadásáról szóló 541. számú jelentésének 2. mellékletében tett ily irányú javaslatához az 1899. évi március hó 10-én tartott 423. sz. országos ülésében a képviselőház, s miként azt a képviselőház azon évi 430. sz. ülésének jegyzőkönyve tanúsítja (képviseelőházi irományok 483. lap), a főrendiház is hozzájárult.

Arról azonban, hogy a Nagyméltóságod tárcája költségvetésében az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségeire megszavazott hiteleket illetőleg a törvényhozás ily kivételt állapított volna meg, tudomásom nem lévén: kénytelen vagyok a szóban forgó költségeket illetőleg ugyanazon elvi álláspontra helyezkedni, melyet hivatali elődjéhez már 1897. évi december hó 4-én 21791. és 1898. évi január hó 9-én 23000/1897. szám alatt kelt átirataim tanúsága szerint az átalányösszegekben, utólagos számadási kötelezettség terhe mellett utalványozott kiadásokra vonatkozólag – amelyek közé tartoznak az informatív szolgálat és a sajtóosztály költségei és a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására fordított kiadások is – általában elfoglaltam, amely átirataimból egyszersmind az is kitűnik, hogy az állami számvevőszék az ilyen átalányösszegekben utalványozott kiadásokról a számviteli törvény végrehajtása tárgyában kiadott utasítás 248. §-ának 6. pontjára és az 1880. évi LXVI. tc. 14. §-ára való utalással részletes számadási kivonatok beküldését már akkor kívánta, s Nagyméltóságod hivatali elődjének 1898. évi január hó 29-én 637. M.E. szám alatt kelt válasziratában a „sajtó alap”-ra nézve óhajtott kivételhez kifejezetten már abban az időben sem járult hozzá, hanem megmaradt továbbra is az imént említett törvényes rendelkezéseknek megfelelő elvi álláspontján.

Mindezeknél fogva, midőn Nagyméltóságodnak ez ügyben elfoglalt álláspontja tüzetesebb indokai felől is szíves felvilágosítását kérném, egyszersmind tisztelettel értesítem, hogy a külföldön

elő magyar állampolgárok gondozására fordított költségekről folyó évi június haván túl szerkesztett s Nagyméltóságodnak elüldézt nagybecsű átírata szerint folyó évi július hónaptól kezdve a havi utalványozási és megszüntetési jegyzékek kapcsán megküldeni ígért számadás másolata a folyó évi július havi jegyzékekhez csatolva nem lett.³

Nagyméltóságodnak azon óhajtását illetőleg, hogy a szóban forgó számadásokat bizalmasan kezeltessen, s amennyiben azok vizsgálatánál iratok betekintése válnék szükségessé, ezt a miniszterelnökség helyiségeiben eszközöltessem: van szerencsém Nagyméltóságodnak becses tudomására hozni, hogy mindkét irányú kívánságának megfelelőleg egyidejűleg intézkedtem.³

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1907. évi szeptember hó 26-án

Rakovszky s. k.

31

1907 nov. 9

Pribičević Szvetozár horvát–szlavon (horvátországi szerb nemzetiségi) képviselő interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a bosznia-hercegovinai állítólagos alkotmányellenes intézkedések tárgyában és gr. Batthyány Tivadarnak az interpellációval kapcsolatban „személyes megtámadtatás” címén elhangzott felszólalása¹

Képv. Napló, 1906, XIII. 229–230. l.

Hencz Károly jegyző: Szkicsák Ferenc. (Nincs itt!) Barcsics Erazmus. (Nincs itt!) Pribicsevics Szvetozár!

Pribicsevics Szvetozár (horvátul beszél).

Hódy Gyula: Mit csináltál Belgrádban, arról beszélj. (Zaj. Elnök csenget.)

Polit Mihály: Batthyány is volt Belgrádban.

Gr. Batthyány Tivadar: Soha életemben! Nem voltam soha. (Zaj.)

Elnök: Csendet kérek!

Pribicsevics Szvetozár (folytatja horvát beszédét).

Supilo Ferenc: Ausztria germanizálja egész Boszniát.

Hódy Gyula: Azért tudtok mind németül. Egy sem tud magyarul. (Zaj.)

Elnök: Csendet kérek!

Pribicsevics Szvetozár (folytatja horvát beszédét).

Hódy Gyula: Igaza van! Ebben igaza van.

Pribicsevics Szvetozár (folytatja horvát beszédét).

Supilo Ferenc: Az ember magyar, de a szisztéma osztrák!

Pribicsevics Szvetozár (olvassa interpellációjának horvát szövegét).

Gr. Batthyány Tivadar: T. ház! Személyes megtámadtatás címén kérek szót!

Elnök: Bocsánat, előbb az interpellációt átveszem. Kérem a jegyző urat, szíveskedjék felolvasni.

Hammersberg László jegyző (olvassa): „Van-e tudomása a t. miniszterelnök úrnak, hogy az alkotmányosságért való mozgalom kiterjedt már egész Boszniára és Hercegovinára, és hajlandó-e minden befolyását ez irányban latba vetni, hogy a túrhetetlen abszolutisztikus uralomnak, amelynek ódioma Európa és a szignatárius hatalmak előtt egyforma mértékben a monarchia mindkét felére esik, felcseréltessek alkotmányossággal, alkotmányos és polgári szabadsággal?”

¹ A feszült légkörben elhangzó interpelláció körülményei összefüggnek az „1908. év első négy hónapjára” vonatkozó *indemnítási törvényjavaslat* tárgyalása során kialakult újabb nemzetiségi vitával. Ennek fontosabb felszólalásai közül említést érdemel *Mihály Tivadar* román nemzetiségi képviselő 1907. okt. 29-i, *Popović Dusan* és *Supilo Ferenc* horvát-szlavon képviselők okt. 30-i, ill. nov. 7-i beszéde. (L. Képv. Napló, 1906, XIII. 63–71., 89–95. és 179–182. l.) A felhatalmazási vita keretében hosszabb beszédet mondott még *Petrović István*, a Krassó-Szörény megyei nagyzorlenci kerület szerb nemzetiségi képviselője is, az országgyűlési nemzetiségi pártnak az indemnítási vita során elutasított felirati javaslatával kapcsolatban. (Uo., 162–168. l.) – 1907 végén még egy alkalommal volt jelentősebb nemzetiségi vita a képviselőházban az *Ausztriával kötött gazdasági és pénzügyi megegyezésről* szóló törvényjavaslat tárgyalásakor. Az ekkor elhangzott felszólalások közül a szerb *Polit Mihály* (1907. nov. 28-án, Képv. Napló, 1906, XIV. 48–51. l.) és a román *Pop Cs. István* felszólalásai (1907. dec. 7-én, uo., 271–274. l.) keltettek nagyobb feltűnést.

Van-e tudomása a t. miniszterelnök úrnak arról, hogy Boszniában és Hercegovinában egymást éri az összes, de különösen a szerb sajtó és a szerb politikusok üldözése, és ha van, mit szándékozik tenni arra nézve, hogy ezen erőszaknak vége vetessék?

Van-e tudomása a t. miniszterelnök úrnak arról, hogy az összes monarchiai és monarchián kívüli szabad szerb lapoknak tilos a bemenet Boszniába és Hercegovinába, és hogy az utóbbi időben ez országokra nézve megvonatott a postai szállítás joga a független horvát lapoktól is, mint pl. a fiumei „Novi List”-től? Ha van tudomása erről a miniszter úrnak, kérdem, miért nem tett eddig semmiféle lépést arra nézve, hogy az okkupációs kormányzat ezen a független délszláv sajtó ellen való önkényes eljárása meggátoltassák? Budapest, 1907. nov. 9. Pribicsevics Szvetozár.”

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak.

Gr. Batthyány Tivadar képviselő úr személyes megtámadtatás címén kér szót.

Gr. Batthyány Tivadar: T. képviselőház! Pribicsevics t. képviselőtársam a miniszterelnök úrhoz intézett interpellációját felében hozzám intézte, személyemet és politikai eljárásomat támadva. Nagyon köszönöm az igen t. képviselő úrnak, hogy alkalmat ad nekem, hogy itt igazoljam magamat, amely igazolásom azonban azt fogja bizonyítani, hogy habár igen t. képviselőtársam nagyon érdeklődik Bosznia és Hercegovina szabadsági intézményei iránt, arról azonban nincs tudomása, hogy ebben a tekintetben szerény személyem és a függetlenségi párt eddig mit tett, és hogy igenis én és a függetlenségi párt őt ezen a téren, amelyen az ő interpellációja mozog, már tetemesen megelőztük. Amit pedig szemünkre vetett, hogy nem tettük meg, annak ellenkezőjét leszek bátor két szóval bizonyítani.

Már a múlt évi delegáció éppen a függetlenségi párt kezdeményezésére és indítványára határozatot hozott, amelyben szorgalmazta és sürgette a szabadság intézmények létesítését Bosznia és Hercegovinában. Tehát ezt már megtettük ezelőtt körülbelül egy évvel. Én magam a delegációban igen erőteljesen felszólaltam a szabadsági intézmények mellett (*Helyeslés.*), és nem vélek tévedni – méltóztassék utána nézni –, hogy éppen a sajtószabadság érdekében különösen is felszólaltam a delegációban, és szorgalmaztam Burián miniszter úrnál, hogy a sajtószabadság tekintetében tegyen már végre szabadelvű intézkedéseket.

Pribicsevics Szvetozár (közbeszól).

Gr. Batthyány Tivadar: Egyébként nem vagyok bolond, hogy megakasszam az egész közös adminisztrációt azért, mert amikor ma egy kérést felvetek, azt abban a percben még nem teljesítették. Ilyen dolgot ne méltóztassék mondani. Különben az igen t. képviselő úrnak horvát-szlavonországi tagtársai is ott voltak, velünk együtt voltak, és velünk együtt megszavazták Burián költségvetését. (*Zaj a jobbközépen.*)

Ami pedig a sajtószabadsági korlátokat illeti, vagyok bátor az igen t. képviselő urat figyelmeztetni, hogy ezelőtt körülbelül 8–10 nappal írtam egy fővárosi lapba egy cikksorozatot, amelyet azzal fejeztem be, hogy felkértem nyilvánosan Burián miniszter urat, hogy honosítsa meg a sajtószabadságot Bosznia és Hercegovinában.

Az a vád tehát, hogy én nem mentem előre, visszahárul az igen t. képviselő úrra, mert én mint magyar ember már régebben is erőteljesebben követeltem Bosznia–Hercegovinában az általános szabadságot, a politikai jogok kiterjesztését, a sajtószabadságot, mint az igen t. képviselő úr.

Hódy Gyula: Mielőtt Belgrádban lett volna összeesküdni.

Gr. Batthyány Tivadar: Amit tehát velem szemben vádképp hoz fel, az a t. képviselő úrra száll vissza.

Polit Mihály úrnak pedig egyszerűen kijelentem – erre jogom van személyes kérdésben...

Hódy Gyula: Úgy van!

Gr. Batthyány Tivadar: ...hogy az igen t. képviselő úr igen sokat mondott el direkte azzal a céllal...

Hódy Gyula: Fecsegett!

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Batthyány Tivadar: ...hogy a szerb radikális pártot a magyar közvélemény előtt bemázolja, azt a szerb radikális pártot, amelynek három vezető tagja abban a klubban ül, amelyben a képviselő úr. Ez ízlés dolga, ehhez semmi közöm. Hogy azonban a t. képviselő úr miképpen van informálva, mikor itt nyilvánosan azt állította, hogy én Belgrádban jártam, ezzel szemben konstátalom személyes kérdésben, hogy soha életemben Belgrádban nem voltam. A képviselő úr tévedett ebben, aminthogy téved igen sok más dologban...

1907 nov. 25

Firczák Gyula munkácsi gör. kat. püspök átirata Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a nagylucskai „skizma-mozgalom elleni akció” tárgyában

ME 1907–XXV–5680

(Kézírásos eredeti irat)¹

P.H.²

8420. szám

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Örömmel értesültem f. é. 3445. M.E. számú nagybecsű átiratából Nagyméltóságodnak azon bölcs és egyúttal hálára kötelező intézkedéséről, melyből kifolyólag a magas kormány minden megengedett eszközt foganatba vett arra nézve, hogy a Bereg vármegyében fekvő Nagy-Lucska községben mutatkozott vallási mozgalmak elsimuljanak, és a görög keleti vallás – mely tulajdonképpen a pánszlávizmust akarja terjeszteni ne verhessen gyökeret a felvidék görög katolikus népessége között.

Köszönettel vettem Nagyméltóságodnak Bacsinszky Mihály, nagylucskai lelkészre vonatkozólag velem közölt bizalmas értesítését is, melyet megfontolás tárgyává fogok tenni.

Eddig semmi oly értesülést nem nyertem róla, illetve hívei oly értelmű panaszos kérvényt nem nyújtottak be hozzám, melyből az tűnnék ki, hogy az illető lelkész kapzsi és haszonleső ember volna.

Ebből kifolyólag panaszos beadvány és beigazolatlan vád hiányában kánoni eljárást nem indíthatok ellene, sem jelenlegi lelkészi javadalmáról el nem mozdíthatom, mert a nevezett rendszeresen, kánonilag beiktatott lelkész.

Módot és alkalmat fogok azonban keresni arra, hogy őt önzetlen, odaadó lelkészi működésre intsem, és hangsúlyozottan figyelmébe ajánljam, mikép a schizmatikus mozgalom elleni actióban hasznosabb tényezőnek bizonyuljon – és a magyar állameszmének a nagylucskai nép között való erősítésére kellő munkásságot fejtsen ki.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását, mellyel vagyok,

Ungvárott 1907. évi november hó 25-én

Firczák Gyula s. k.
munkácsi püspök³

¹ Az irat borítólapján a következő feljegyzést olvassuk: „Tudomásul vétetvén „ad acta” teendő. Bp 907 dec. 2.” Úitt aznapról Klebelsberg láttamozó kézjegye.

² Munkácsi Gör. Kath. Egyházmegyei Főhatóság színtelen dombornyomású pecsétje.

³ A közölt iratot a tízes években felerősödő ún. skizmaellenes egyházi és minisztériumi együttes mozgalom közvetlen előzményének tekinthetjük. A tömeges görögkeleti vallásra való áttérés ugyanis elsősorban a görög katolikus egyházat, s főként a területileg illetékes munkácsi görög katolikus püspököt érintette. – Az ügygel kapcsolatban l. még *Perényi* Zsigmond máramarosi alispán *Apponyi* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a megyében levő Iza községben jelentkező áttérési mozgalommal kapcsolatos 1907. ápr. 10-i jelentését, valamint Apponyinak ez ügyben *Wekerle* miniszterelnökhöz intézett 1907. ápr. 30-i átiratát. – ME 1907–XXV–941. – Egyidejűleg ezzel egyre több szó esik a létesítendő ún. magyar gör. kel. egyház kérdéséről is. Az ügy 1907. márc. 19-én a képviselőházat is foglalkoztatja az Óváry László és társai Szatmáron létesítendő magyar görög keleti plébánia-kérésével kapcsolatban. (Képv. Napló, 1906, VII. 376–379. l.) – *Firczák* Gyula 1891 óta munkácsi gör. kat. püspök. Tanügyi kérdések és a kárpát-aljai (rutén) lakosság tömeges kivándorlása foglalkoztatták. – A skizma-mozgalom történeti-társadalmi hátterével kapcsolatban l. *Perényi* József: *Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev (1849–1914)*. Bp. 1957. Akad. Kiadó, Akad. ny. 159. l. (Studia Historica 14.)

1908 jan. 17

*Mocsáry Lajos hírlapi cáfolata a neki tulajdonított föderalista feltevésekkel kapcsolatban*¹

Mocsáry Lajos a következő nyilatkozat közlésére kérte fel lapunkat:

Csak most jutott kezembe a „Pester Lloyd” január 12-iki száma, mely egy terjedelmes és sok érdekes fejtegetést tartalmazó cikkben foglalkozván Balogh Ernőnek „A magyar kultúra és a nemzetiségek” című munkájával, rólam is megemlékezik. Logikusnak mondja azon csakugyan gyakran ismételt mondásomat, hogy a magyarság két fronton, Bécs és a nemzetiségek ellen sikeresen nem harcolhat, ebből azonban azt konstruálja, hogy „számomra csak egy alternatíva maradt: vagy az egységes Magyarország a Deák-féle kiegyezéssel, vagy a független, nemzeti autonómiákra feldarabolt Magyarország. Egyrészt a dualizmus Ausztriával, másrészt a keleti kis népek konföderációja, a nagy történelmi magyar állam helyett a kis Svájc. És Mocsáry az utóbbit választotta.” Tiltakozom ezen peremptorius állítás ellen, mely egyenesen fordítottjába megy, tiltakozom az ellen, hogy fentebbi nagyon egyszerű, nagyon világos mondásomból ily alternatívát lehet helyesen konstruálni. Azt hiszem, teljes joggal tiltakozhatom azon oknál fogva, hogy datur térti um. Ez a tertium nem más, mint az 1868-iki nemzetiségi törvénynek úgy betűjében, mint szellemében való teljes és becsületes végrehajtása. Annak a törvénynek, melynek keletkezése előtt báró Eötvös József volt főapostola, kinek eszméit elfogadta s nyélbe ütötte Deák Ferenc is, ráadta áldását Kossuth Lajos, ki egy Turinból küldött hírlapi cikksorozatban nemcsak helyeselte a törvény meghozatalát, de még azt is hozzátette, hogy ha van még valami, mit a nemzetiségek igazságosan kívánhatnak, azt is meg kell adni. Ez negyven év óta az én állásponantom, nem mutat-hat fel senki egyetlen általam írott sort, melyben a legkisebb koncessziót is tettem volna az ország bárminemű feldarabolása eszméjének, s melyben az 1868-iki nemzetiségi törvényen túl mentem volna, azt a keleti Svájcot Polit Mihály szokta emlegetni, nem én. A Pester Lloyd fiatal cikkírója egyetlen szóval sem árulja el saját nemzetiségi programját, mert alternatívájának az Ausztriával való dualizmust hangsúlyozó része még nem nemzetiségi program, vele tehát érde-mleges vitába nem is bocsátkozhatom! Annyit legyen szabad mégis ez alkalommal is megjegyez-nem, hogy minden kétséget kizáró jelenségek bizonyítják azt, hogy az 1868-as törvénnyel, rendszerrel, ha életbe léptetett volna, igenis lehetett volna, sőt lehetne ma is megteremteni a nemzetiségek-vel való oly modus vivendit, hogy ne lenne szükség se hárszabályrevízióra, se majd egy monst-ró-zus választási törvény meghozatalára.

Budapest, 1908. január 17.

Mocsáry Lajos s. k.

1908 febr. 18

*Ferenc Ferdinánd trónörökös magánlevele Conrad von Hötzendorf altábornagyhoz, a monarchia vezérkari főnökéhez, a hadsereg hátrányos helyzetéről, a kormányok tagjainak bírálatával*¹

Kedves Conrad altábornagy!

Mindenekelőtt újból örömmnek akarok kifejezést adni, hogy teljesen felépült betegségéből, és most a szép Raguzán némi nyugalmat élvez. Egyúttal az a nagy kérésem, hogy a nyugalom és lábadozás idejét jó hosszúra nyújtsa, és *igazán* sokáig maradjon a napos délen, és *semmiképp* se térjen vissza *túl korán* az igen egészségtelen Bécsbe.²

¹ A közlemény címe és lelohelye: *Mocsáry Lajos nyilatkozata*. – Egyetértés 1908. jan. 19.; 17. sz.

² Emlékirataiban közli: Feldmarschall *Conrad*: Aus meiner Dienstzeit, 1906–1918. I. k.: Die Zeit der Annexionskrise 1906–1909. Wien, stb. 1921., Rikola Verl. 676 l. – Fenti levél a 20. sz. melléklet: 564–566. l. (Kiemelések a közlés szerint.) – Gr. *Conrad von Hötzendorf*, Franz (1852–1925), később tábornagy, 1906–1911. vezérkari főnök, majd 1912–1917. ismét, s irányítója a monarchia hadműveletei-nek a világháborúban.

² Conrad gróf súlyos tüdőgyulladás után mintegy három hétig lábadozott Raguzában (Dubrovnik), ahonnan írásban intézte tovább ügyeit. „A levelezés kiterjedt minden időközben felmerült politikai,

Tudom, hogy ez Önnek, az Ön tettvégya, az Ön szorgalma, az Ön alkotóereje mellett nehéz feladat, de másrészt nem szabad elfelejtenie, hogy kötelessége magát e nehéz időben a hadsereg, a haza s az Ön számos barátja számára megtartani.

Mert az oly férfiak mint Ön, akik szívvel-lélekkel a hadseregért élnek, és a legnemesebb értelemben a magasba emelik az ősi osztrák fekete-sárga lobogót, panaszoljuk istennek, oly ritkák lettek, s aggódva tekintünk arra az egyre inkább csökkenő gárdára, amelyben meg is lehet bízni!

De tisztán egyéni önző érzületből is kérem Önt, nagyon kímélje magát, hiszen ismeri Ön iránti különös rokonszenvedet, és hogy legmegbízhatóbb és legértékesebb támaszomat látom Önben ősi Habsburg birodalmunk és dicsőséges hadseregünk minden nyílt és titkos ellensége ellen folytatott harcban.

Sokkal helyesebb, ha néhány héttel később jön Bécsbe, semhogy újból tönkregyege magát. Én is voltam egyszer súlyos beteg, és tudom, milyen soká tart a lábadozás; ne csináljon semmit, ne gondoljon semmire, süttesse magát a nappal, és csak legyen alkonyat előtt otthon. Emellett: szüntelenül enni és humorát nem elveszíteni.

Az utóbbi ugyan a legnehezebb, különösen ezekben a napokban. Hiszen gondolhatja, kedves Conrad, hogy az utóbbi időben mennyi düh- és kétségbeesés-rohamon kellett átesnem a hazai állapotok és különösen a hadügyminiszter és mindkét kormány magatartása miatt! Egyfelől szerte ordítják mindenkinek, hogy 200 millió koronás többlet van, ajándékoznak itt a hivatalnokoknak 20 milliót, ott a vasutasoknak ugyanannyit, és a szegény tiszteknek nem teremtik elő azt az ócska kilenc milliót. És mindez néhány felségáruló nagyszájú magyar miatt. Illetve, ez tulajdonképpen csak az ürügy, a mélyebben fekvő ok az, hogy a monarchia most teljesen zsidók, szabadkőművesek, szocialisták és magyarok kezében és kormányzása alatt van, és hogy *mindezek* az elemek elégedetlenné teszik, és meg akarják rontani a hadsereget, illetőleg a tisztkart, hogy *én* akkor, ha szükséges, ne számíthassak többé a hadseregre!!!

Itt van a kutya eltemetve.

Ezen dolgozik módszeresen Beck, Sieghart, Wekerle, Apponyi, Kossuth és tutti quanti, és Schönaich mit sem lát, vagy semmit sem *akar* látni. Már én inkább az utóbbit hiszem.

Az már a legnagyobb, legvéresebb ironia, hogy miniszterek folytonosan ostromolják a delegációkat, könyörögjenek nekik, és megvesztegessék őket, hogy semmit se engedélyezzenek, hogy ne izgassák a magyarokat!!! (A valóságban azért, hogy tönkregyék a hadsereget.)

Előszóval fogom Önnek elmondani, mennyit dolgoztam innen szüntelenül a legnagyobb buzgalommal, persze a szokott csekély eredménnyel, mert hát én túlságosan fekete-sárga osztrák vagyok, és a hadügyminiszter szisztematikusan *ellenem* dolgozik.

Teljesen bizalmasan csak annyit közlök Önnel: ha ez így megy tovább, és a heves, krónikus nagyzási hóbertban gyógyíthatatlanul megbetegedett hadügyminiszter továbbra is én bagatelle fogja kezelni a hadsereg érdekeit, és après moi le déluge mottóval csak [bársonv]székébe kapaszkodik, és bennünket egyszerűen kiszolgáltat a kossuthistáknak, akkor legfőbb ideje, hogy eltávolíttassék. Ha sikerült nekem Pitreichnél, akkor ennél a megközelíthetetlen nagyságnál is sikerülni fog. Arra kérem tehát, nevezzen meg nekem néhány tábornokot, akit erre az állásra alkalmasnak tart, és akiknek nem rogygan meg a térdük minden Kossuth-párti előtt, és végre mindig az igazságot mondják Legfelsőbb Hadurunknak!

Két sorban írja meg nekem a neveket, hogy megfontolhassam a dolgot.

Tudja, mit tennék, ha én volnék a császár? Hívatnám Wekerlét, Becket, Sieghartot és Schönaichot, és ezt mondanám nekik: „A pokolba küldelek mindnyájatokat, ha nyolc napon belül nem kapom meg az újonclétszám felemelését és a tisztí fizetéseket hadseregem számára”, és biztosítom, hogy 24 óra alatt mindent megkapok!

Így a miniszterek tudják, hogy semmi bajuk nem történik, a hadsereg nem kap semmit, és a zsidók, szocialisták és magyarok győzedelmeskednek! Gondolhatja, mennyire aggaszt mindez.

Fizikailag magam és enyéim, istennek hála, egészen jól vagyunk.

Midőn még egyszer kérem, kímélje magát nagyon, és maradjon nagyon sokáig Raguzában, maradok régi barátsággal a legszívélyesebb üdvözlettel, kedves Conrad, mindig

őszinte híve

Ferenc főherceg, cs. tábornok

Celerina St. Moriz mellett, Graubünden, 1908. február 18.³

katonai, személyes, továbbá a Magyarországgal való kiegyezésre és a Balkán-helyzetre vonatkozó kérdésre.” (I. m. 73. l.)

³ Utóiratban magánüdvözet Plönnwies vezérőrnagynak.

Melléklet:

Iratok Hodža Milán Ferenc Ferdinánd katonai irodájához intézett levél-jelentéseiből és feljegyzéseiből 1907–1911¹

1.

1907 dec. 8²

Hodža Milán levele Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz, a trónörökös katonai irodája vezetőjéhez a horvát nemzetiségi kérdés megítélése tárgyában

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M2 és M2 mell.)³

Méltóságos Őrnagy úr,

bátor vagyok mellékelten a pillanatnyi helyzetről rövid jelentést rendelkezésére bocsátani.

Máskülönben még a H.⁴ valósággal lenyűgöző jóságának és határozottságának a hatása alatt állok. Taktikai helyzetünkre nézve természetesen döntő a H. magatartása, hiszen most már nem kell csekélységekkel foglalkoznunk, hanem egyedül és csakis a jobb jövőért dolgozhatunk.

Tegnap beszéltem a horvát *Zagorac*⁵-cal és felkértem a horvátországi helyzet felvázolására. Valószínűleg már a legközelebbi napokban abban a helyzetben leszek, hogy valamit írhatok Önnek a horvátok álláspontjáról a magy[ar]-horv[át] kiegyezés tekintetében és általában a horvát politika eszmeköréről. Már is arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hazafias horvátok többsége – tehát azoké a pártoké, amelyek a népben mély gyökereket eresztettek, mindig kész arra, hogy az államjogi politikában a horvát hagyományoknak megfelelő ésszerű irányt kövessen. Éppen csak arról a megnyugtatóról van szó, hogy az új irányzat a monarchia politikájában bizonyos – a közeljövőben pontosabban meghatározandó – létbiztosítókat nyújt a horvátoknak. A horvát nemzetiekhez hozzá lehetne venni néhány valóban megbízható és szerény szerbet, és pedig két okból: először is, hogy azzal megbénítsunk minden nagy-horvát álmodót, – azután pedig, hogy a szerbeknek is dokumentáljuk, hogy a monarchiának a szerbek számára is van elegendő helye. Ily módon mind a horvát „különutasokkal”, mind a belgrádi befolyással szemben lehetne haladni.

¹ *Hodža* Milán fentiekben bemutatásra kerülő tizennégy eredeti (saját kézírással, illetve az előforduló emlékirat-szövegek esetében gépirásban készült) német nyelvű levél-jelentése nagy fontosságú bizonyító anyag része, mely feltehetően nagyobb részében fennmaradt a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* jelzett családi hagyatékában. Ennek a hagyatékban részletét Leonard *Bianchi* szlovák jogtörténész közli, s ennek a gyűjtésnek s az ezzel összefüggő további adatközlésnek nyomán adjuk közre az iratgyűjteményünk számára fontos szövegeket.

A közölt iratokból kitűnik, hogy miként *Vajda* Sándor (vö. 83/B mell.), *Hodža* Milán is közvetlen és félreérthetetlen kapcsolatban állott – legalábbis az 1907–1911 időszakban – a trónörökös katonai irodájával, annak kívánságai és utasításai szerint járt el, s annak a magyar közéletéről és az egykorú nemzetiségi politikáról való rendszeres tájékoztatására vállalkozott. – A bemutatott iratok ismeretében nyilvánvaló *Hodža* Milán feltétel és gátlás nélküli szakadár tevékenysége, mely az egykorú nemzetiségi válság adott viszonyai között sem volt összeegyeztethető sem pártja, a Szlovák Nemzeti Párt álláspontjával, sem a független ellenzéki nemzetiségi politikus magatartásával. A közölt levél-jelentésekből kitűnően a jelentései jórészt, álnéven Írogató *Hodža* Milán tevékenysége nem tekinthető egyéni akciónak. A bemutatásra kerülő iratok, levél-jelentések és emlékiratok tanúsága szerint, benne kell látnunk az egykorú államellenes nemzetiségpolitikai irányzat – *Maniu*, *Zagorac*, *Vajda* és mások működését messze meghaladó főszervezőjét, egyik központi irányítóját.

² A keltezetlen levél és iratgyűjteményünk szempontjából érdektelen melléklete időpontját a melléklet utolsó mondata alapján állapítottuk meg. Ebben ugyanis utal *Vajda* Sándornak emlékezetes országgyűlési naplóbotránya után a képviselőházban való újbóli megjelenésére, közölve, hogy „dr. *Vajda* megjelenése a képviselőházban, ami ma következett be, nem keltett, emóciókat”.

³ L. *Bianchi* „Listy Milana Hodžu šefovi vojenskej kancelarie následníka trónu Františka Ferdinanda v rokoch 1907–1911” című forrásközlése (*Historický Časopis* 1970. 18. 3. sz. 427–447. l.) nyomán.

⁴ É. *Herr* – a *Vajda* S. által *Cristea* Miron-nal közölt kulcs alapján (l. bőv. 38. sz. irat.), — azaz: *Hoheit* = Fenség, tehát *Ferenc Ferdinánd* főherceg, trónörökös.

⁵ *Stjepan Zagorac* horvát jogpárti politikus. – Az itteni és a további aláhúzás feltehetően a levél írójától való.

Meg akarom ragadni az alkalmat, hogy különösen Önnek, Örnagy úr, őszinte szívvel mondjak köszönetet azért, mert oroszlánrésze van a dolgok sokat ígérő kifejtésében.

Méltóságodnak mindenkor kész híve

Tenax⁶

2.

1907 dec, 12

Hodža Milán levele Alexander Brosch von Aarenau örnagyhoz, és ennek mellékleteként Stjepan Zagorac horvát jogpárti képviselővel közösen fogalmazott emlékirata a horvát kérdésről

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M4 és M4 mell.)¹

Wien, 1907. dec. 12.

Méltóságos Örnagy úr,

mellékelten bátor vagyok német fordításban betérjeszteni a horvát Jogpárt irányzatáról Zagorac képviselő által fogalmazott vázlatot.

A pillanatnyi helyzetben azért tartom figyelmet érdemlőnek ezt a pártot, mert a fiumei rezolúció összeomlása régi, hagyományos pályájára tolta vissza, még hozzá feltehetően visszavonhatatlanul. A párt konzervatív árnyalatú, s ennél fogva Horvátországban kormányképes. A viszonyok tisztázása után igen könnyen felvehető a „tisztá jogpárt” (*Starčević*-párt, *Frank*-csoport nélkül) megmaradt elemeit, úgyhogy vele szemben akkor már csak egy radikális haladó ellenzék és a független szerbek mint kisebbség érvényesülhetne. Ez a horvát pártok igen szerencsés csoportosítása volna.

Egyelőre együtt marad a horvát-szerb koalíció. Komoly kilátása van arra, hogy abszolút többségként kerül ki a választásokból.

A zágrábi események előzményeként megemlítendő, hogy dr. Wekerle egy hete végső kísérletet tett a helyzet tisztázására, amennyiben meghívta a horvát jogpártot a szerb radikálisok társaságában a kormányzat átvételére. *Wekerle* késznek mutatkozott arra, hogy a bánt és a két osztályfőnököt a jogpárt soraiból, egy osztályfőnököt a szerb radikális párt részéről kinevezzen, és a vasúti pragmatikára vonatkozóan elismerje, hogy az Horvátországra nézve ne legyen érvényes. A jogpárt ezt elutasította, éppen mert áttörést akar és a Magyarországhoz való viszonyt, illetően most már ragaszkodik a magyar–horvát kiegyezés revíziójához.

Elnézést kérek, hogy már nem tudtam a mellékelt emlékirat tisztább másolatáról gondoskodni.

Vajda dr. tegnap érkezett Bécsbe és részletes jelentést visz Pánádról², – én ma (pénteken) visszautazom B[uda]pestre.

Örnagy urat biztosítom legőszintébb nagyrabecsüléséről és hálámról.

Kész híve
Tenax.

⁶ Hodža levéljelentéseit túlnyomórészt ezzel a fedőnévvel jegyzi. – A többértelmű latin szót a levelíró – feltehetően – a *szilárd*, illetve az *állhatatos* értelemben használta.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

² Értsd: az itteni katonai-hatósági atrocitásról. – *Vajda* Sándor román nemzetiségi politikus és a trónörökös katonai irodája közötti kapcsolatról l. bőv. *Vajda* visszaemlékezéseinek von. részét, 83/B. mell. irat.

Melléklet:

1907 dec. 12

Stjepan Zagorac horvát jogpárti képviselő és Hodža Milán közös emlékirata a trónörökös katonai irodája részére a Jogpárt programjáról és a horvát kérdés egykorú helyzetéről

I.

A Horvát Jogpárt célkitűzései

A Horvát Jogpárt célja az 1894 június 26-i nagy pártgyűlésen megszerkesztett pártprogram fokozatos megvalósítása.

A cél főleg a következőből áll: a horvátok egyesítése a monarchia két feléből egy önálló testületté a Habsburg-monarchia területén. Ennek a közigazgatási testületnek alkotmányosnak és önállóknak kell lennie úgy, hogy a nép képviselői útján az állami élet minden kérdésében a királlyal egyetértésben határozzon.

Amennyiben szlovén testvéreink csatlakozni óhajtanának ehhez a blokhhoz, úgy a Horvát Jogpárt ezt a törekvésüket pártolni akarja.

A horvát kormány élén a bán áll, akit Őfelsége mindennemű előterjesztés nélkül nevez ki, illetve az 1861. nov. 8-i legfelsőbb leirat szerint, ha a báni méltóság üresedése (vakancia) idején a horvát országgyűlés ülésezik, akkor az országgyűlés ajánlhat Őfelségének erre a méltóságra alkalmas férfiakat.

A bán javasolja kinevezésre Őfelségének a horvát kormány összes többi tagját, akik tevékenységükért a horvát országgyűlésnek felelősek.

II.

A Horvát Jogpárt viszonya a koronához és a Habsburg dinasztiahoz

A Horvát Jogpárt ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy Horvátország viszonyát a koronához és a Habsburg dinasztiahoz szabályozta a [király]választás 1527 január 1-én Cetin-ben, ahol a horvátok Zápolya János ellenjelölttel szemben egyhangúlag Ferdinánd császárt választották törvényes királyukká, – valamint az 1712 márciusában Zágrábban hozott határozatuk, mely szerint a horvátok elsőként és Magyarországtól függetlenül elfogadták a *pragmatica sanctio*-t. Ezt a két államokmányt a korona viselői elismerték, így Őfelsége I. Ferenc József király is a horvát országgyűléshez [intézett] 186]. nov. 8-i leiratával.

Ennek alapján, vagyis a horvát *pragmatica sanctio* alapján a Horvát Jogpárt elismeri, hogy Horvátország uralkodója a Habsburg dinasztianak mindig csak az a tagja lehet, aki Bécsben székel és Krajna, Stájerország és Karintia fölött uralkodik.

A dinasztia Horvátországgal kapcsolatos joga nem függ a dinasztia Magyarországot érintő jogától; ez okból a horvát [jog]párt – a dinasztia esetleges megoszlása esetén – harcolni fog Magyarország minden olyasfajta igyekezete ellen, hogy Horvátország osztozzék Magyarország sorsában.

A Horvát Jogpárt egészében monarchikus és legitimista felfogású.

III.

A Horvát Jogpárt viszonya Ausztriával

A Horvát Jogpárt elismeri azoknak az ügyeknek a közösségét Ausztriával (illetve Stájerország, Krajna és Karintia tartományokkal), amelyek az említett *pragmatica sanctio*-ból folynak.

Mind ezeknek az ügyeknek a vezetését, mind azoknak, amelyeket esetleg egy kiegyezésben közöseknek ismernek el, közös testületre kell bízni, amelyet az a kiegyezés állít fel, amelyben Horvátországnak Magyarországgal és Őfelsége többi országával egyenjogúlag kell közreműködnie.

IV.

A Horvát Jogpárt viszonya Magyarországhoz

Amennyiben Horvátországnak unióban kellene maradnia Magyarországgal, akkor a Horvát Jogpárt arra fog törekedni, hogy Horvátország viszonya Magyarországgal a tökéletes egyenjogúságra legyen alapozva,

Az 1790. évig a két királyságnak az uralkodó személyén kívül semmi közössége nem volt (perszonálunió). Szó sem volt Horvátország alárendeltségéről. Az 1790. évben Horvátország az önrendelkezési jog fenntartásával elfogadta az ügyek közösségét. A közös (magyar–horvát) országgyűlésen hozott törvények a horvát követek vétőjogának voltak alávetve, s a horvát országgyűlésen való kihirdetéstől függöttek. Így volt az 1848. évig.

Az 1848. évben mind jogilag mind ténylegesen megszűnik Horvátország mindennemű viszonya és kapcsolata Magyarországgal, s a két királyság minden közös ügye. Ezt a tényt világosan megállapítja a horvát országgyűlés 1861. július 23-i határozata. Ez a határozat mint az 1861:XLII. tc. legfelsőbb királyi szentesítést nyert.

Az 1867. évi dualizmust Horvátország akarata ellenére és közreműködése nélkül vitték keresztül. Az 1868. évi horvát – magyar kiegyezést rákényszerítették Horvátországra és úgy alkották meg, hogy állandó súrlódásra, elégedetlenségre és a két nép harcára ad okot. Az ezen tényállásból fakadó okokból a magyar–horvát kiegyezést már az 1873. évben, majd az 1883. évben revideálni kellett – ha csak csekély engedményekkel is, de mégis Horvátország javára. Mindezek ellenére sem tartalmaz a magyar–horvát kiegyezés biztosítékokat [arra nézve], hogy Horvátországnak abban meghatározott jogait tiszteletben tartják. Ennek következtében a magyar kormány nem teljesíti a kiegyezésben kikötött kötelezettségeit, hanem a maga akarata szerint magyarozza azokat, az „erősebb jogából” merít és törvénytelen és illetéktelen befolyást gyakorol Horvátország autonóm ügyeire.

A Horvát Jogpárt küzd mind a monarchia jelenlegi dualisztikus berendezése, mind a mostani oktrojált magyar–horvát kiegyezés ellen. Amíg azonban fennmarad a monarchia dualisztikus alkotmánya, a Horvát Jogpárt követeli a mostani magyar–horvát kiegyezés felülvizsgálat alá vételét – hogy biztosítva legyen a magyar–horvát kiegyezésben kikötött tartományi önkormányzat, valamint Horvátország szabad politikai és gazdasági fejlődése érdekében.

Ennek a revízióknak az elvei:

1. A bánt a magyar miniszterelnök előterjesztése nélkül közvetlenül Őfelsége nevezze ki.
2. Minden államigazgatási ügyben a horvát autonóm kormányra ruháztassék a végrehajtó hatalom
3. Amíg Horvátország a budapesti országgyűlésen képviseleti joggal rendelkezik, részesüljön teljes egyenjogúságban, a horvát képviselők számára való tekintet nélkül.
4. Szüntessék meg a budapesti horvát minisztériumot és ruházzák át ügykörét részben a bánra, részben egy Őfelsége személye körüli horvát miniszterre.
5. Végrehajtandó a magyar–horvát kiegyezés Dalmáciának Horvátországba való bekebelezéséről szóló rendelkezése, a mostani kiegyezés azon záradékának fenntartása nélkül, miszerint a bekebelezés a magyar szent korona jogán történik.
6. Az adózásra, kereskedelemre, iparra, közlekedésügyre és közigazdaságra vonatkozó törvényhozást bízzák a horvát országgyűlésre.
7. Az egész monarchia közös ügyeiként állapíttatnak meg a külügyek, valamint a hadsereg ügyeinek összessége, kereskedelmi ügyek külállamokkal, pénz- és vámügyek.

A dualizmus megszűnése esetén a Horvát Jogpárt az I–III. pontokban felsorolt elvek szerint kíván eljárni.

V.

A Horvát Jogpárt viszonya a szerbekhez

Horvátországot részben szerbek is lakják. Horvátország lakosságának 600 ezer lélekből álló részét teszik. Szinte kizárólag görög-keleti vallásúak (Horvátország lakosságának 23 százaléka), szerb nemzetiségűnek vallják magukat; a lakosság e részének nyelve azonos a horvát nyelvvel.

A Horvát Jogpárt elismeri a lakosság e részének azt a jogát, hogy magukat szerbnek nevez-
zék, úgyszintén jogukat az egyházi és iskolai önkormányzatra, de megköveteli tőlük, hogy a
többiekkel egyenjogú horvát állampolgároknak vallják magukat.

VI.

Bosznia és Hercegovina tekintetében a Horvát Jogpárt elismeri az okkupált területek a
Monarchiával való annexiójának szükségességét Horvátországgal való egyesítésük [alapján],

A Horvát Jogpárt ezért küzdeni fog a kérdés minden más megoldása ellen, kivált ha annak
megoldására valaha is esetleg a Monarchia határain túlra gravitálva törekednének.

VII.

A Jogpárt programja a felséges uralkodóház nyilatkozatain és a népi-nemzeti elveken alapul.
Bécs, 1907. december 12-én.

Tenax s. k.

Stjepan Zagorac s. k.

3.

1908 jan. 6

*Hodža Milán levél-jelentése Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz Vasile Lucaciu
román nemzetiségi politikus közéleti szereplésének értékelése tárgyában*

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg. –
Nachlass Erzherzog Kranz Ferdinand, II. Briefe (M 5)¹

Budapest, 1908. január 6.

Méltóságos Őrnagy úr,

a következő napok megbeszélésein akarjuk kiigazítani azt a ferde helyzetet, amelybe pár-
tunk *Lukács* beavatkozása által került. A magyar urak² felé való kacsintgatásának eredmény-
telensége bizonyára számára is eleve világos volt, hanem L. úr a folyosó-politikusok primadonna-
betegségében szenved és elveszítettnek tekint minden napot, amikor nem említik az újságok.
Taktikailag számunkra, ifjabb elemek számára nem jött rosszul tevékenykedése, mert ez volt
a legbiztosabb mód annak bizonyítására, hogy Lucaciu úr nem alkalmas a vezető szerepre.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán. – Az eltelt, időben *Hodža* behatóan tájékoztatta a trónörökös-
t a magyar és a nemzetiségi politikai viszonyokról. Elmondja, hogy *Andrássy* belügyminiszter – *Vázsonyi*
és mások közvetítésével – kapcsolatot keres a szociáldemokratákhoz, „hogy keresztezze *Kristóffy* ter-
veit egy ‚radikális’ polgári párt alapítására”, miközben a birodalmi gyűlés horvát képviselői *Beck* osztrák
miniszterelnöknél interveniálnak a koalíciós kormány horvát, politikájának módosítása érdekében (1907.
dec. 8). – Érdekes részleteket közöl 1907 dec. 11-i levelében a Bécsben élő *Adam Müller-Guttenbrunn*
magyarországi német; író *Götzendämmerung* (Bálványok alkonya) című ekkor kiadott nemzetiségi kulcs-
regényéről, amit – *Hodža* szerint – a magyar lapok általában *Kristóffy* és hívei érdekében írt „darabont-
tákolmány”-nak tartanak. Ugyanitt több érdekes sérelmi adatot is említ. Szerinte 1907 szeptember-
októberében 138 bejelentett, szlovák népgyűlés közül csak hármat, engedélyeztek. A koalíció elmúlt más-
fél éves fennállása alatt 305 szlovákot: szerkesztőt, képviselőt, ügyvédet, papot, parasztot, munkást
ítéltek el „agitációért”, míg kihágásért ugyanezen idő alatt 1100 szlovákot, büntettek 2–15 napi el-
zárással és 50–500 korona pénzbírsággal. A levélhez részletes statisztikai kimutatást is mellékel a ko-
alíciós időszak szlovák nemzetiségi politikai elítélteiről: *Jurigárról*, *Hlinkárról*, *Šrobárról* és a kisebb sze-
replőkről. Ezen a jegyzéken azonban csak 25 név szerepel. – Külön figyelmet érdemel 1907 dec. 19-i
levelének az egykorú magyar parasztszerveletről szóló része. Itt arról olvashatunk, hogy *Zsombor* volt,
nyugat-magyarországi kereskedelmi kamarai elnök (*Zsombor Géza* későbbi soproni lapszerkesztő) *Áchim*
András nevében is felkereste volna őt, és felkérte, szerezzen nekik anyagi támogatást a mozgalom folya-
tatására, miután el kell válniuk *Kristóffytól*, aki eszközök nélkül „politikai ballaszt”.

² Az eredetiben: Herren Magyaren.

Lucaciu úr nagy tehetségű ember, de megszállottja a minden oldalra paktálásnak. Ez istenemre, nem gonoszság, hanem rossz szokás. Ez az oka, hogy honfitársai közt csak mint szónok és mártír népszerű, de mint politikus, nem. Hogy e tulajdonságaira nézve a parlamenti napi politikát illetően is lehet és lesz bizonyíték, az csak megerősít bennünket és ügyünket.

A f. hó 10-i konferencián fel fogjuk tenni a kérdést L. úrnak, milyen előnyöket mutathat fel taktikája. E kérdés megválaszolásának nehézsége bizonyára már összejeövetelünk első napján Lucaciu dezavualásához fog vezetni.

Megjegyzem, hogy L. úr ez ideig nincs értesülve összeköttetésünkről a Belvedere-vel. Nem is bízna reá soha valami hasonlót.

*

Az általános választójogra vonatkozóan beigazolódik a nézetem, hogy a kormány előterjeszti ugyan a Házban a reformjavaslatot, de rögtön el is temeti egy parlamenti bizottságnál és ad calendas graecas elsikkasztja. Ezt az évet katonai ügyekkel akarják elbabrálni. *Andrássy* – bár helyzete a Wekerlééhez képest meggyengültnek látszik, még mindig bízik abban, hogy *Öfelsége* életében néhány engedményecskét söpörhet be.

Wekerle fáradozásai a régi és az új 67-es elemek csoportosítására megzavarták a koalíciót. Olyan politikusok, mint gr. *Khuen* és *Lukács* volt miniszter nem fognak neki kötélnek állni.

Méltóságodnak tisztelettel ajánlja magát kész híve

Tenax.

4.

1908 márc. 7

Hodža Milán beszámolója Alexander Brosch von Aarenau őrnagy részére a magyar koalíció vezető politikusai tevékenységéről, különös tekintettel az Andrássy-féle plurális választói törvényjavaslatra, s az ezzel összefüggő nemzetiségpolitikai mozzanatokra

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 9)¹

Budapest, 1908. március 7.

Méltóságos Őrnagy úr!

A két, II./28-i és III. 3-i levélbeli közlést megköszönve bátor vagyok jelteni, hogy a helyzet közölt kifejtése teljesen megegyezik a mi felfogásunkkal a helyzetről. Habár én sajnos hozzá szoktam, hogy csak nagyon kevés komolyságot tulajdonítsak a magyar miniszterek nyilatkozatainak – még a sorok között sejtetteknek is –, mégis azt hiszem, szabad *Andrássy* és *Apponyi* grófok utolsó beszédeiben egy szikrányi őszinte rezignációt felfedeznem. Mindkét szónoklat hatyúdálnak hangzik, és ha nem csal minden jel, akkor *Andrássy* elhatározta, hogy majdnem becsületesen megcsinálja a reformot. Szinte azt hiszem, nem zárkozhatunk el e feltételezés elől, hogy *Andrássy* egyike a kevés magyar államférfinak, aki képes volna beadni a magyaroknak a választói reformot – ha csak akarná! Úgy látszik, lassanként világossá válik a gróf előtt az a történelmi és politikai-filozófiai tény, hogy Magyarország társadalmi szerkezete az arisztokrácia számára, ha egyáltalában valamennyire is tartani akarja magát és helytállani, elkerülhetetlenül a népben szunnyadó konzerváló demokráciával való szoros szövetségben rejlik. Ahol az arisztokrácia a társadalmi, s így egyben a politikai fölényért a kismemességgel kezd birkózni, ott az alsóbb réteg a döntő tényező. *Andrássy* gróf, úgy látszik, meg akarja ezt érteni – vagy csak színleli, hogy megérti?

Andrássy reformja persze a legjobb esetben is éppen csak a választójogi törvényjavaslat anyagi részében volna megfelelő. Kárpótlást keres *Andrássy* nemcsak a választókerületek beosztásában és a külön törvényjavaslatban a választási eljárásról, hanem főleg – és erre bátor vagyok Méltóságod figyelmét felhívni – egy pót-törvénycikkkel, amellyel a magyar büntető-

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán. – Időközben *Hodža* két kisebb levéljelentést küldött *Brosch*-nak. Az elsőben (1908 febr. 29) *Vlád Aurél* képviselőházi interpellációjára figyelmezteti, s annak fordítását jelzi. A következő napon, 1908 márc. 1-én *Vlád Aurél*, *Vajda Sándor* és *Maniu Gyula* román nemzetiségi képviselők újabb közéleti szerepléséről ad hírt.

törvénykönyv – a választási reformmal egyidejűen vagy a legközelebbi jövőben – kiegészüljön. A választójogi törvényjavaslatot Öfelségének mint meghatóan ártatlant terjesztik elő, – csak a választójogkörön teljesen kivülesőn megalkotandó büntetőjogi póttörvény tartalmazna rendelkezéseket, amelyek szerint „bizonyos” „bűntetteket” („agitáció” és hasonló) a választhatóság elvesztésével is lehet és kell büntetni. Akkor azután – például – a megválasztott ellenzéki képviselők 50%-a egyszerűen – esetleg soha meg nem tartott – programbeszéde miatt a póttörvény cikkelyével megfosztható passzív választójogától. [Mostanáig már két szlovák képviselőt ítélték programbeszédükért egy-egy év államfogházra (Veselovský, Valašek, az 1903. és 1904. évben); a két öregúr, akik egy légynek sem tudnának ártani, hősiezen kitöltötte büntetését; egyikük Vácott életfogytiglani hurutot szerzett.]²

*

Ami már most a revíziós vitát illeti, mi az általános vitát március 16-ig meg akarjuk tartani, hogy a horvátoknak – akinek az álláspontja a március 12-én várható eseményektől függ, szabad kezdet adjunk a döntéshez. Supilo rendkívül csekélynek tartja a paktum reményét a magyar kormánnyal.

Kérem szíves utasítását, hogy az urak közül kivel óhajt Méltóságod esetleg egyszer beszélni. Amennyire áttekintem a helyzetet, elegendő egy megbeszélés *Nikolić* és *Zagorac* urakkal.

Kristóffy úr ma este bombát robbant. Bátor leszek jelteni, vajon eltalált-e valakit a bomba.

Kérem fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.

Méltóságod kész híve

Tenax.

5.

1908 márc. 11

Hodža Milán levél-jelentése Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz Kristóffy József képviselőházi beszéde fogadtatásáról és a csernovai sortűz ügyében hozott ítélettel kapcsolatban készített saját elaborátumáról

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 10)¹

Budapest, 1908. március 11.

Méltóságos Őrnagy úr,

Kristóffy beszéde sokkal mélyebben hat, mint azt valaha is gondolni merészeltem. A közvélemény széles rétegeit megragadja az elemi [erővel] kitörő őszinteség és a kíméletlen bíráló, a politikusokat viszont elképesztette, hogy *Kristóffy* úr közölni merészelte a paktum 8. pontját. Ezekben a körökben nagyon is jól tudják, hogy Kr. nem tekinti magát egészen elintézettnek és sohasem kockáztatott volna hasonló vakmerőséget annak rovására, hogy felfelé possibilis legyen. Óriási megrökönyvéssel feltételezik tehát, hogy legkegyelmesebb ur[unk] egy ilyesfajta publikációhoz legalábbis némi útmutatást adott; a *legjózanabbak* úgy vélik, hogy Öfelségének nem volt ellenvetése a közlés ellen.

Én őszintén bevallva, bizonyos szorongással és némi kétellyel vártam *Kristóffy* úr fellépését. Most be kell vallanom, hogy a legkellemesebben vagyok meglepve. Ez annak jele, hogy immár bajnak és lidércnyomásnak érzik a koalíciós kormányzatot. Valóban kolosszális fordulat van folyamatban a stabilizáció és a rendszerben való bizonyosság felé. A budapesti lapok nem kerülhették el Kr. beszédének a közzétételét. Csak a leghívebb koalíciós lapok szorítkoztak 2–3 hasábos kivonatokra. Az „Alkotmány”, a néppárt lapja volt az egyetlen orgánus, amely éppen csak jelezte a beszédet. Ha Kr. úrnak most megvolnának az eszközei pártfelei megszervezésére, akkor hamarosan mi volnánk a helyzet urai.

² Ez a mondat – feltehetően a címzett részéről kijegyzés céljára – feltűnő jelek közé téve.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

A csernovai ítélet – a kodifikált bestialitás „Őfelsége a Király nevében” – azt akarja bizonyítani, hogy az érdekelt hatóságok nem gyilkoltak, csak kötelességüket teljesítették. Bizalmi emberemmel, aki jelen volt a tárgyaláson, jogászilag feldolgoztattam a tárgyalás menetét, és bátor leszek Méltóságodnak a rövidre fogott elaborátumot átnyújtani.²

Kérem fogadja legőszintébb tisztelem kifejezését, kész híve

Tenax.

6.

1908 márc. 21

Hodža Milán levél-jelentése Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz a kor vezető horvát nemzetiségi politikusai, Stjepan Zagorac és Franjo Supilo tevékenységéről

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 11)¹

Budapest, [19]08. III. 21.

Méltóságos Őrnagy úr!

Ma végre az egész politikai helyzetet felölelő megbeszélést folytathattam a Horvát Jogpárt egyik vezetőjével, *Zagorac* képviselővel. Továbbra is csak azt tehetem, hogy Méltóságodnak a személyes kapcsolat felvételére *Zagorac* képviselőt ajánljam. A következő okok szólnak mellette:

1. A fiumei rezolúció csődje után, kb. egy fél évvel ezelőtt *Z.* politikájában és nyilvánosan tett nyilatkozataiban visszatért eredeti ősdinasztikus – szinte azt mondhatnám: osztrák álláspontjához. Ma pártjában az osztrák politika legmarkánsabb képviselője.

2. Pap létére teljesen távol állnak tőle [olyan] személyes ambíciók, hogy minden áron érvényesüljön aktív politikai szerepben.

3. Nem szentimentális politikus, és még gr. *Khuen* idejében is politikusabban megfogalmazott véleménye volt a grófról, mint kollégáinak, akik határozottabban kimutatták érzelmi politikájukat.

Zagorac úr kedden Bécsben lesz. Ha alkalmas Méltóságodnak, közölni fogom Méltóságoddal a címét (jelenleg nem tudom), és kérek vonatkozó levélbeli utasítást.

Nikolić úr ezúttal tartalékban maradhatna, mert ő kissé még hajlandó a *Wekerle* úrral való megegyezésre. Vállalná a kormány átvételét, „hogy a Jogpárt útját egyengesse”.

Supilo úr bizonyára kívül esik minden kombináción, bár legutóbbi parlamenti nyilatkozata alkalmával barátai [unszolására] csak nehezen tűrtöztette magát, hogy beszédéből a következő passzust törölje: „Szívesebben vagyunk a gazdag kultúrájú Ausztria mint a barbár Magyarország provinciája.”

Zagorac úr kész bekapcsolódní a Belvedere politikai szférájába, csak indokoltnak tartja, hogy „megismerje a Belvedere nézeteit Horvátország államjogi jövőjét illetően”.

Amidőn az említett utasítást kérem, maradok Méltóságodnak kiváló nagyrabecsüléssel híve.

Tenax.

² A levélköteg első darabjaként M 1 jelzéssel ugyancsak német nyelvű (kissé kusza, több helyütt áthúzott) feljegyzés-vázlat található [más kezétől?] a csernovai eseményeket rekonstruáló tárgyalásról, első lapján helyszínvázlat tal a szóban forgó utcarészletről. Ezen a 4–5 méter széles utcán szorongott – a feljegyzés szerint – 6–700 ember, hogy elállja a faluba tartó kocsik útját. Egy „szónok” szerint az első kocsi behajtott a tömegbe, ostorral a lovakra és a tömegre vágta, a hátsó sorokból 3–4 kő hullott az elülsőkre, a szolgabíró intett botjával, a csendőrök kétfelől azonnal tömörültek, s örületes gyorsasággal tüzeltek. – Dr. Polgár szerint a tömegben egy embernél revolvért találtak, hiányzó tölténnyel, de nem tudja mikor, kinél. – A hivatalos ténymegállapítás alapján mindenkit előlről, felsőtétén vagy homlokán értek a lövések, tehát nem hajolhattak le kövekért; a csendőrök és lelkészek közül senki sem sebesült meg: egy csendőrön az orvos karcólást ragasztott le angoltapasszal, azon sem volt nyoma véraláfutásnak, tehát nem érthette kődobás; a sebesülteken és holtakon sehol sem volt vágott vagy szúrt seb, tehát senki sem ragadta meg a bajoneteket; ha a tömeg támadott volna, akkor annak nyoma lenne a sebesülteken. – A sortűz után szétszaladt a nép, csak a sebesülteket akarták hozzátartozóik hazacipelni: a csendőrök elkergették őket. Bár a nép, leverve, a házakba húzódott, „a szolgabíró nem maradt a faluban, hogy a sebesülteknél segítséget adasson, hanem R[ózsahegy]re sietett, hogy katonai segédletet küldjön ki”. – A feljegyzés következő oldala hiányzik, azután már csak néhány mondattöredék található; a könnyen sérültek számát 50-re teszi. –

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

7.

1908 nov. 2

Hodža Milán előzetes tudósítása Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz a koalíciós kormánynak a horvát tárgyalások újrafelvételével kapcsolatos állásfoglalásáról

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 13)¹

Bpest, 908. nov. 2.

Méltóságos Őrnagy úr,

nagy sietséggel vagyok bátor Méltóságodat arra kérni, hogy számomra e hét folyamán néhány percet engedélyezzen. Bécsbe kell jönnöm, hogy jelentést tegyek a horvátoknál folyó eseményekről: aligha lehet már eltéríteni őket a „megbeszélések” újrafelvételétől *Wekerle és Tsaival*. Mindössze a megbeszélések november 10-ig való kitolása sikerült nekem; azzal érveltem, hogy a kormány aggasztóan megrendült.

Amidőn kérem Méltóságodat, szíveskedjék időközben a horvát kérdésre vonatkozó intenciókról tájékozódni, vagyok

őszinte nagyrabecstülésem kifejezésével

Tenax.

8.

1909 jan. 6

Hodža Milán levél-jelentése Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz, a trónörökös katonai irodájának vezetőjéhez R. W. Seton-Watson „Racial Problems in Hungary” című könyvéiről és az angol publicista ekkori bécsi tartózkodásáról

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 15)¹

Budapest, 909. jan. 6.

Méltóságos Uram,

ha nem rabolom el ezzel túl sok idejét, bátor vagyok szíves felvilágosítást kérni, hogy szabad-e a jövő hét folyamán H.-nál az ismeretes [dolgot] kérnem. Az volt a szándékom, hogy most – kétnapos bpesti tartózkodás után – megkockáztatom a Bécsbe ugrást, de kissé meghültem és azt hiszem, még 3–4 napi szobafogság kell inkább Szucsányban. Ma visszautazom Szucsányba és Méltóságodnál a jövő hét első napjaiban szándékozom tiszteletemet tenni.

A napokban jelent meg egy szép mű Scotus Viatortól (R. W. Seton-Watson): „Racial problems in Hungary” (London, Archibald Constable & Co. Ltd.) – A mű majdnem kizárólag a szlovákokkal foglalkozik, és egész helyzetünkről markáns képet vázol. Számunkra történelmi értékű, közvetve a birodalmi eszmének is nagy szolgálatot tesz. A koalíció urait a mű még Angliában is – az ő Angliájukban! – borzasztóan elintézi erkölcsileg. Érdemes elolvasni [ezt] a vastag

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán. – Az elmúlt hónapokból két érdekes adalékot említhetünk. 1908 március végén közli a saját hetilapjában (Sl. Tyždenník) „A szlovákok és a katonai kérdés” címmel közölt cikk kivonatát, melyben a cikkíró – *Hodža* szerint – „az egész nemzeti érzésű szlovák nép közzönetét fejezi ki az osztrák delegáció azon szláv és német tagjainak, akik a magyar ezredek magyarosítása elleni delegációs hadjáratban pártját fogták a nemzetiségek ügyének”. Egy másik levél-jelentésében (1908 okt. 9) pontokba szedve beszámol a vezető magyar koalíciós politikusoknak az *Andrássy*-féle plurális választói törvényjavaslattal összefüggő tárgyalásairól. – Röviddel később (1908 nov. 13) hosszabb betegségéről számol be és levelét a következőkkel zárja: „Ami a H. [é. Hoheit] szándékát illeti, megmaradok amellett, hogy a kivétel számunkra és a dinasztikus népi politika számára az egyetlen mentő-őv volna; persze mindent a H. [Hoheit] bölcs megfontolására kell bízni.”

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

könyvet. Bizonyára a kirakatban van Franz Leo-nál (Opernring). Watson úr pillanatnyilag Bécsben – a Residenzhotelban – tartózkodik. (Magánközlés!)

Az utóbbi időben feltűnt nekem, hogy angol szemlék kissé ridegen ítélik meg H.-t. Azt hiszem, e közvélemény egy részét korrigálhatnák. Ártani nem ártana.

Őszinte tisztelete kifejezésével

igaz híve

Tenax.

Ui. Kristóffy urat ma *szerecsésen megoperálták*²
és sokéves szenvedéstől szabadították meg!

9.

1909 ápr. 23

Hodža Milán levele Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz, a mellékletben Diner-Dénes József szociáldemokrata közíró és szerkesztő hozzá intézett helyzetjelentésével

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe¹

Szucsány, [19]09. IV. 23.

Méltóságos Őrnagy úr!

Éppen most kaptam egy megbízható férfiútól, aki naponta érintkezik Andrassy gr. legintimebb politikai szálláscsinálóival², azt a levelet, amelyet bátor vagyok mellékelni, hogy Őrnagy úr eredeti jelentésből ismerhesse meg az ebben a táborban uralkodó hangulatot.

Hétfőn meg fogom kísérelni, hogy Méltóságodnál a Südbahn Hotelből bejelentsem magam, vagy rendelkezését kérjem.

Méltóságod tisztelő híve

Tenax.

Melléklet:

1909 ápr. 22

Diner-Dénes József levele és politikai helyzetjelentése Hodža Milánhoz

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe¹
(Francia nyelvű levél fordítása.²)

Bpest 1909. április 22-én.

Kedves Uram!

Tegnap oly beteg voltam, mert elrontottam a gyomromat, hogy lehetetlen volt írnom Önnek. Ma már sokkal jobban érzem magam, mégsem gondolom, hogy Bécsbe megyek, amint akartam. Azt hiszem mégis közölhetem Önnek a következő dolgokat, mint teljesen bizonyosakat.

² A levélíró aláhúzása. – *Hodžát* ez idő tájt kivált az nyugtalanítja, hogy a trónörökös esetleg tárgyalásokba bocsátkozik a függetlenségi koalíció vezetőivel. 1909 március végén (feltehetően már. 31-én) írt levelében – nála szokatlan élességgel – figyelmezteti *Broscht*: „a mostani időpontban balfogásnak kell tekintenem mindennemű összeköttetést H. [Hoheit] és a koalíció vezetői között.” Ha pedig ez elkerülhetetlen lenne, magyar részről *Khuen-Héderváryt* mint „dinasztikus magyart” és *Mihali Tivadart* mint „dinasztikus nem-magyart” javasolja – ellensúlyozásként ezekre a megbeszélésekre meghívni. Ugyanebben a levélben jelzi, hogy *Kristóffy* részletes pro memoriát készít *Brosch* számára a helyzetről.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

² Az eredetiben: Macher.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán.

² Feltehetően más kezével írt, sajátkezü aláírással; helyesírása helyenként pontatlan, rosszul olvasható.

A.³ úr az utóbbi hetekben több megbeszélést folytatott Schönaich úrral és a végén a két úr teljesen egyetértett a katonai kérdésekben. (Ezért volt Hoffman [?] tábornok is Budapesten.) A megegyezést közölték az öreggel is, és ő tudomásul vette⁴ ezt az új katonai „kiegyezést”. Egyéb-ként múlt héten közölték A. úrral, hogy még a Belvedereben is tudomásul vették a megegyezést.

A katonai kérdésekről folyó megbeszélésekkel párhuzamosan A. úr és barátai értekeztek a bankról⁵ is és néhány tisztán formai engedményt javasoltak. Ami ezeket az engedményeket illeti, A. úr nem kapott formális ígéretet, de a megbeszélések mégis oly modorban folytak, hogy A, W⁶ és Sz⁷ [úgy] látták, hogy az utolsó percben meg fogják adni ezeket a koncessziókat. A katonai engedményekkel és ez utóbbi engedményekkel A, W és K megteremthetőnek hitték a fűziót, sőt A. még az utóbbi engedmények nélkül is elfogadta volna a megbízatást egy tisztán 67-es kormány létrehozására és megpróbálta volna új választásokkal megszerezni magának a többséget. Zárójelben meg kell jegyezni, hogy A. elég tisztánlátó volt ahhoz, hogy mindezekhez a kombinációihoz lekösse W. urat, nyilván mert tudta, hogy máskülönben W. úr képes lett volna mindent meghiúsítani.

Emiatt elodázták a válságot, és amikor a miniszterek felmentek Bécsbe, azt hitték, hogy minden elintéződik a jelzett módon. De milyen meglepetés az uraknak? Megérkeznek Bécsbe, itt mindenütt savanyú arcokat találnak, semmit sem akarnak tudni sem a katonai egyezségről, sem a bankra⁵ vonatkozó engedményekről. Mindenütt „begombolkoztak, sőt elutasítók”⁸. Ezért rendezték tegnapelőtt a Kossuth-klubban a demonstrációt, hogy ezzel kicsit ráerőszakolják Bécsre, és hogy azért küldték A.-t Bécsbe, hogy ha még lehetséges, felélessze a katonai egyezményt.

Ez a pillanatnyi helyzet. Ami a jövőt illeti, én így látom a dolgokat: ha Bécsben gyorsan döntenek, akkor a koalíció elveszett. Ha hagyják, hogy W. úr és A. elodázza a válságot, akkor minden úgy marad mint eddig.

Rendelkezett valamit a ház dolgában, amiről Önnek beszéltem? Talán írhatna Losoncra, mert az ügy nagyon sürgős.

Híve

Diner.

Irja meg nekem privát címét.

10.

[1909 jún.?)

Hodža Milán teljes névvel aláírt levele Alexander Brosch von Aarenau őrnagyhoz a magyar belpolitikai helyzet újabb fejleményeiről és a Hlinka-ügyről

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 18)¹

Méltóságos Őrnagy úr!

A helyzet az utóbbi napokban a számtalan, egymással szívósan[?] küzdő személyes törekvés következtében borúsabb mint múlt héten. Legfelül persze az Andrássy–Wekerle politikai párvialdal áll, amely úgy látszik, mind jobban kiéleződik.

³ É. Andrássy.

⁴ Mellette zárójelben németül: zur Kenntnis genommen, majd ugyancsak németül az idézőjeles „Ausgleich”.

⁵ Az eredetiben banque helyett hibásan: banc.

⁶ É. Wekerle.

⁷ É. br. Sztéryni József

⁸ Az eredetiben németül: „zugeknöpft, ja abweislich”.

¹ L. Bianchi idézett közlése nyomán. – A koalíció utolsó heteiben változás következik be Hodža és a katonai iroda viszonylatában. 1909 őszétől Hodža már nem az időközben alezredessé előlépő Brosch őrnagyhoz, hanem Freiherr von Bardolffhoz küldözgeti jelentéseit. Az utolsó Broschhoz intézett levelében (1909. jún. 13.) arról ír, hogy Stjepan Zagorac megkereste őt azzal a kérdéssel, vajon a horvát jogpártnak a koalícióval való átmeneti paktuma rossz érzést váltana-e ki „Ő császári Fensége környezetében”. Hodzát meglepi a kérdés, továbbítja a katonai irodához: „szíveskedjék nekem – írja Broschnak – erre

Egy lépéssel sem jutott még előbbre a fúzió, amely a jelenlegi pártok keretein belül a megoldás előfeltételének tűnik. Budapesten úgy hírlik, hogy Ófelsége a meg nem adott engedményekért kárpótlásul ismét számításba venné a választójogi pluralitást, ha a fúzió által biztosított az [újjonc]állomány növelése, a banktörvény meghosszabbítása és más kényes ügyek elintézése az országgyűlésen. Egy szóval a fúzió a mostani hatalmi viszonyok életének meghosszabbodását jelentené 1–2 évtizedre és trónváltozás esetén a védő és támadó bástyát H. ellen. A fúziót ezért a mi szempontunkból nehezen jóvátehető bajnak kellene tekinteni. Létrehozása, mint mondtam, nagyon nehezen halad. Ha H. fogadta volna gr. Andrássyt – mindegy, hogy az audiencián mi történt volna – akkor ma már nem volnánk túl távol a fúziótól. Nem lévén valószínűségi bizonyíték, amit az Andrássy-féle audiencia formájában nyertek volna a gr. *Festetich* híresztelése, már kételkedni kezdenek a Festetich-i kaszinótársalgások helyességében.

Ha pedig a fúzió az eddig kínált feltételekkel nem jön létre, akkor fennáll a veszély, hogy Béccsel lehet alkudni az engedmények tekintetében. Ha szilárdak maradunk, nem marad más hátra, mint *Khuent* ragadni meg, aki látszólag a legradikálisabb javaslatokat tette Ófelségének; másodsorban *Lukács* jöhetne tekintetbe mint kísérleti udvari tanácsos. (Lukács alternatív tételt állít fel: vagy a megszelídített Kossuth-párttal, vagy nélküle, és ill. ellene.)

Most bátor vagyok kéréssel fordulni Méltóságodhoz Hlinka páter rehabilitálásával összefüggésben az egyházi hatóságoknál. H. oly végtelenül kegyes volt, hogy egy kis, püspökével szemben álló plébánosnak ebben a különösen kényes ügyében minden mérvadó helyen egyértelműen kinyilvánította felfogását, és ezzel abba a helyzetbe hozta a mérvadó egyházi köröket, hogy ne kelljen a rosszul tájékozott diplomácia nagyon helytelenül alkalmazott befolyásával számolnia, és Hlinka ügye igazságos mérlegelésének útját egyengesse. Bánt, hogy a szlovákoknak nem magyarázhatom meg leplezetlenül, hogy tulajdonképpen H.-nak legyenek hálások azért a példátlan erkölcsi bátorításért, amelyet törekvéseink a Szentszék állásfoglalásával nyertek. (Ennek is eljön majd az ideje.) Kérésem Méltóságodhoz abból áll, jelentené H.-nak, hogy én – miután legfelsőbb célzásokból tudomásom van H. álláspontjáról – bátor vagyok tolmácsolni a köszönetemet, amely bennünket, szlovákokat H. iránt újból, a Hlinka-ügy alkalmával is áthat.

Nem tehetünk többet, mint hogy stilsztikai kerülő utakon utalunk népünknel abba az irányba, ahonnan valami jót várhatunk. Mindazonáltal módomban van rámutatni arra, hogy a szlovák nép jó részének gondolatvilágát H. magas személyisége tölti ki. Nekünk, vezetőknek, elégtételünkre szolgál látnunk, mennyire csüngnek H.-n legegyszerűbb embereink a népből nemcsak ösztönösen, hanem politikai megfontolásból is teljes politikai gondolkodásukkal és érzésükkel. A szlávok szeretik a legendákat és H – már legendás alakká vált. Képe olcsó kiadású könyvekből kivágva az egyszerű falusi szobákban a szentkép közelében lóg. Istenem! milyen erős a nép, ha erkölcsi tartást ad neki a dinasztia!

Fogadja, igen tisztelt Örnagy úr, őszinte tiszteletem kifejezését.

Tisztelő híve

Hodža Milán.

vonatkozólag direktívát adni”. Ugyanitt arról is beszámol, hogy *Vlád* Aurél román nemzetiségi politikus társaságában résztvett a parasztpártok békéscsabai országos kongresszusán. „Meglepetésemre – írja nem kis öndicsérettel – azt kellett megtudnom, hogy én, a hazaáruló, ma a magyar parasztság gondolkodó rétegeiben népszerűbb vagyok, mint *Kossuth* Ferenc. Valóban megérett az idő arra – vonja le a következtetést – hogy *Kristóffy* úr akcióba lépjen.” – *Bardolff*nek 1909 nov. 3-án Zagorac változott javaslatairól ad hírt. A horvát jogpárti politikus most Starčevieiek, az autonomisták klubja és a jogpárt nagyobb felének új koalícióját sürgeti, amivel „a Supilo-Pribičević csoportot, az események ereje kiszorítaná az arénából.” Érdekes momentum a még ennek a levélnek, hogy a jelentés végén Hodža *Justh* Gyula szlovák körökben észlelt növekvő népszerűségéről tesz említést. – A koalíció bukása és a *Khuent*-féle újabb szabadelvű (később munkapárti) kormány megalakulása és hatalomátvétele heteiben két jelentésben is (1910 jan. 2 és 27) beszámol a szabadelvű restauráció nyomán várható magyar belpolitikai fejleményekről. Érdekes adalék: *Hodža* kéri *Bardolff*ot, „kösse lelkére L[ukács] őexcellenciájának, hogy a választójogi pártokkal, nevezetesen a nemzetiségi párttal is lépjen érintkezésbe.”

11.

1910 febr. 17

Hodža Milán levél-jelentése Freiherr von Bardolff alezredeshez a munkapárt végrehajtó bizottságában folyó tárgyalásokról és a Hlinka-ügyben indított közbenjárásáról

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 27)¹

Budapest, 910. II. 17.

Méltóságos Alezredes úr,

egészen röviden vagyok bátor – az utolsó levélbeli közlést hálásan köszönve – jelenteni, hogy részünkről folyamatban vannak a tárgyalások a kormánnyal és hogy a miniszterelnök elvi ígéreteket tett, aminek következtében a következő 8–14 nap folyamán megkezdődik a tárgyalás a mandátumok elosztásáról.

Az új párt végrehajtó bizottságában ma a szombaton kinyilvánítandó programot vitatták meg. Gr. Tisza szövegében mélységesen hallgatott a választási reformról. Gr. Csáky Albin indítványára az összes tagok, gr. Khuent beleértve, követelték, hogy a programban Khuennak az országgyűlésen adott nyilatkozata értelmében foglaljanak állást a választási reform mellett. Tisza erre azzal fenyegetődött, hogy robbantja az ellenzékot. Gr. Khuen azt ajánlotta, hogy ő is, meg Tisza is tartsanak ki habár alapjában ellentétes álláspontjuk mellett. A vitát pénteken folytatják.

Székely igazságügyminiszter titkos rendeletet intézett az összes ügyészségekhez azzal az utasítással, hogy szigorúan védjék meg a vélemény[nyilvánítás] szabadságát és minden vádeletben terjesszék előbb a tényállást a miniszter elé.

A Hlinka-ügyben Székelynél tett intervencióm alkalmával a miniszter kijelentette, hogy beszünteti az üldöző eljárást és jóváteszi annak jóvátehető következményeit.

Engedje meg Méltóságod, hogy további konkrét esetekben jelentést tegyek.

Fogadja Méltóságod legőszintébb nagyrabecsülésem kifejezését.

Híve:

Tenax.

12.

[1910 ápr. végén?]

Hodža Milán levele Freiherr von Bardolff alezredeshez az 1910. évi választási előkészületekről, a szlovák nemzetiségi mozgalom ezzel kapcsolatos problémáiról és Kristóffy József képviselőjelöltsége kérdéséről

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe¹

Méltóságos Alezredes úr,

ha a helyzet tökéletes zavara az általános kifejtet szempontjából Magyarországon – amint azt Alezredes úr legutóbb megjegyezte – kívánatos, akkor teljesen elégedettek lehetünk az eseményekkel. A kormány, amely két hónappal ezelőtt szinte népszerű volt, ma már maga sem bízik a többségében; 1904 és 905 esete ismétlődik meg, csak most Tisza gárdája a mag, amely köré a rosszul eltemetett koalíció gyülekezik. Gr. Khuen végleg elvesztette a vezetést és Jeszenszky a miniszterelnök.

Bátor vagyok egészen röviden beszámolni a szlovákok álláspontjáról és azután Kristóffy őexcellenciája jelöléséről.

¹ L. Bianchi idézett közlése nyomán.

¹ L. Bianchi idézett közlése nyomán. Kelet és jelzet nélkül, a lelőhely levéltári lapszámai: 162; 163.

Gr. Khuennal és Jeszenszkyvel, valamint három főispánnal gyakori megszakítással két hónap óta folytatom az egyezkedést. Már tízszer véget akartam vetni az egész paktumosdinak, annál is inkább, mert választóink hangulata elsórigú és a minket erősen falhoz szorító koalíciós kormányzat ellenére – vagy éppen azért – harcra kész. Egy másik körülmény azonban annál komolyabb aggodalmat kelt: Andrássy emberei a választási jegyzékekben olyan pusztítást végeztek, mely végig megtizedeli szavazóblokjainkat. (A benyújtott felszólamlásokat a Kir. Kúria, amelynek parancsnoka a mindenkori igazságügyminiszter, általánosan utasította el.) A pártok birtokviszonyainak eltérése 350 és 800 között mozog úgy, hogy nevezetesen a szlovák többségek mindenütt csökkentek. Az a helyzet, hogy a kormánypártnak már mindenütt megvan az általános választójoga, míg a szlovák nemzeti[ségi] választókat még a mostani választójog alapján járó választójogtól is megfosztották.

(Az ezen ügyben benyújtott interpellációkra Andrássy gr. adós maradt a válasszal.)

Ilyen körülmények között az az alternatíva állt előttem, hogy vagy hagyom a kormánnyal nyílt harcban pártomnak még a mai állományát is a felére lenyomni, vagy a helyzethez alkalmazkodó megállapodást kötök. Az utóbbit választottam, hogy tömegeink erkölcsi tartását ne veszélyeztessem, és éppen most készülök egy írásos megállapodás aláírására, mely szerint két-három szlovák kerület ellenjelölt nélkül, 5–6 tisztességes választási menettel megtartható. Most 6, ill. csak 5 van birtokunkban. én a magam részéről a legproblematisabb kerületbe megyek; a trencsényi kombináció, amit Méltóságod Kristóffy őexc. és Lukács őexc.-jának említett, nem az én kezdeményezésem volt, és keresztülvihetetlennek mutatkozik.

Ha Méltóságodnak aggályai volnának azon szándékkal szemben, hogy ilyen természetű megállapodást kössék, akkor kérem, szíveskedjék engem expressz értesíteni.

Kristóffy őexc.-ja Német-Bogsán²-i jelölésének dolgában közbenjártam a bánáti románok vezérénel, dr. Branisce úrnál. Megmagyarázta nekem, hogy az ideai választójegyzékeknek 4 év óta fokozatosan bekövetkezett meghamisítása folytán a nemzeti[ségi] pártnak nincs a kerületben többsége, úgyhogy Kristóffy őexc.-t minden nyomás nélkül megbuktathatják. Kristóffy őexc. jelölésének tehát a *St. E. G.*³ segítségével nélkül nincs értelme és fonák helyzetbe hozza mind Kr. urat, mind a nemzeti[ségi] pártot. A *St. E. G.* a kerületben 730 szavazat fölött rendelkezik. Ha a *St. E. G.* is támogatja Kr. urat, abban az esetben lehetséges Kristóffy őexc. megválasztása, mert a románok ebben az esetben készséggel támogatják igen kiadósan Kr. urat. Elértem dr. Branisce úrnál, hogy tartsa addig függőben a román létszám-jelölést, amíg meg nem kapja értesítésemet, vajon hajlandó lesz-e a *St. E. G.* Kristóffy őexc.-t támogatni. Ez az értesítés tegnapelőtt megtörtént, éspedig – Kristóffy őexc.-ja közlése alapján – olyan értelemben, hogy a *St. E. G.* Kristóffy exc. támogatására utasítatik, hogy a támogatás biztosítottnak látszik, és hogy Kr. úr mindenképpen jelölteti magát N. Bogsánban.

Előzőleg a Krassó-Szörény megyei románoknak helyi paktumot ajánlottak föl a kormány-szervek. A paktum azonban nem jött létre; a szakítás szerdán történt. Mellesleg megemlítem, hogy dr. Branisce úr kijelentette nekem, tudomása van róla, hogy a kormány (ill. nem a kormány mint olyan, hanem Jeszenszky úr) utasította a főispánt, minden áron buktassa meg Kristóffy urat, ha fellépne. A főispán állásával felel ezért.

Bátor leszek Méltóságodnál a legközelebbi időben látogatásra jelentkezni.

Kérem, fogadja Méltóságod legőszintébb nagyrabecsülésem kifejezését.

Méltóságod kész híve:

Tenax.

² Krassó-Szörény megyei választókerület, székhelye Boksánbánya (Bocsa Montana).

³ Feltehetően: St[eierdorf-Aninaer] E[rzbergwerks-]G[esellschaft]. Az ugyancsak Krassó-Szörény megyei Stájerlak-Aninai Ércbánya Társaság telepe a Magyar Államvasutak birtokán volt; bizonyára így indulhatott ki „utasítás” a fővárosból a választók (a társaság alkalmazottainak) kirendelésére.

13.

1910 jún. 16

Hodža Milán levél-jelentése Freiherr von Bardolff alezredeshez az 1910 jún. 15-i minisztertanács lefolyásáról

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. Briefe (M 30)¹

Budapest, [19] 10. június 16.

Méltóságos Alezredes úr!

Sürgetőnek érzem, hogy Méltóságoddal rögtönzött jelentést közöljek, míg eleve elnézést kérek a hiányos formáért és küllemért.

A tegnapi minisztertanács a trónbeszéd-tervezetet tárgyalta, amelyet Székely igazságügy-miniszter fogalmazott meg. Ez a tervezet arra az álláspontra helyezkedett, hogy méltányolni kell az idők haladó követelményeit, és ezen az alapon úgy fogalmazta meg a választójogi kérdéseket, hogy a jövőben a választójognak általánosnak kell lennie, meg kell felelnie minden polgár törvényadta egyenjogúságának, s végül biztosítani kell a választók számára is a szavazás szabadságát, megőrizve az egységes nemzeti államot. *Hieronymi* ezt a leghevesebben ellenezte arra hivatkozva, hogy ilyen programmal lehetetlen lesz a mostani többséget együtt tartani. Hosszú vita után, amelynek folyamán *Lukács* pénzügyminiszter erélyesen védelmezte az igazságügyminiszter tervezetét, gróf *Khuen* viszont igen engedékenynek mutatkozott *Hieronymi* iránt, elhagytak a tervezetből minden hivatkozást az idők haladó követelményeire, és a választójogot illetően az eredeti proposíció mellé még két másik javaslatot tettek, és elhatározták, hogy esetleg mind a három javaslatot bemutatják *Őfelségének* döntésre. A két új javaslat szövegének megállapítására, amelyek közül az egyik általános választójogot tartalmaz demokratikus alapon, s a másik csak általános választójogot általánosságban, mára újabb minisztertanácsot tűztek ki. A mai minisztertanácson a második² javaslatban egyeztek meg: – ált. választójog demokratikus alapon – bizonyos gyengítésekkel, így a végleges szövegezés csak ma (csötörtökön) este következik be.

A pénzügyminiszter álláspontját – különösen [maga] *Lukács* – arra hivatkozva támogatta, hogy *Őfelsége* állítólag úgy nyilatkozott, most [már] végre komolyan teljesíteni kell az összes ígéreteket, a választójogra vonatkozót is. *Khuen* gr. megjegyzései mögül viszont az szűrődött ki, mintha a trónörökös *őfelsége* egyáltalában nem ragaszkodna az ált. egyenlő és titkos választójoghoz. Ilyen értelemben igyekeznek hatni a klikk képviselőire egyenként is.

Magyar agrárkörökben most azért agítál a kormány, hogy lépjenek vissza a titkos megállapodástól az osztrák agrárkörökkel (*Hohenblum*), mely szerint a Balkán-államokból csak korlátozott mennyiségű élelmiszert engednének be Magyarországra, miután ezt a mennyiséget majdnem kimeríti a román kereskedelmi szerződés, s így a többi balkáni államnak alig marad tere. Ez az agitáció eddig sikertelen maradt, mert az agráriusok arra hivatkoznak, hogy nemcsak az ellenzéki pártokban, hanem a kormánypártban is biztos többség fölött rendelkeznek.

Egyúttal bátor vagyok Méltóságodtól tisztelettel engedélyt kérni, hogy a legközelebbi napok során Bécsben tiszteletemet tehessem.

Méltóságodnak kész híve, őszinte tisztelettel

Tenax.

¹ L. *Bianchi* idézett közlése nyomán. – *Hodžát* elsőrendűen foglalkoztatja a *Khuen*-kormány választójogi programja. 1910 máj. 3-i levél-jelentésében arról ad hírt, hogy *Tisza* és *Khuen* a választójogi reform kérdésében szembenállanak, de megoszlanak a vélemények a kormányon belül is. Szerinte van egy *Tisza*-és *Andrássy*-féle választójogi minimum-program, s ezt a kormányon belül *Hieronymi* kereskedelemügyi miniszter támogatja. Ezzel szemben *Székely* igazságügyminiszter (aki valóban a kormány egyetlen modern, a demokratikus reformok iránt fogékony képviselőjének tekinthető) és *Lukács* pénzügyminiszter – korábbi választójogi reformtervezete alapján – előre kívánnak lépni, míg a kormány többi tagja, *Khuent* is beleértve, teljes érdektelenséget tanúsít az ügyben. *Hodža* fogalmazásában: „A kormány egyes tagjainak állásfoglalására nézve csak annyi közölhető, hogy *Lukács* és *Székely* kivételével az egyik részről, és *Hieronymi*éval a másik részről, az urak közömbösek a választójogi reformmal szemben; *Zichy* [gr. *Zichy* János vallás- és közoktatásügyi miniszter] gr. *Tiszához* közeledik.” Az ügy további elemzését l. *Hodža* fenti, 1910 jún. 16-i újabb jelentésében.

² É. a három közül.

1910 folyamán még egy fontosabb levél-beszámolóról tudunk. Hodža 1910 szept. 17-én beszámol azokról a küldöttségjárásokról, melyek a Liptó megyei választási sérelmek következményeként felkavarták a szlovák nemzetiségi pártot. Így megemlékezik arról, hogy Ružiák János volt szlovák nemzetiségi képviselő mintegy 150 tagú küldöttség élén tiltakozott Kiszely liptói főispánnal a választási eredményeket károsan befolyásoló hatósági beavatkozás ellen. Ugyancsak ebben a levélben közli azt az ennél is fontosabb másik látogatást, amelynek konkrét, oka az volt, hogy magától a miniszterelnöktől kérjenek elégtételt a megyei törvényhatóság Lacko nevű virilista tagját ért, csendőri inzultus miatt. Igen érdekes Hodžának a látogatással kapcsolatban kifejtett alábbi diplomatikus hangú kommentárja: „Augusztus 20-án gr. Khuen miniszterelnököt felkereste egy hét liptói úrból álló küldöttség, amelyet Bella [Mátyás], a volt [szlovák nemzeti párt] képviselő... vezetett. Bella kifejtette, hogy a küldöttség az adott körülmények között, nem reflektál elégtételre, hanem csupán azért, jelent meg, hogy tájékoztassa a miniszterelnököt. Lacko is tagja volt a küldöttségnek. Bella éles hangon beszélt és hangsúlyozta, hogy a szlovák nemzeti párt, nem hibás abban [Így! Szerk.], hogy a nép most, már kiábrándult, a kormány ígéreteiből. – A miniszterelnök elítélte a közigazgatási szervek túlbuzgóságát és a jövőre nézve tisztogatást helyezett kilátásba. Ilyen értelmű nyilatkozatot közöltek a budapesti lapok is, többek között, a Pester Lloyd, – valószínűleg aug. 22-én” – fejeződik be Hodža-levél-beszámolója a liptói szlovák küldöttség miniszterelnöki fogadtatásáról. – Ezzel a trónörökös katonai irodájához intézett Hodža-féle jelentés-anyag lezárul, a több mint egy évvel később készült, Hodža–Maniu Promemoria (1. a köv., 14. sz. mell.-t) inkább a Hodža-jelentések függelékének tekinthető.

14.

1911 szept. [?] 25*

*Hodža Milán és Maniu Gyula bizalmas feljegyzése Ferenc Ferdinánd trónörököshöz*Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Depot, Hohenberg –
Nachlass Erzherzog Franz Ferdinand, II. – Briefe¹*Promemoria*(Szerzői Hodža Milán és Maniu képv.)
Átnyújtották 1911. szeptember [?] 25.

Az újkor politikai alakulatainak fejlődése a *nagy birodalom*, a *világhatalom* felé irányul. Kis birodalmaknak nincs jövőjük. Nemcsak azért, mert hatalmasabb szomszédaiak összezúzzák őket, hanem márcsak azért is, mert nem tudnak megfelelni a modern állammal szemben támasz-

* A gépelt eredeti irat rosszul kivehető kézirásos időpontját, 1911 szept. 25-ének olvastuk.

¹ L. Bianchi idézett közlése nyomán. – Hodža és Maniu fenti emlékirata körvonalazza a *Ferenc Ferdinánd* trónralépése után végrehajtandó államcsíny vagy fokozatos rendszerváltozás feltételeit. Jóllehet, a Promemoria szerzői hangsúlyozzák, hogy az ezt államcsínyt „a magyar nép céltudatosan irányítandó tömegeinek egy része is támogatná”, kétségtelen, hogy éle a mindenkori magyar állam és nép ellen irányult. A magyar népnek a politikai irányításból való kirekesztését egyébként magától értetődőnek tartják a Feljegyzés szerzői, kategorikusan kijelentve, hogy az államcsínyt és rendszerváltozást nem a magyar nép bevonásával, hanem kizárólag a nem-magyar érdekekkel kívánják végrehajtani. „Ha nem lehet létrehozni – írják – Ausztria népeinek feltétlen szolidaritását az uralkodóval, a nem-magyar népekkel és Horvátországgal, az veszélyezteti az államcsíny sikerét.” Kétes célkitűzésnek hat ezek után mindaz, amit az új választások utáni berendezkedésben demokratikus vívmányként ígérnek, hiszen mindennek a végrehajtásában olyan magyar államférfiak közreműködését, remélik, „akik az alkotmányos formák megőrzése esetén a birodalmi politika sok, talán minden céljára rendelkezésre állanak”. Ez az alapvető tendenciája a Hodža–Maniu-féle Gesamtmonarchie-elképzelésnek, mely csakis olyan nemzetiségi politikuskok tervezetében juthatott kifejezésre, akik már a magyar néppel, társadalommal és állammal való teljes szakítás és szembe fordulás gyakorlati alapján állnak. Ennek a fő célnak az érdekében már előjáróban hangsúlyozzák a Habsburg-birodalom délkelet-európai imperialista célkitűzéseivel való érzékeny viszonyukat, kijelentve: „... A Habsburg-birodalomnak az egyik létfeltétele, hogy biztosítsa magának a *kizárólagos* politikai és gazdasági befolyást a Balkánon.” Amivel egyszersmind az egykorú magyarországi nemzetiségi mozgalmakkal és programokkal szemben elvi árulást követnek el. Hodža és Maniu közös Promemoria-ja ugyanakkor nélkülözi az elvi meggyőződés kritériumait is. Szerkesztői a feljegyzést olyan taktikai tervezetnek tekintették, mely csakis a trónörökös trónra kerülése esetén valósítható meg. Ugyanők – a szarajevói merénylet után – a Promemoriával teljesen ellentétes valóban szeparatista, elszakadási vonalat folytatták tovább.

tott közgazdasági követelményeknek. A Habsburg-birodalomnak az egyik létfeltétele, hogy biztosítsa magának a *kizárólagos* politikai és gazdasági befolyást a Balkánon. Ez persze csak úgy képzelhető el, ha a birodalom világhatalomként létezik és cselekszik.

I.

A birodalom, mint világhatalom, erőkifejtésének feltétele a belső konszolidáció. A dualizmus intézményes akadályja mindenféle erőkifejtésnek. Már csak azért is, mert ha két „félbirodalom” létezik, azok mindegyike saját szűkebb érdekeire ügyel, mégpedig kifelé éppúgy mint befelé. Egy dualisztikusan megosztott vagy egyáltalában belsőleg lazán összekapcsolt birodalom a szét-hullásnak néz elébe. A birodalom gyarapítója vagy újbóli kormányzója az lesz, aki szerves egységgé forrasztja össze.

II.

A birodalom egységét a trónralépés után azonnal vagy államcsínnel kell helyreállítani, vagy pedig rendszerváltozással apránként biztosítani úgy, hogy az alkotmány keretei megmaradnának.

Ez az alternatíva a birodalmi egység egyetlen, most még hatalmas ellenzójének jellegéből adódik, vagyis a magyar szeparatisták jelleméből. Ők egyrészt prepotensek és csak még nagyobb prepotenciának engednek, másrészt harci eszköznek tekintik történelmi alkotmányukat. Ám győzzük le őket saját eszközeikkel. Vagy az erőszakuralom frappáns leverésével, vagy saját alkotmányos szokásaik célirányos felhasználásával.

III.

A birodalmi egység azonnali helyreállítása megköveteli az államcsínyt, amelynek lehetősége az osztrák népek készségén nyugszik. Ha a nagyobb ausztriai nemzetek (németek, délszlávok, csehek, lengyelek) a jövő birodalmának építésében szolidárisak és az uralkodóhoz húznak, úgy, hogy a magyar szeparatizmust nem kecsegteti szövetség: akkor az államcsíny sikere biztosított Magyarországon és Horvátországban is. Magyarországon nemcsak a nem-magyar népek üdvözlőnek ujjongva, hanem még a magyar nép céltudatosan irányítandó tömegeinek egy része is, amely már most alig tűri a ma uralkodó elemek önkényét és elnyomórító gazdálkodását, és amely emberséges és gazdaságilag hasznothajtó kormányzat kedvéért beletörődne Magyarország politikai szerkezetének átalakításába is. Még a nem-magyar népek nemzeti önkormányzatával együtt is, aminek beállítása nélkülözhetetlenül integráns részét képezi a birodalmi reform művének.

IV.

Ha nem lehet létrehozni Ausztria népeinek feltétlen szolidaritását az uralkodóval, a nem-magyar népekkel és Horvátországgal, az veszélyezteti az államcsíny sikerét. Ez esetben nem kockáztatható meg, mert ha a gyors változás nem teljesen biztosított és átütő lefolyású, az kompromisszumokra kényszeríthet. Kompromisszumokra, amelyek mindig csorbítják a legfelsőbb tekintélyt, és erősen próbára teszik a népek erkölcsi tartását. Ha mindjárt a kezdet megalkuvásra és visszavonulásra kényszerít, akkor az egész további uralkodás visszavonulások és megalkuvások láncolatává válik.

Ha a kényszerítés a legcsekélyebb veszélyt rejti, úgy a birodalom átalakítását Magyarországot illetően folyamatosan, a magyar alkotmány kereteinek felhasználásával kell véghezvinni. Az „alkotmányos utakról” mindig át lehet váltani a kényszerre. A kényszerről az alkotmányos utakra való átváltás a vereség bevallása. Az erőszakhoz való átkanyarodást Magyarországra nézve esetleg tervbe lehet venni későbbi időpontra, amikor már egészségesek az osztrák nemzeti viszonyok, és a nem-magyar népek nemzeti erői az átmeneti kormányzat alatt egybegyűltek és megszerveződtek. Meg oly időpontra, amikor majd a magyar szeparatisták körében a folytonos politikai válságok és megrázkódtatások bizonyos kimerülést eredményeznek.

Amíg ez be nem következik, nemcsak a birodalom központosított berendezését illetően kerülendő el az erőszak, hanem még a magyar belpolitikai reformok dolgában, így a választójogi reformra vonatkozóan is.

Az alkotmányos formák alkalmazását még az a körülmény is támogatja, hogy ennek a hagyományos jogalaknak a megsértése a Legfelsőbb Uralkodóház ellenfeleit látszólag elnyomottnak mutatja. A világ minden részében, ahol máskülönben várakozással tekintenek a Habsburg-birodalom felépülése elébe, együttérzést és cinkosokat fognak a magyar függetlenségek keresni és részben találni is annak terjesztéséhez, hogy az új uralkodó úgynevezett erőszakuralom terhére a monarchiára. Káros volna a Legfelsőbb Uralkodóház ellenfeleit erkölcsileg ennyire előnyös pozícióhoz juttatni a tájékozatlanoknál, mert birodalom- és dinasztiaellenes helyzetüket éppen ők tartották fenn évtizedekig kizárólag a minden szabadságot és emberiséget megcsúfoló mód-szereikkel.

Saját fegyverükkel kell őket megverni. Politikai helyzetükre lesújtóan hat az alkotmányos formák kínos betartása, amint az alkotmányos formáknak alkotmányos tartalmat is kölcsön-zünk. Az alkotmányt és a szabadságot ezúttal teljesen szó szerint és egészen komolyan kell venni.

A képviselőház feloszlatása után például a m. kir. kormány a mostani választójog alapján vezessen le új választásokat, amelyeknél végre az 1899:XV. törvénycikk (választási bírászkodás) minden erélyével valóban megtorolnak minden megvesztegetést, a közigazgatási szervek minden erőszakos rendszabályát és a választók mindennemű jogosulatlan befolyásolását. Az ilyen módon céltudatosan vezetett választási hadjárat eredménye könnyen olyan parlamenti többség lehet, amelyre egyetlen feladatul reá lehetne bízni

az általános választójog megalkotását.

A 413 magyarországi választókerület közül ugyanis 184-ben most is nem-magyar többség van, tehát képesek teljesen dinasztikus szellemű képviselő megválasztására. Abban a 229 kerületben, ahol a választók többsége magyar, legalább fele részben olyan emberek kerülhetnének be a magyar burzsoáziából és a magyar parasztságból, akiknek érdekeit nem a sovinizmus és az elszakadás, hanem a megfelelő gazdasági és szociálpolitika elégíti ki.

Az általános választójog az országgyűlés útján jöjjön létre, a magyar kormány képviselje, és lehetőleg túlnyomóan magyar pártok segítségével emelkedjék törvényerőre. Mindig akadnak majd magyar államférfiak, akik az alkotmányos formások megőrzése esetén a birodalmi politika sok, talán minden céljára rendelkezésre állnak. Annál is inkább, mert a birodalmi eszmének megfelelő átalakulás a monarchián belül és Magyarországon megfelel a magyar nép érdekeinek is: valóságos gazdasági és szociálpolitikai érdekeiknek semmi közük Magyarország történelmi osztályai elszakadási politikájához. A nem történelmi magyar néposztályok és a nem-magyarok pártjaiból állandó kormány-koalíció alakítható.

V.

Az általános választójog alapján létrejövő első országgyűlés feladatai

1. A közigazgatás államosítása. Ha meghagyjuk a megyék mostani hatalmát, az még az általános választójog kihatását is illuzórikussá tehetné. A közigazgatást az uralkodó bizalmi emberének kezében kell összpontosítani, azaz államosítani. 1860-ban Bécsben azt a történelmi hibát követték el, hogy az októberi diploma² után, október 30-án megerősítették a magyarok pozícióját a megyék és azok önkormányzatának helyreállításával. Ennek következménye volt az 1861-es renitens országgyűlés, amelyből a császárhűek szinte teljesen ki voltak zárva.
2. A felsőház reformja. A reformmal egyebek közt meg kell szüntetni azt a rendelkezést, mely szerint a király által kinevezett főrendiházi tagok száma nem haladhatja meg az ötvenet. Azon joga kívül, hogy bármikor leválthasson tisztségükből főrendiházi tagokat, az uralkodónak korlátlan kinevezési joggal is kell rendelkeznie.
3. Középosztály-politika. A lakosság középosztályát, elsősorban a polgárságot és a parasztságot megfelelő gazdaságpolitikával, a véderő céljaira szükséges, mégis a középosztálynak is megfelelő adóreformmal, vagyis átgondolt középosztály-politikával kell a dinasztikus irányzat számára megnyerni. Máskülönben megint eltévednek és a függetlenségi pártok támogatására vállalkoznak, mint a két kossuthista évtized alatt. Az ötvenes években elmulasztották, hogy a magyarországi német, magyar és szláv polgári osztályra támaszkodjanak; míg Ausztriában teljesen figyelmen

² 1860 okt. 20.

kívül hagyták az arisztokráciát, ugyanakkor Magyarországon annak engedték át a kizárólagos politikai befolyást.

4. A delegációk reformja. Az legyen a cél, hogy a delegációkat apránként törvényhozó hatalommal ruházzuk fel. Törvényhozó hatáskörük mindenekelőtt arra az anyagra terjedjen ki, amely eddig a parlamentben mindig nehézségekbe ütközött, és az alkotmány robbanóanyagaként oly sok kárt okozott. A delegációk reformja e célból mindjárt kezdettől fogva álljon abból, hogy reájuk ruháztassék azoknak a közös ügyekre vonatkozó tervezeteknek törvényhozói elintézése, amelyeket a parlamentek valamelyikében nem lehetett elfogadtatni. Az elintézés a két delegáció együttes ülésén történik.

A delegációkban csak azon esetben látszik biztosítottnak a megbízható többség, ha a magyar delegációban szavatolt a nem-magyar nemzeti pártok képvisellete. A delegációt evégből annak a nemzeti[ségi] kataszternek a tekintetbe vételével kell választani, amelynek alapján a magyar országgyűlési választásokat is tartani kell.

5. A képviselőház reformjával (általános választójog), a főrendiház, a közigazgatás, és a delegációk reformjával megvetettük az alapját az egységes birodalmi törvényhozó képviseletnek. Akkor azután megtörténhetik a koronázás és a beiktatási hitlevél kiadása.

A koronázás törvényesen előírt féléves határidejének meghosszabbítását időközben törvénykezési úton el lehet intézni.

Personalia

A Magyarországon alkotmányosan lebonyolítandó birodalmi reform itt vázolt kezdeteit magyar államférfiak vigyék keresztül. Hogy azonban még előre nem látott területeken is eleve kizárjuk az elszakadási törekvéseket, már elejétől fogva bevonandók volnának a kormányzati tevékenységbe olyan nem-magyar pártok és személyek, akiknél természetesen kizártak a szeparatista hátsó gondolatok. Ez okból lehetővé kell tenni a lojális nem-magyar pártoknak a kormánybarát koalíciókba való belépést, s ugyancsak elejétől fogva legyen okvetlenül legalább egy tagja a magyar királyi kormánynak és azonkívül a belügyminisztérium államtitkára a nem-magyar nemzeti[ségi] pártok soraiból kiszemelve.

35

1908 febr. 23

A függetlenségi sajtó tiltakozó cikke a nemzetiségi sajtópörök ügyében¹ Nemzetiségi sajtóperek²

Nemzetiségi sajtóperek²

Budapest, február

Ez idő szerint a legaktuálisabb és egyúttal a legszomorúbb tárgyak közé tartoznak ama bűnperek, melyek egy idő óta kisebb részben a szocialista, túlnyomó részben pedig a nemzetiségi sajtó ellen vannak folyamatban, többnyire a B. T. 172. §-a alapján, amelyet a jogászhumor – ruganyosságát akarván jellemezni – „gumiparagrafus”-nak elkeresztelt.

Ezen szakasznak 2. bekezdése szerint két évig terjedhető fogházzal és 2000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel sújtandó, ki valamely „osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet” a másik ellen gyűlöletre izgat.

Midőn a laikus ezt a meghatározást olvassa: először is ama benyomást nyeri, mintha a törvény nem a magyar állam vagy nemzet, hanem inkább a nemzetiségek, a nem magyar ajkúak védelmére hozott volna, mert hiszen modern közjogászaink a magyarságot „nemzet”-nek tekintik, nem pedig „nemzetiség”-nek.

Ily felfogás mellett azonban lehetetlenség volna megtorolni a magyarság, annak hegemoniája vagy nyelve ellen intézett támadásokat, pedig ily megtorlás nemcsak szükséges, de ez idő szerint felette aktuális.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Nemzetiségi sajtóperek*. – Egyetértés 1908. febr. 23., 48. sz. 33–34. l.

² „Előkelő kézből, a nemzetiségi kérdés alapos ismerőjétől kaptuk ezt a cikket, amellyel azonban nem azonosítjuk magunkat.” (A lap szerkesztői lábjegyzete.)

Magyarázat gyanánt fel kell említenem, hogy a B. T. a magyart éppúgy, mint az 1868. 44. t.-cikk, csak olyan „nemzetiségnek” tekinti, mint a többi nem magyar ajkú népfajokat, akiknek egyenjogúsága képezi a törvény alap- és vezérgondolatát; a „magyar nemzet” alatt pedig nem a fajt, nem etnikai tömeget, hanem a hazai nemzetiségek összességét, a politikailag egységes népet érti; csakis nyelvi tekintetben biztosít a magyarnak mint az állam hivatalos nyelvének bizonyos előjogokat, egyrészt az állam egységére, másrészt a gyakorlati célszerűségekre való tekintetből: ez kétségtelenül megállapítható a „nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” hozott törvénynek következő bevezetéséből:

„Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármilyen nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja;

„minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

„a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni.”

Kétségtelen tehát az is, hogy a B. T. az 1868. 44. t.-cikk alapján hozatván, utóbbinak közjogi felfogásából indult ki, és ugyaneme felfogáshoz alkalmazkodnak bíróságaink is, midőn a magyar-ellenes izgatásokat a B. T. 172. §-a alapján üldözik és büntetik.

Ily sajtóperek ennek előtte csak szórványosan fordultak elő, és elég enyhén kezeltettek: erélyesebb kezelést csakis újabban, a nemzeti kormány alatt tapasztalunk, főképp mióta gróf Andrássy Gyula programbeszédében a nem magyar ajkú tömegeket az állam jótéteményeiben, az izgatásokat a törvény teljes szigorában részesíttetni ígérte.

Ily helyesen koncipiált kormányzati elv ellen senki sem tehet kifogást, de az elvnel nem kevésbé fontos annak mikénti alkalmazása.

Egy nemrég megjelent, feltűnést keltett röpirat („Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei”, írta: Argus) a nemzetiségi kérdés egész területére kiterjeszkedvén, s eme sajtópereket is éles bírálattal tárgyává téve, a következőket írja:

„Ez idő szerint a félszázad meghaladják a magyar nemzet elleni izgatás címén indított sajtóperek: valóságos üldözési mánia szállta meg az államhatalom buzgó öreit, és vádolnak boldogboldogtalant; az általános izgalom a magyar esküdtbírákat is hatalmába kerítvén, kevés kivétellel kimondják a „vétkest”, megtelnek a börtönök, és orgiákat ül a bosszú, tucatszámra liferálják a vértanúkat. Már nem is igen válogatnak; legújabbán a kir. ügyészség oly cikket is inkriminál, mely az izgatás miatt elítélteknek száraz statisztikáját közli; ügybuzgalmát még oly lapokkal is érezteti, melyek mint a mérsékelt irány szószólói a nemzetiségi békét hirdetik; így akasztottak izgatási pert a balázsfalvi gör. kat. érsek „Unirea” című lapjának a nyakába, és a túlzók nagy örömeire 10 hónapi fogságra ítélte a kolozsvári esküdtszék a nagyszebeni metropolita lapjának, a „Telegraful Român” szerkesztőjét is, üldözőbe véve azon egyetlen mérsékelt román lapot, mely a legújabbán megindult békemozgalmat ismertette, és ezen hazafias akciót lanszírozta!

„Az érdekes jogeset iránt érdeklődve, elolvastam a cikk inkriminált részét, és ámulva konstatáltam, hogy az egész cikkben szó sincsen „magyar nemzetiségről”, és így rejtély maradt előttem, miképp lehetett az ellen „gyűlöletre izgatni?”

„Ilyen és sok más hasonló „balekstóc”³ láttára nehéz dolog meg nem írni a satírát, és önkénytelen eszünkbe jut Oxenstierna örökké aktuális, felejthetetlen mondása: parva sapientia regitur mundus!”⁴

E sorok alkalmasak arra, hogy mindenkit, aki eme nagy horderejű tárgy iránt érdeklődik, gondolkodóba ejtsen.

Mert hiszen eme, nem annyira jogi, hanem kiválóan politikai természetű perek főcélja nem lehet más, mint megakadályozni, illetve megtorolni egyes egyéneknek és lapoknak ama törekvését, hogy a békés és jóhiszemű tömegeket félrevezetve, azokban a magyar állam, a magyar nemzet és nyelv vagy esetleg más hazai nemzetiség, osztály vagy hitfelekezet irányában ellen-szenvet keltsenek, azokat felizgassák, és esetleg hazaellenes cselekedetekre indítsák.

³ Értsd (feltehetően): „balekstósz”.

⁴ A harmincéves háborúban Svédország kancellárja. „Csekély bölcsesség kormányozza a világot.”

Hogy eme politikai cél elérhető legyen: két főmomentum tartandó szem előtt; egyrészt hogy ily bűnös szándék tényleg fennforogjon, másrészt hogy a megtorlás úgy a politikai szempontnak, mint az azzal kongruens s a törvény által is kontemplált osztó igazság követelményeinek megfeleljen; eme követelményeket „Argus”⁵ elég jellemzően így fejt ki:

„Hogy az előző fejezetben elmondottak valahogy félre ne értessenek, ki kell jelentenem, hogy az oly káros izgatások megtorlását magam is szükségesnek, sőt mellőzhetetlennek tartom ott, hol a megtorlást az illető nyilatkozat vagy újságcikk tartalma és dolozus⁶ intenciója igazolja; de ezen eljárásnál nem szabad a viszonságról sem megfeledkezni, vagyis meg kell torolni az egész vonalon, tekintet nélkül arra, vajon az a magyar vagy pedig más nemzetiség ellen irányul, mert – quid uni justum, alteri aequum.

„De oly sajtóperről, mely valamely nem magyar nemzetiség ellen irányuló izgatás miatt tetétt volna folyamatba, mai napig soha sem hallottam. Megtorlás nélkül marad minden támadás, minden rágalom; de nyomban kap „idéző végzést” a sértett fél, ha a támadást viszonzni merészeli, mert: si duo faciunt idein – non est idem.

„Pedig a B. Tkv. 172. §-a⁷ épp úgy veszi védelmébe a nem magyar, mint a magyar „nemzetiséget” – mert az idézett § a jogegyenlőség alapján állva a „nemzetet” nem különbözteti meg a nemzetiségtől, és nem részesíti külön védelemben.”

„Ha erre valaki azt találná mondani, hogy a mi politikusaink és a mi lapjaink nem szoktak a nemzetiségek ellen izgatni, hogy ők a farkasok, mi pedig ama báránykák, kiknek ők zavarják a vizet, ez a valaki vagy nem olvas magyar lapokat, vagy pedig egy és ugyanazon állásponton áll a nemzetiségi rajongókkal, kik az izgatóban – midőn mellettük izgat – nem törvénysértőt látnak, hanem azt mint „nemzeti küzdelmük lelkes bajnokát” üdvözlük.

„Eszerint indokoltnak kell elismerni másajkú polgártársainknak ama panaszát is, hogy a magyar Themis szemkötője csupán a félszemét takarja el, hogy az államhatalom csakis a magyarságot védelmezi, őket azonban mindenki bátran és szabadon sértheti anélkül, hogy félnie kellene a törvény büntető kezétől. Hogy mennyire alkalmas ily igazságügyi politika arra, hogy másajkú polgártársaink bizalmát megnyerje, és azokat intézményeink iránti tiszteletre indítsa, azok ítéletére bízom, kik még egyáltalán hisznek az igazságban, és nem tartják üres frázisnak vagy cifra dekorációnak a legfelsőbb bíróság homlokzatáról ránk meredő ama emlékezetes mondást: „Justitia est regnorum fundamentum.”

Az egyoldalú köznapi felfogás fölé emelkedve, lehetetlen elzárkózni ama elemi igazság elől, mely e sorokban megnyilatkozik; annak megszívlelése nélkül – sine ira et studio – soha sem fogjuk elérni ama célt, mely a törvényhozást eme üdvös koncepciójánál vezérelte, sohasem fogjuk meggyőzhetni sem másajkú polgártársainkat, sem a külföldet törvényeink és ténykedéseink helyes és igazságos voltáról; kik ily rideg és kevésbé körültekintő, mondhatni automatikus alkalmazás mellett az állami jogrend védelmét célzó rendszabályokban csakis politikai üldözést, jogtalan zaklatást látnak, amelynek ódiума ismét csak a magyar államra és nemzetre hárul, és így a megtorlás, ahelyett hogy előmozdítaná a békét, s a másajkúakat az izgalmaktól megóvná: válogatás nélkül szaporítva a „vértanúk” számát, inkább növelni fogják az izgalmakat, és óriási mértékben fokozva az önelégületlenséget, ezzel oda fognak vezetni, hogy a magyarság rövid pár év múlva a nem magyarajkúak konszolidált nagy tömegeit fogja magával szemben találni, de alig fogunk találni oly nemzetiségi embert (a megfizetetteken kívül), ki fajrokonai közt a magyar állameszme védelmére kelni merészkedik.

Hiszen nem is várható más eredmény – a mérsékelt elemeknek a túlzókkal való egyesülése – akkor, midőn azok közt nem teszünk különbséget, és egy-egy „lapsus” miatt üldözőbe vesszünk oly lapokat is, melyek – úgy mint a két román metropolita lapjai – ellentétben a túlzókkal, a nemzetiségi békét hirdetik!

Kinek tulajdonítható e hiba, kit terhel a felelősség? Értem a politikai felelősséget, mert jogilag – egy rossz törvénynek bár hibás, de közkötelező rendelkezései mellett – senki sem vonható felelősségre.

Elsősorban a „szabadelvűnek” (?) mondott kormány és törvényhozók lelkét terheli a Plósz-

⁵ Argus = Babeş Emil.

⁶ Álnok.

⁷ 1878:V. tc. („Csemegi-kódex”) 172. §-a szól a nemzetiség, az alkotmányos intézmények, az államegység elleni izgatásról, és vált a nemzetiségi sajtópörök kútforrásává. – Tisza Istvánnak ezt megszigorító szándékára nézve l. Iratok IV. 37–8. l.

féle büntető perrendtartásnak⁸ ama rettenetes hibája, hogy az oly nehéz és kényes természetű politikai pereknek úgyszólván szuverén elbírálását a laikus és sokszor elfogult esküdtekre bízta anélkül, hogy azoknak ténybeli és jogi tévedéseivel szemben megfelelő korrektívumot nyújtana.

A Curiának teljesen megköti kezét eme szerencsétlen törvény; az oly magas jogi és erkölcsi színvonalon álló bírák tisztán látják a vádlott büntelenségét, de mivel az esküdtek bűnösnek találták: formahiba, ún. alaki semmisségi ok hiányában sokszor meggyőződésük ellenére – vérző szívvel – kénytelenek magas tekintélyük rovására is, szentesíteni, mit a német nyelv „Justizmord” kifejezéssel jellemez; mert a perrend által megnyomorított legfelsőbb bíróság tisztán alaki revizionális hatáskörénél fogva, nincsen is jogosítva megvizsgálni, vajon képez-e vádlott ténykedése valóban büntetendő cselekményt?

Itt van pl. a nagyszombati román lapnak hivatkozott sajtópere; a cikk egy miniszteri programbeszédet bírál, de elég mérsékelt hangon; a kir. ügyészség a cikket „a magyar nemzetiség elleni izgatás” címén inkriminálja, az igazságügyi kormány megadja a szükséges felhatalmazást: az esküdtek kimondják a vétkest, és a törvényszék a bt. törv. 172. § alapján elítéli „az izgatót” olyanért, aminek a cikkben nyoma sincsen.

A m. k. Curia nem segíthet a bajon, mert kötve van az esküdtbírák által megállapított „tényálláshoz”, mely a kormány ténykedésének bírálását „a magyar nemzetiség elleni izgatásnak” minősítette! De még a netalán túl szigorú büntetést sem enyhítheti, mert a B. T. 92. §-a az „államfogház” tekintetében nem ismer ily korrekciót.

Létezik-e ennél visszásabb dolog, nem háborodik-e fel minden igazlelkű ember jogérzete ily jogi monstruoizálás hallatára?!

Tűrhető-e jogállamban ily jogi perverzítás, s nem kötelessége-e minden tényezőnek odahatni, hogy a tűrhetetlen állapot megszüntetessék? Nincsen bíró, ki ezt be nem látná, az ügyvédi kamarák pedig évi jelentéseikben ugyanennek adnak hangos kifejezést. De ne vigasztalja magát senki azzal, hogy a törvény ez idő szerint inkább csak „nem magyar” polgártársainkat – a gyűlölt izgatókat – sújtja, mert egyrészt ily represszáliák még sohasem vezettek célhoz, másrészt ne felejtjük a politikai bűnök végzetét: hodie mihi – cras tibi.

Ily törvényes korrekció elmaradása alkalmas megingatni másajkú polgártársainknak a magyar igazságszolgáltatásba vetett bizalmát, és ezzel csorbítani ama intézményeink magas tekintélyét, amelyekben hazánk minden fia mindeddig összes jogainak legfőbb biztosítékát tisztelte; mert – ne ámítsuk magunkat – a kormány és a közigazgatás közegeibe vetett bizalom már rég eltűnt, s a másajkúak már csak bíróságainkban bíznak, azoknak részrehajlatlanságába vetett hitük – fájdalom – ma már az egyetlen etikai kapocs, mely a magyar állam és nem magyarajkú tagja közt létezik.

Ezt a kapcsot pedig semmi szín alatt nem szabad megingatni; a bíróságokat meg kell óvni annak látszatától is, mintha ők a változó politikai irányzatok szolgálatában állanának.

Ebben rejlik a józan és céltudatos magyar igazságügyi politikának legfőbb elve, mely vezér- elvnek szem elől való tévesztése a magyar állameszmének kiszámíthatatlan, mert soha jóvá nem tehető károsodását vonná maga után.

Adja Isten, hogy ezt a hivatottak megértsék addig, míg nem lesz késő, míg oktalan módon el nem idegenítjük mindazokat, kik eddig barátaink voltak, de akiket rosszul alkalmazott rendszabályokkal ellenségeink karjaiba hajtunk!

⁸ 1896:XXXIII, tc., életbeléptetése: 1897:XXXTV. tc.

1908 márc. 11

*A horvát–szerb koalíció kiáltványa a Háromegegy Királyság szerb és horvát népéhez*¹

Néptársaink!

A horvát szabort bizonytalan időre elnapolták. Elnapolták, alig hogy összeült. Elnapolták, mielőtt megalakult volna. A horvát alkotmányosság történetében eddig hasonló esettel nem találkoztunk.

A helyzet igen komoly. A horvát-szerb koalíció, melynek ti, néptársak, minden idegen szándék, cselvetés és erőszak ellenére többséget biztosítottatok a szaborban, kötelességének érzi, hogy ebben a nehéz percben felhívással forduljon Hozzátok.

Horvát–Szlavon és Dalmátországok országgyűlésének 1907. dec. 12-i feloszlatására a horvát országgyűlés képviselői és a magyar kormány között kirobbant ismeretes ellentét miatt került sor.

Rakodczay bán², amikor a Horvát–Szerb Koalíció állást foglalt ellene, feloszlatta a szabort, majd ezt követően lemondott. Helyét nagy hirtelen báró Rauch Pál³ foglalta el, akinek Horvátország bánjává való kinevezése a közvélemény meghallgatása nélkül történt.

Ráró Rauch Pál elfogadta a báni tisztséget annak ellenére, hogy sem pártja, sem hívei nincsenek népünk körében. Ez [a körülmény] a népakarat teljes semmibe vételéről tanúskodik.

Sőt mi több, Rauch báró egyenesen azért jött, hogy a népakarattal szemben uralkodjék. A magyar uralom képviselőinek minden feltételét elfogadta, – az alaptörvényekre, Horvátország jogaira és a horvát bán méltóságára való tekintet nélkül. Nyomban össze is állította kormányát, és egyidejűleg hatalmába vette egész Horvátországot. Világos lett az egész nép előtt, hogy Rauch bán személyekben és eszközökben nem válogatva kíván uralkodni Horvátországban. Csakis így jöhetett létre a mostani kormány. Csakis így kerülhetett sor mindjárt Rauch bán Horvátországba való visszatérte után a Horvát-Szerb Koalíció dinasztia-ellenességgel és felségárulással való arcátlan megrágalmazására. Ez a vád ürügyként kívánt szolgálni arra, hogy (az elkövetkező) alkotmány- és törvényellenes intézkedések igazolást nyerjenek, s Rauch bán személye állami szükségletként mutattassék be. Megsértendő azonban önmagunkat és a népet, mely bizalmával tisztelt meg minket, ha ez alkalmából e vádnak akárcsak az elutasításába is belebocsátkoznánk.

Rauch bán azonnal megmutatta kormányzati stílusát. Azzal kezdte, hogy a maga javára megváltoztatta a választási alapelveket. Alkotmányos felhatalmazás nélkül hatalmas összegeket kezdett költeni a hivatalnokok áthelyezésére.

Rauch bán kiírta a szabor-választásokat. De hiába változtatta meg a választási jegyzékeket, hiába kísérelte meg minden eszközzel egy, az ő álláspontját kifejező párt létrehívását, hiába fenyegetőzött – állítólagos súlyos rendbontásokra hivatkozva – katonai asszisztenciával, hiába kért és kapott, s a választókerületekbe vezényelte a katonaságot, hasztalan vett igénybe a választások alkalmával olyan eszközöket, melyekkel lábbal tiporta az Ő császári és királyi Felsege által szentesített és érvényben levő törvényt a választások szabadságának védelméről, hiába adott ki alkotmányellenes titkos rendelkezéseket, melyekkel e törvényből fakadó egyes intézményeket törvényen kívül akart helyezni, – a választók öntudata, összetartása és áldozatkészsége mindezt legyőzte.

A horvát és a szerb nép a választásokon olyan választ adott, mint eddig még soha. A koalíció a szaborban több mint kétharmados többséget kapott. Ezzel szemben Rauch bán kegyeltjei közül egyetlen egyet sem tudott a szaborba bejuttatni. Az 1908. évi februári választások egy kormányzat vereségének olyan egyedülálló példáját mutatják, amelyhez hasonlót a parlamentáris élet története eddig nem ismert.

¹ A közlemény eredeti címe és lelohelye: *Proglas srpske i hrvatske koalicije na hrvatski i srpski narod u Trojednici* – Branik 1908. márc. 11 (24), XXIV. 57. sz. 1–2. l. – A horvát-szerb koalíció kiáltványa a horvát válság új szakaszát jelenti be az ellenzéki erők összefogása és a belső ellenállás megszervezése jegyében. A Rauch-féle helyi látszat-kormány a deklarációra erőszakos és jogtalan igazgatási módszerekkel, alaptalan letartóztatásokkal válaszolt. Ezekkel a tömeges letartóztatásokkal kezdődik az év augusztusában az ún. zágrábi felségárulási per (l. 47. sz. irat).

² *Rakodczay* Sándort magas horvát igazságügyi beosztásból nevezték ki 1907. jún. 26-án banná. Lemondása után 1908 márciusától a horvát hétszemélyes tábla elnöke volt.

³ Br. *Rauch* Pál korábban horvát unionista képviselő, a legkonzervatívabb kormány támogató horvát politikusok egyike, 1908–1910 febr. 7-ig horvát-szlavon bán.

E válaszotok hatására, néptársaink, Wekerle miniszterelnök a közös országgyűlésen Horvátország bánját a magyar kormányzat egyszerű exponensévé, a magyar akarat és politika végrehajtójává kiáltotta ki. Kétségbevonta a horvát szábor történelmileg elismert s az alkotmányra alapozott jelentőségét.

Ezáltal magának a kiegyezésnek a megsértésével lábbal tiporta a kormány funkciójáról szóló törvényt, mely szerint a király a bán segítségével és a horvát száborral egyetemben gyakorolja Horvátországban uralkodói jogait. Lábbal tiporta azt a törvényt, mely szerint a bán a horvát szábornak felelős. Ezáltal alkotmányosságunk újabb súlyos sérelmet szenvedett, s ennek következtében Horvátországban bekövetkezett az önkényuralom időszaka.

Rauch bán ehhez éppúgy hozzájárult, mint ahogy elfogadva a báni tisztséget, beleegyezett abba, hogy a horvát nyelv Horvátországban törvény által biztosított kizárólagossága kétségbe vonassék, de a vasúti pragmatikáról szóló törvényt is érvényesnek fogadta el Horvátországra nézve, miáltal a magyar nyelv törvényességét is elismerte Horvátország területén. S ennek a bánnak volt bátorsága a népnek kijelenteni, hogy kormányával együtt kitart az eddigi úton, bármilyen eredménnyel is végződjenek a választások.

Ezt eddig Horvátország egyetlen bánja sem tette meg!

Ezek olyan tettek, amelyek alapjaiban ássák alá a Horvát Királyság államjogi helyzetét.

Néptársaink! A március 12-ére összehívott horvát szábor március 14-én egy március 3-án kelt királyi leirattal bizonytalan időre elnapolták. Tehát elnapolták, mielőtt még egyáltalán megalkulhatott volna, az elnapolásról szóló határozat pedig előbb született, mint ahogy a szábor összeülhetett volna. Ez az elnapolás [így] magának az alkotmánynak és magának a kiegyezésnek a megsértését jelenti, de jelenti éppígy az országgyűlés funkciójáról szóló törvény megsértését is. Mindezt a felelősség kizárólag Rauch bán terheli.

Olyan napoknak néztek tehát elébe, néptársaink, melyek során kísérlet történik majd arra, hogy a Horvát Királyság jogainak és törvényeinek megsértésével, száborotok nélkül, akaratotok ellenére, alkotmányellenes és önkényuralmi eszközökkel más nép akaratát kényszerítsék Reátok!

Az a küzdelem, amely ez idő szerint Horvátországban zajlik, az alkotmányosság és az önkényuralom elve közötti harcot jelenti.

Az alkotmányosságot hangoztató népképviselő és a népakaratot el nem ismerő kormány közötti harcról van szó.

Belügyeit tekintve, hazánk a mai alaptörvények szerint is önálló. Itt a népakaratnak kell kifejezésre jutni, s e népakarat előtt előbb-utóbb meg kell hajolnia minden kormánynak, s meg is fog hajolni minden kormánynak.

Csupán – még egy viszonylag rövid ideig tartó – türelemre és kitartásra van szükség. Amíg a harc törvényes eszközökkel folyik, s amíg a mi oldalunkon van az igazság, mi vagyunk az erősebbek. Az alkotmány kijátszásának állapota erőszak nélkül nem tartható fenn sokáig, de erőszakkal sem tartható fenn tartósan.

Mi azon az állásponton vagyunk, hogy a Magyarország és Horvátország közötti vita a két királyság és a két nép közötti ellentét jellegét öltötte magára. Éppen ezért mint a horvát száborban abszolút többséget képviselő erőtényező tiltakozunk az ellen, hogy ez a vita egyoldalúan s ennek következtében törvényellenesen oldódjék meg. Az ilyen megoldást sohasem fogjuk elismerni és elfogadni. A magyar királyság ebben a vitában érdekelt fél, tehát nem léphet fel a független és elfogulatlan bíró szerepében. És semmiképp sem érinti Horvátországot Rauch bán megrovása, mely szerint Horvátország túllépett volna saját jogkörén, hanem éppen ellenkezőleg, a magyar kormány és a közös országgyűlés hoztak olyan határozatokat Horvátország jogait illetően, melyekhez törvényes alappal és felhatalmazással nem rendelkeznek.

A Horvát–Szerb Koalíció mint a horvát szábor többségét képviselő tényező mélyen sajnálja, hogy Horvátország népképviselőének eddig igazságtalanul és alkotmányellenes módon útját állták, hogy az a nép nevében kifejezésre juttassa a Horvát Királyság jogos sérelmeit úgy, amint ezt teszik e vitában érdekelt más egyenrangú tényezők is.

Néptársaink! A Horvát–Szerb Koalíció, melyet határozottan és lelkesedéssel ajándékoztatok meg bizalmatokkal, azt üzeni néktek, hogy méltónak fog bizonyulni a bizalmatokra, s hogy ezekben a nehéz órákban nem fog csüggedni, és nem hagy fel eddigi magatartásával, hanem minden alkotmányos és törvényes eszközzel folytatja megalkuvás nélküli harcát Rauch bán alkotmányellenes kormánya s minden más kormányzat ellen Horvátországban, mely ugyanezen az alapon állna, s ugyanúgy a Budapesten székelő közös kormány ellen is. A Koalíció megállás nélkül folytatni fogja ezt a harcát mindaddig, amíg a Magyarországgal való jelen vita okai ki nem küszöbölődnek, s amíg a Horvát Királyságnak nem nyújtanak módot, hogy törvényes úton és az egyenjogúság

alapján rendezze állani jogi helyzetét a Magyar Királysággal, – amíg Horvátországnak nem biztosítják önállóságát és szabadságát.

Néptársak! Az elmúlt választások alkalmával hivatásotok magaslatára emelkedtetek. Ezt a választójoggal rendelkező kevesek önfeláldozása révén érték el. Ennek az áldozatkészségnek – ha lehetséges – a jövőben növekednie és erősödnie kell, s mindaddig, amíg Horvátország nem kapja meg az általános, egyenlő és titkos választási jogot, mely esetben az egész nép határoz majd a maga sorsáról, s az általános, egyenlő és titkos választójog elve a koalícióba tömörült pártok egyik bázisa lesz. A Koalíció ezt az elvet meg is valósította volna, ha a népi kormány megbuktatásával ebben nem gátolták volna meg a magyar uralom képviselői. A Koalíció továbbra is küzdeni fog az általános, egyenlő és titkos választójogért, s amíg ezt el nem éri, magára vállalja azt a kötelességet, hogy védelmet nyújtson azoknak a mostani választóinak, akik meggyőződésükért porul járhatnak.

Néptársak! A Horvát–Szerb Koalíció ebből az alkalomból három olyan körülményre figyelmet benneteket, melyek nélkül nem harcolhatjátok ki jogaitokat. Az azonos vérű és azonos nyelvű testvéreink egységét, a horvátok és szerbek összetartását. Az ő széthúzásuk miatt kellett átkoznotok korábbi kudarcaitokat, az ő összetartásuknak köszönhetitek mostani sikereiteket. Tanácsolja néktek a Koalíció, hogy öntudatosan és határozottan, egész társadalmi és nemzeti életetekkel már csírájában álljátok útját minden alkotmány- és népellenes kísérletnek. Végül nyugalomra szólít benneteket a Koalíció, mert a jogok védelmében vívott nyugodt, öntudatos és határozott ellenállás minden nyugtalanságnál és kapkodásnál hasznosabbnak és erőteljesebbnek bizonyul. Minden nyugtalanság csak tévútra vezetne bennünket, s módot nyújtana arra, hogy indokolást nyerjenek az erőszak uralmi törekvések, melyekre szemmel láthatólag törekszenek, hogy a népi ellenállást és védekezést elfojtsák.

Néptársaink! A Horvát–Szerb Koalíció felhívással fordul hozzátok, fogadjátok üzenetét azal a bizalommal, amellyel az elmúlt választásokon megajándékoztátok. A Koalíció ez alkalommal kifejtette előttetek meggyőződését, a politikai helyzetről vallott felfogását és jövőbeni munkájának az irányát. A Ti bizalmatok a Koalíció egyedüli ereje. A Koalíció üzeni Néktek: vagy teljesíti vállalt ígéreteit, vagy ismét visszatér a választásokhoz, hogy a jogaitokért vívott harcban új erővel töltsétek el. Ígéri, hogy engedni és megfutamodni nem fog!

Éljen a horvátok és szerbek összetartása! Éljen Horvátország!

[Aláíráások]

Ljuba Babić-Djalski
Dr. Aleksandar Badaj
Jovan Banjanin
Erazmo Barčić
Dr. Ante Bauer
Duro pl. Bedeković-Komorski
Dr. Ante Bedenić
Dr. Pero Belobrck
Bude Budisavljević
Stjepan Cerovac
Stevan N. Cučković
Dr. Mirko Grahovac
Dr. August Harambašić
Dr. Vladimir Kovačević
Petar Krajinović
Josip Kšepelka
nemes Božidar Kukuljević
Miroslav grof Kulmer
Mirko Kutuzović
Dr. Ivan Lorković
Dr. Edmund Lukinić
Dr. Pero Magdić
Dr. Gavra Manojlović
Dr. Milenko Marković
Dr. Bogoslav Mažuranić
Dr. Bogdan Medaković
Gustav Modrušan

Dr. nemes Vladimir Nikolić-Podriński
Dr. Mato Novosel
Pajo Obradović
Dr. Ivan Paleček
Dr. Teodor grof Pejačević-Virovitički
Dr. Dušan Peleš
Dr. Ante Pinterović
Dr. Franjo Poljak
Dr. Jovan Polovina
Dr. Dušan Popović
Vaso Muačević
Dr. Laza P. Nikolić
Šandor Popović
Svetozar Pribičević
Josip Purić
Milan Roje
Dr. Bogdan Stojanović
Franjo Supilo
Dr. nemes Ferdo Šišić
Dr. Djuro Šurmin
Grga Tuškan
Dr. Božo Vinković
Dr. Fran Vrbanić
Dr. Vasa Vukadinović
Stjepan Zagorac
Dr. nemes Radovan Marković

1908 márc. 13

*Hodža Milán szlovák nemzetiségi képviselő beszéde és határozati javaslata a házszabályok módosításáról szóló indítvány tárgyalásakor*¹

Képv. Napló, 1906, XVI. 403–4., 406–7. és 410–411. l.

T. képviselőház! Nemcsak a parlamenti illendőség kötelességét kívánom gyakorolni, hanem kedves politikai kötelességet is kívánok teljesíteni, midőn az előttem szóló Benedek János t. képviselő úr beszédére néhány megjegyzést teszek.²

¹ A házszabályok módosításáról szóló, Nagy Emil koalíciós kormánypárti képviselő által 1908. jan. 24-én beterjesztett (Uo., XIV. 228–232. l.), a felszólaló Hodža Milán által klasszikus tömörséggel jellemzett haladásellenes indítvány, elébe kívánt vágni az országgyűlésen jelentkező minden esetleges haladó megmozdulásnak. Az indítvány, melynek értelmi szerzője, gr. Andrássy Gyula belügyminiszter 1908. febr. 25-én maga is felszólalt annak védelmében (Uo., XVI. 90–93. l.), politikai jelentősége – mint a szlovák nemzetiségi képviselő fejtegeti – valóban abban állott, hogy „egy osztályparlament meg akarja nyirbálni az osztályszabadságot, meg akarja akadályozni az erkölcsileg és politikailag indokolható obstrukciót, akkor, amidőn előbb revideálja, előbb megszigorítja a házszabályokat, semmint a ház abba a helyzetbe kerülne, hogy az általános választói jogot törvénybe iktassa”. – A kialakult éles vitában Farkasházy Zsigmond függetlenségi képviselő – mint arra Pop Cs. István román nemzetiségi képviselő is hivatkozik 1908. febr. 20-i felszólalásában (Képv. Napló, 1906, XV. 415–6. l.) – kérte, hogy az „egyáltalán nem aktuális” javaslatot ne tűzzék napirendre, hiszen „ez az egész parlamenti alakulat – mondotta – annak köszönheti létét, hogy a mai többség a leghevesebben ellenezte a házszabályrevíziót”. (Uo., XV. 415. l.) – Justh Gyula házelnök ezzel szemben javasolja a Nagy Emil-féle indítvány napirendre tűzését. (Uo., XV. 414. l.) – A csaknem az egész ülést betöltő heves vita után, melyben a többi közt a néppárti koalíciós Rakovszky István és Wekerle Sándor miniszterelnök az indítvány napirendre tűzése mellett, Lengyel Zoltán függetlenségi balpárti (febr. 21-i beszéde és ellenindítványa a vita egyik legjelentősebb megnyilatkozása, Uo., XVI. 17–25. l.) és Suciu román nemzetiségi képviselő az ellen foglalt állást, a Ház többsége a házelnök (Justh Gy.) javaslatát elfogadta, és „a házszabályok módosításáról” szóló indítványt napirendre tűzte. (Uo., XV. 425. l.) – Az indítvány általános vitájából Polit Mihály (febr. 25.), Bella Mátyás (márc. 21.), Lukács László (Vasile Lucaciu, zárszó címén, márc. 21-én), valamint Hodža Milán és Vlád Aurél nemzetiségi képviselők (mindkettő 1908. márc. 28-án beszólt) felszólalásait kell számon tartanunk. (Vö. Képv. Napló, 1906, XVI. 80–6. l. – XVII. 91–8. és 200–3. l.) – A részletes vitában az említettek közül még egyszer felszólalt Pop Cs. István román és Bella Mátyás szlovák nemzetiségi képviselő (mindkettő márc. 31-én, Uo. XVII. 250–257. l.), valamint ugyanaz nap (márc. 31-én) ismét szólt az indítvány ellen Hodža Milán. (Uo., XVII. 258–266. l.) – A vitának ezen a záró szakaszán hangzott el Pop. Cs. István emlékezetes megállapítása „a kusza és értelmetlen javaslat”-ról, mellyel az osztályparlament a 16 órás ülészak tervének felvetésével az ellenzék „technikai felmorzsolására törekszik” (Uo., XVII. 252. l.).

² Benedek János függetlenségi párti képviselőnek Hodža által említett kijelentése szerint káros és szükségtelen a házszabálymódosítás. Végrehajtása egyik főérveként, a „nemzetiségi mumus”-ra hivatkoznak. A fiatal függetlenségi képviselő nemzetét híven szerető, államához, hazájához híven ragaszkodó politikusnak tartja magát. Éppen ezért sajnálkozását fejezi ki a Házban eluralkodó szemlélet és tárgyalási mód miatt, „...amikor – mondotta – úgy akarják odaállítani testvéreinket, akikkel ezer éven keresztül ül együtt szenvedtünk, együtt küzdöttünk... Fáj nekem, hogyha ezeket a mi nemzetiségeinket úgy állítják velünk szemben, mint ellenségeket, és abban a modorban beszélnek róluk, amely modor ő velük szemben azon parlamentáris, magas színvonalú beszédek után, amelyeket éppen e tárgyban tartottak, reájuk nézve egyáltalán meg nem állhat. Én, t. képviselőház – folytatta a saját kormánypártjával szembe helyezkedő koalíciós függetlenségi képviselő – nem hízelegni akarok a nemzetiségeknek. Nem vagyok most sem velük szolidaritásban e küzdelemben, mert én szolidaritásban voltam és szolidaritásban vagyok a nemzeti küzdelemben azokkal, akik a függetlenségi és 48-as párt programját vallják a magukénak, én csak azokkal haladok együtt. (Helyeslés.) De tisztelt képviselőház, nem zárkozhatom el, hogyha a magam jogait ki akarom vívni, soha azon jogoknak méltánylása nélkül, amely jogoknak kellő figyelembevétel nélkül magam sem remélhetem, hogy jogcímet találhassak a magam jogainak respektálására.” (Helyeslés a középben [értsd: a horvátok és a nemzetiségek padjain.]) – „Ha mi, t. képviselőház azt akarjuk – jelentette ki végül Benedek –, hogy közös édesanyánknak, a magyar hazának egyformán szerető gyermekei legyünk, akkor nem munusként kell itt a nemzetiségekre hivatkoznunk. Akkor a nemzetiségeknek is, természetesen, mint ezen hon lakóinak, mint ezen ország velünk egyenrangú polgárainak, a jogokból való részesedésből ki kell venni az őket megillető mértéket.” (Helyeslés és taps a középben.) – Hodža Milán a nemzetiségi kérdésben haladó különvéleményt bejelentő koalíciós függetlenségi képviselő vázolt gondolatmenetét értékeli beszéde bevezető részében. (L. Uo., XVI. 403. l.)

Bozóky Árpád: Csak meg ne dicsérje!

Hodža Milán: E házban egy objektív szót, egy objektív felfogást, nem is a mi kérdésünkről, hanem arról a kérdésről, amely kell hogy minden igaz magyar hazafit foglalkoztasson, minden ilyen objektív megnyilatkozást meg kell hogy dicsérjek, ha mindjárt az illető szónok úrnak nem is tetszik. Határozottan eltalálta az előttem szóló t. képviselő úr azt az utat és módot, miként lehet ebben az országban különféle felfogású, különféle fajú népeket egyesíteni; eltalálta azt, hogy a demokrácia útján kell őket egyesíteni, (*Úgy van! a nemzetiségek padjain.*) a demokrácia útján lehet őket egymáshoz közelebb hozni, a demokrácia, a közszabadságok biztosítása útján lehet eltávolítani azokat a félreértéseket, amelyek közöttük keletkeztek. (*Úgy van! a nemzetiségek padjain.*) Mi nagyon jól tudjuk, t. ház, hogy ha egyszer – quod Deus avertat – a magyar nemzet épülete leomlana, akkor éppen a nemzetiségek volnának a romhalmazban az első áldozatok.³ Nagyon jól tudjuk, hogy mi arra vagyunk ítélve, hogy együtt éljünk és együtt maradjunk; de éppen azért csatlakozom az előttem szóló t. képviselőtársam azon felfogásához, hogy ha egyformán viseljük a terheket, a jogaink is egyformák legyenek. (*Úgy van! a nemzetiségek padjain.*)

A mi küzdelmünk azon politikusok, azon politikai pártok ellen irányul, akik bizonyos osztály, kizárólagosan a magyar faj érdekében az egyik kezükben a törvénykönyvvel, egyrésztől a szabadságért küzdve, a másik kezükben bunkót tartanak, hogy jogainkat lebunkózzák. (*Úgy van! a nemzetiségek padjain.*) S hogy tényleg ez az őszinte felfogásunk azon kérdések felől, amelyek nem külön minket és nem külön egy-egy osztályt érdekelnek, ennek bizonyítéka éppen az, hogy a szőnyegen levő indítvánnyal szemben is a lehető legenergikusabban állást foglalunk. Ha mi honárulók volnánk, vagy ha nem is honárulók volnánk, hanem csak azt vallanók, amit az írek vallottak annak idején a brit parlamentben, akkor nem törődnék a magyar képviselőház házszabályaival, hanem akkor azt mondanók, hogy nem mint tagjai, hanem mint ellenségei ennek az intézménynek foglalunk itt helyet. Felfogásunk azonban éppen az, hogy nem katasztrófák útján, hanem csak a fokozatos fejlődés útján leszünk képesek biztosítani a saját szabadságunkat, és csak akkor, amidőn egyúttal az egész ország népének a szabadságát biztosítjuk. (*Úgy van! a nemzetiségek padjain.*)

A házszabályrevízió kérdését a t. többségi pártok, hasonlóan a többi törvényhozási teendőkhöz, bizalmi kérdésnek tekintik. Ezen felfogásukban megerősítette őket annak a t. miniszter úrnak a nyilatkozata is, aki egyenesen kabinetkérdést csinált abból, hogy a házszabálymódosítást a ház elfogadja-e vagy nem. én azt hiszem, hogy ha a törvényhozás minden egyéb ténykedésénél a kormány minden egyes kezdeményezésénél igazolt a bizalmi kérdés felvetése, a háznak autonóm ügye kivétel, amelyre nem szabad szintén a kormány iránt való bizalom vagy bizalmatlanság szempontjából tekinteni. Értem én azt, hogy a kormányok egyéb kezdeményezéseire nézve, amelyek részint jól vagy rosszul felfogott osztályérdekeket szolgálnak, részint a paktumból folynak, a bizalom kérdése alkalmazást nyer, azonban ott, ahol a ház autonóm ügyéről van szó; arról, hogy a ház szabad kezet teremtsen magának még a kormánnyal szemben is, a bizalom kérdésének felvetése nézetem szerint teljesen el van hibázva....

A továbbiakban a házszabályszigorítás mint *koalíciós pártkérdés* ügyével foglalkozik. „Én az ilyen felfogásban – mondotta – először is parlamenti immoralitást látok.” (Uo., 404. l.) Majd hosszasan elemzi az indítvány haladásellenes jellegét az általános választójogi reform – a koalíciós kormány egyedüli vállalt feladata – vonatkozásában.

...A magyar képviselőház évtizedeken keresztül elzárkózott attól, hogy a választói jog ki-terjesztessék. A konzervatív gondolkozású politikusok még attól is visszariadtak, hogy lassan-lassan, fokozatos haladás útján kellene a demokrácia intézménye felé törekedniök. Azonban éppen az a tespedés, az a politikai stagnáció, amely Magyarországot közéletét 40 esztendőn keresztül tönkretette, azt tette most szükségessé, hogy az, ami evolúció, ami fokozatos fejlődés útján nem érvényesülhetett, az erupció útján érvényesüljön, és így az általános egyenlő és titkos választói jog minden átmenet nélkül létesíttessék. Az ily parlamentekkel szemben Fayer Gyula jogosultnak és indokoltnak tart minden néven nevezendő obstrukciót. Én azt tartom, hogy ha egy ilyen osztály-parlamentben van egy demokratikus kisebbség, akkor annak politikai és erkölcsi kötelessége

³ Hodža kijelentését inkább érdekes szónoki fordulatnak – a felszólaló az „országgyűlési nemzetiségi párt” kétségkívül egyik legjobb szónoka volt –, de mindenképp taktikai nyilatkozatnak tekinthetjük. Hodža ekkor már jóval túl volt a függetlenségekhez közelítő szakaszán, s maga is a különválásig élesedő merev nemzetiségi elzárkózás alapján állott.

felvenni a végletekig menő harcot (*Helyeslés a középén*), amelyet nem szabad letenni mindaddig, míg a házfelosztás útján az országos közvélemény megnyilatkozása folytán a kormányzati többség le nem mond a status quo fenntartásáról, és végre el nem tökéli magát a választói jog megreformálására...

A házszabályok módosításáról szóló Nagy Emil-féle indítványt nem fogadja el. Ezzel szemben benyújtja a maga következő szövegű határozati javaslatát: „Határozza el a ház, hogy Nagy Emil indítványának tárgyalását félbeszakítja és felfüggeszti addig, míg a kormány az általános, egyenlő, titkos választói jogról szóló törvényjavaslatot a háznak be nem terjeszti”. A Ház többsége által a további tárgyalás során elutasított határozati javaslat benyújtását követő napon, 1908. febr. 14-én *Wekerle* válaszolt Hodžának a „Baranya-Szabolcs és környéke bánya- és kohómunkások szakegyletének felosztása tárgyában” az összkormányhoz intézett interpellációjára. *Wekerle* hosszasan fejtegette a koalíciós kormány felosztató végzése „indokolt” voltát. Hodža a kormányelnöki válasza reflektálva kijelenti, jóllehet a miniszterelnök teljesen új indokokkal igyekezett az egyesülési és gyülekezési jog újabb korlátozását elfogadtatni, érvelése és a korlátozás egyaránt elfogadhatatlan, mert „egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a szociális béke helyreállításához hozzájáruljon.” – A Ház többsége a miniszterelnök válaszát tudomásul vette. (Képv. Napló, 1906, XVI. 427–431. l.) – Az 1908. márc. 14-i ülés további érdekes mozzanata volt, hogy *Wekerle* ezután élesen visszaütötte *Bozóky* Árpád függetlenségi és 48-as párti képviselő *Popović* Dusan (önálló szerb párti) horvát-szlavon képviselőnek a képviselőház egyik jegyzőjévé történt megválasztása ellen hozza intézett interpellációját. *Bozóky* ui. a szerinte „magyarul jól nem tudó” *Popović*ot alkalmatlannak mondotta a jegyzői teendőik ellátására, s ezért a választás megsemmisítését kérte. *Wekerle* visszaütötte „a Ház saját belügyében a kormányhoz intézett, interpellációt”, mert – mondotta – „hogy a Ház kit választ jegyzőjének, annak a Ház saját maga az öre...” A Ház többsége – *Bozóky* ingerült hangú felszólalása után is – tudomásul vette *Wekerle* válaszát. (Uo. 431. l.) – A munkás-szervezkedés korlátozásáról, majd az *Andrássy*-féle választójogi ellenjavaslatról folyó képviselőházi viták az év folyamán sorozatos ellennyilatkozatokat váltottak ki a hazai nemzetiségi munkássajtóban és a monarchia munkásmozgalmában egyaránt. A kettő összekapcsolódásának érdekes példája az a közlemény, amely a szlovák munkássajtóban a prágai cseh munkásklubnak (Politický klub delnický) az *Andrássy*-féle „plurális” törvénytervezet elleni tiltakozó határozatáról megjelent. (*Cesi za nás. Protest pražských súdruhov proti volebnej predlohe Andrássyho.* – A csehek értünk. A prágai elvtársak tiltakozása *Andrássy* választójogi törvényjavaslata ellen. – *Slov. Rob. Noviny* 1908. dec. 1; 12. sz.), A cikk egyébként azért is figyelmet érdemel, mert további bizonyítéka annak a körülménynek, hogy a cseh szociáldemokrácia – mint azt *Soukup*nak a csernovai ügyben elhangzott birodalmi gyűlési beszéde (l. ott) is mutatja – a cseh-szlovák politikai egységmozgalom szószólója lett.

38

1908 márc. 28

*Cristea Miron nagyszebeni gör. kel. román érseki tanácsos és Bunea Augustin balázsfalvi gör. kat. román kanonok titkos tárgyalása Ferenc Ferdinánd trónörökösrel a magyarországi románok helyzetéről*¹

Amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös lett, lassanként körülvétette magát olyan emberekkel, akik eszméinek hű támogatói voltak. Előbb a hadseregben tette ezt, később alapos és komoly tanulmányozás és keresés után híveket toborzott a nem magyar nemzetiségek körében, a románok, horvátok és a szlovákok² között is. Számítása az volt, hogy bizalmi embereket kell szereznie leendő uralkodásához, mert hiszen I. Ferenc József már öreg volt, és minden pillanatban bekövetkezhetett a trónváltás.

¹ Cristea Miron emlékirata szerint. – Közli *Botos* János: Miron Cristea régens memoárja a Ferenc Ferdinánddal folytatott titkos tárgyalásokról. – Magyar Kisebbség (Lugos) 1929. jan. 16; 42–51. l. – Eredetije, részben faksimilében megjelent; *Abrudeanu*, Ion Rusu (volt Alsó-Fehér megyei képviselő) „Originea, degenerescenta și tragedia Habsburgilor” című könyve (București, 1928.) XIV. fejezeteként. – *Botos* János első magyar nyelvű közlését bővebb kommentárral megismétli *Gramantik* Margit. (Miron Cristea román régens és Ferenc Ferdinánd titkos tárgyalása. – Napkelet 1929. márc. 15., 458–463. l.) – Ebben a második közlésben olvassuk, hogy *Popović* 1906-ban kiadott „ausztro-romano-föderalista” könyvén (Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich) kívül széles körű személyes agitációt folytatott ez ügyben. Így a brassói gör. kel. líceum 1925. évi évkönyve alapján megemlíti, hogy a „Cercul Românilor de peste munți” (Hegyeken túli románok köre) ismételten tárgyalt *Popović*ival, akinek ausztro-föderalista rögeszméje abban a propagandaszólamban jutott kifejezésre, hogy „csakis egy Magyarország erejét megtörő Nagy-Ausztria lehet a románok megmentője”.

² Az eredeti szövegben: tótok.

A Cristea-émlékirat nyomán készült közlés ezután hangsúlyozza, hogy Ferenc Ferdinánd első bizalmas román hívei *Popovici C. Aurél* és *Vajda* (később: *Vaida-Voevod*) *Sándor* voltak. Ők nyerték meg dr. *Elie Miron Cristeát*, a nagyszebeni gör. kel. román érsekség tanácsosát és dr. *Augustin Buneát*, a balázsfalvi gör. kat. román érsekség kanonokát, hogy 1908 tavaszán – mint az eredeti emlékirat nyomán készült közlés említi – élőszóban előadják a trónörökös előtt „a román nemzetiségi panaszokat”.

Íme itt van *Vaida-Voevod* levelének szövege, amelyben tudomására hozza *Cristeának* és *Buneának* a kihallgatást:

„*Cristea* testvérem! Ma harmadszor tértem haza ügyünk barátaival való találkozásom után. Úgy látszik, törekvéseink eredménnyel fognak végződni. Ma a következő levelet kaptam: „*Habe, bezüglich C.-s bereits das Nötige veranlasst, er soll sich gefasst machen, etwa in der Zeit zwischen 26 und Letzten d. M. hieher berufen zu werden, vorläufig aber nicht abreisen. Bitte den Herrn hievon verständigen. Ich würde, damit die Nachricht keine Verzögerung erfährt, dem Herrn direkt telegraphieren, wann Er kommen soll usw. mit folgenden Worten: 26 (z. B.) Vormittags, oder 27 Abends... Carl, womit Tag und Stunde gemeint ist, wo die Anwesenheit hier bereits nötig erscheint. Der Herr wolle darauf so gut sein unter der Adresse: Alexander Aarenau, III. Rennweg 6 mir den Erhalt der Depesche zu bestätigen und Ankunft sowie Absteigsquartier in Wien bekannt zu geben, da ich in der Lage sein muss, eine eventuelle Aenderung der Stunde mitzuteilen.*”³ Ugyanebben az időben kap meghívót a másik úr is. Szeretném, hogyha elindulásod előtt találkozhatnék veled, és informálhatnálak egy egész sereg fontos kérdéstről. Én keddig, legfeljebb szerda estig Kolozsvárt leszek. Akkor indulok Budapestre. Kérlek, táviratozd meg indulásodat, akár ide jössz, akár Pestre mész. Hogyha a hónap végéig nem kapod meg *Carl* értesítését, ebben az esetben is értesítsél, hogy továbbra is dolgozzak ügyünk érdekében, illetve kieszközlhessem a kihallgatást. Testvéreileg üdvözlök a te őszinte barátod: *Fidus*. Kolozsvár, 1908. III. 21. Kérlek igazold levelem vételét.”

A levél tartalmának megértéséhez az olvasónak tudnia kell, hogy „ügyünk barátai” azok a személyek voltak, akik *Ferenc Ferdinánd* udvarában az érintkezést a román politikusokkal fenntartották, a „*Carl*” szó *Alexander Brosch von Aarenau* őrnagyot, a főherceg szárnysegédét, a „*Herr*” magát a főherceget, a „másik úr” dr. *Buneát* és a *Fidus* aláírás *Vaida-Voevodot* jelentette. A magyar rendőrség kémszolgálatára elől, amely *Ferenc Ferdinánd* főherceg és embereinek minden lépését követte, egy ilyen titkos szótárhoz kellett folyamodni, amelynek kulcsa csak a főherceg környezetében és hívei között volt ismeretes.

1908. március 23-án *Alexander Brosch von Aarenau* őrnagy szárnysegéd táviratilag a következőképpen közölte dr. *Miron Cristeával* és dr. *Buneával* a március 28-ra kitűzött kihallgatást: „*Konsistorialrath dr. Cristea Nszeben, De Wien. Achtundzwanzig Vormittag. Carl.*”

Dr. *Cristea* Bécsbe való indulása előtt a következő két táviratot küldte: „*Herrn Alexander Aarenau Wien III. Rennweg 6. Ankunft siebenundzwanzig Nachmittag 2 Uhr. Hotel Tegethoff. Dr. Cristea.*” A másik: „*Dr. Vaida. Kolozsvár Eszterházy utca. Holnap este 10 óra után érkezem Kolozsvárra. Huszonnyolcadikára hívtak. Utazzunk együtt Budapestig. Elie.*”

Az „*Elie*” illetve *Ilie* volt dr. *Cristea* keresztnéve, mielőtt szerzetes lett, amikor is a *Miron* nevet kapta.

Bécsben március 27-én délután dr. *Cristea* a *Tegethoff* szállodában *Brosch von Aarenau* őrnagytól levelet kapott, amelyben jelezte, hogy a császári Fenség március 28-án szombaton délben 12 órakor fogadja kihallgatáson. „*Azt hiszem, nem is kell figyelmeztetnem arra, hogy a kihallgatást a legteljesebb titokban kell tartani*” – toldotta a levélhez a szárnysegéd, félvén a magyar kémektől, akik naponta a *Belvedere* kapui körül settenkedtek, ahol a trónörökösnek a lakása volt. Ezért dr. *Cristeát* és dr. *Buneát* a szárnysegéd a palota kertjén és egy hátsó titkos ajtón vezette be.

A „történeti kihallgatás” – mint *Cristea* említi, akinek sajátkezű jegyzetei alapján teszi közzé *Botos* az első magyar nyelvű szövegközlést – 1908. március 28-án déli egynegyed és háromnegyed egy óra között, tehát kereken félóráig tartott a *Belvedere*-ben, a trónörökös magánlakosztályban. *Cristea* fel-

³ „*C.-ékre nézve már megtettem a szükséges intézkedést, legyen elkészülve arra, hogy kb. e hó 26. és utolsó napja között ide hívatik, egyelőre azonban ne utazzék el. Kérem az urat erről értesíteni. Hogy az értesítés ne szenvedjen késedelmet, én közvetlenül táviratoznék az úrnak, mikor jöjjön, éspedig a következő szavakkal: 26 (pl.) délelőtt, vagy 27 este... Carl, amin a nap és az óra értendő, amikor jelenléte itt már szükségesnek tűnik. Akkor az úr legyen szíves a távirat vételét nekem *Alexander Aarenau III. Rennweg 6.* címre igazolni, és érkezését, valamint bécsi szállását megadni, mert, az óra esetleges megváltozását közölni kell tudnom vele.”*

jegyezte, hogy a részéről felvetett témákat, kérdéseket Budapesten már előre megtárgyalta *Maniu és Vajda* képviselőkkel. – Ezután a *Cristea*-jegyzetek alapján közli a kihallgatás lefolyását.

A főherceg: Köszönöm, hogy olyan messziről eljöttek, és örvendek, hogy alkalmat adtak annak kifejtésére, hogy én ismerem a derék és lojális román népet, miként hosszas nélkülözéseit és szenvedéseit is, amelyek a magyarok részéről érik. Ismerem a románok méltó és érdemes viselkedését egész történelmi múltjukban, főként szolgálataikat és áldozataikat, amelyeket 1848-ban hoztak a trónért és a dinasztiaért. Ismerem a román ezredek vitézségét a harcban. Szeretem a román népet és lelkem vágya, hogy segítsek rajta, amikor lehetséges. Most azonban nem sokat tehetek. Azért hívtam önöket, hogy megmondjam, ismerem az önök helyzetét, és együttérzek önökkel. Mondják meg népük körében – de természetesen óvatosan, és úgy, hogy ne tudják meg ellenségeink –, melyek az én terveim, mi az én felfogásom. A nép reméljen, mert helyzete meg fog javulni. Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy megváltozzék a mai állapot.

Dr. Bunea megköszöni a Fenségnek fogadtatásunkat.

Dr. Cristea: Köszönjük császári Fenségnek ezt a különleges kegyet és megtiszteltetést és a szép ígéreteket. Mi és a román nép ezt egy jelnek, egy reménységnek tekintjük, hogy a mi népünk részére is elkövetkezik egy jobb jövő. Népünk jóindulatot vár, mert most minden téren hátra van szorítva. Paraszt, földműves nép, de becsületes, konzervatív és hűen dinasztikus. Meggyőződésből dinasztikus, mert mindenünket, amink van, a dinasztától kaptuk. A mi érdekeink azonosak a dinasztia érdekeivel. Ezért a magyarok kizárnak és a jövőre is ki akarnak zárni a közügyekből. Így most meg akarják csinálni a választási törvényt, amelyben a plurális szavazati jogot akarják bevezetni.

Dr. Bunea: A városok lakosaival akarnak kormányozni, akik tudnak írni és olvasni, de akik mindnyájan kossuthisták. A kormány mind jobban megerősödik a városokban és a megyékben. Így például Nagyenyeden eltávolították az összes régi szabadelvűeket, és a megye élére a kossuthista báró Kemény Árpádot helyezték. Még nálunk Balázsfalván is kossuthista gyűlést rendeztek, amelyre szemtelenül meghívták a mi érsekünket, dr. Mihályit is.

A főherceg: Csak nem ment el?

Dr. Bunea: Visszautasította a meghívást.

Dr. Cristea: Nézőnek elment néhány román gyermek és tanuló, miután azonban Kossuth tiszteletére nem akarták levenni kalapjaikat, a főszolgabíró és a csendőrök szemeláttára megverték őket.

A főherceg: Különös szimpátiával viseltetem a földművesekkel szemben. Maradjanak önök továbbra is becsületes földműves nép. Aztán említést tesz az Apponvi-féle iskolatörvény 27. §-áról és odanyilatkozott, hogy ez a törvény kedvezőtlen a nemzetiségekkel szemben.

Dr. Cristea: Igen, megsemmisíti iskolai téren az egyházak autonómiáját, arra kényszerít, hogy több tárgyat magyarul tanuljunk. Sőt odáig jutottunk, hogy már a vallást is taníthatjuk anyanyelvünkön.

A főherceg: (Csodálkozva emeli fel mindkét kezét.)

Dr. Bunea: Igen Fenség, így tesznek az állami iskolákban.

Dr. Cristea: A gyermekek szülei nem akarnak erről hallani. Azt mondják, inkább semmi, mint a Miatyánk magyar nyelven. Így odajutottunk, hogy sok helyen már nem is tanítjuk a vallást, ami nagy veszedelmet jelent a társadalomra nézve.

A főherceg: Természetes.

Dr. Bunea: Folyton gyanúsítanak, hogy kifelé gravitálunk csak azért, hogy Fenség előtt kompromittáljanak.

A főherceg: Ugyan, dehogy!

Dr. Cristea: Fenség, mi egy csendes nép vagyunk, de a magyarok műforradalmat rendeznek. A báró Bánffy-féle kormány idejében a belügyminisztériumban a nemzetiségeknek egy ügyosztálya volt, amely a román vidékekre kétes egzisztenciákat küldött, hogy ott beszédeket tartsanak és lázadást szítsanak, hogy aztán a lapokba azt írassák: íme, fellázdak a románok!

A főherceg: Igen, igen. De már senki sem hiszi el ezeket a dolgokat. Bánffy a románok között élt, és értett hozzá, hogyan kell összegabalyítani a kérdéseket. Meg akarta semmisíteni a román népet. Én azonban jóváteszem a dolgokat, mert szimpatizálok a horvátokkal, románokkal és tótokkal. Így tanultam atyámtól, ilyen akarok lenni, és ilyen szellemben fogom utódomat, unokaöcsémet, Károly főherceget is oktatni.

Dr. Cristea: A román nép történetében egyetlen eset sincsen, hogy hűtlenné vált volna. El vagyunk nyomva Fenség és mégis, a nehézségek ellenére, a román nép fejlődést mutat. Életerős nemzet, sok a gyermeke.

A főherceg: Magyarország lakosságának a többségét a nemzetiségek teszik.

Dr. Cristea: Igen, bár a statisztika mást mutat, de az adatok hamisak.

A főherceg: Nálunk minden Veigelsberg⁴ nagy hazafi, hogyha magyar neve van. De már a külföld is ismeri őket. Olvastak bizonyára *Björnsterne Björnsonról*, aki védelmébe vette a tótokat és a nemzetiségeket. Az egész világ ismeri őket.

A pánádi gyilkosságról beszélve a főherceg felkiáltott: Milyen borzalom! Asszonyokat és gyermekeket szúrtak keresztül.

Dr. Bunea: Tragikus volt Fenség. Én láttam az áldozatokat, mert hiszen Pánád község közel van Balázsfalvához.

Dr. Cristea: Azok a katonák, akik fegyverüket használták, honvédek voltak. A közös hadsereg becsületesebb, tisztességesebben viselkedik még a parlamenti választások alkalmával is.

A főherceg: Igen, mondta nekem dr. Vaida képviselő, milyen kegyetlenségeket hajtanak végre a választásokon, hogyan tartják a választókat órák hosszat hóban, hidegben.

Dr. Cristea: Sőt napokig, Fenség. Így van. A mi nemzeti román pártunk elnökének a fejét egy vasrúddal betörték. Leesett, vértől elborítva, a csendőrök pedig ahelyett, hogy védelmezték volna, cinikusan és mozdulatlanul állottak mellette. Hogyha az újságokban megírja valaki ezeket a kegyetlenkedéseket, börtönbe kerül. Az állami fogházak tele vannak román újságírókkal.

Dr. Bunea: Még az érsekségek mérsékelt hangú lapjait is üldözik. Balázsfalván van az *Unirea* és Nagyszebenben a *Telegraful Român*. Mindkét lapnak a szerkesztőit börtönre ítélték.

Dr. Cristea: Amit írtak, nagyon ártalmatlan dolgok.

A főherceg: Másképp lesz a jövőben. én ismerem az összes jogtalanságokat. Együttérzek a nemzetiségekkel, főként a románokkal. Szeretem a románokat, mert derék nép. Szívemhez nőttek azok az egészséges és szép parasztok, akik a havasok között laknak, és nem ismernek semmiféle betegséget. Szeretem nemzeti öltözetüket, szép nemzeti táncaikat és hosszú, szép hajukat.

Dr. Cristea: A táncok között vannak nagyon régiak is. Római eredetűek.

A főherceg: Igen. Románecsika* községben végignézttem egy lakodalmat. Láttam a táncukat. A nyelvük is szép, harmonikus. Sajnálom, hogy nem tudok románul. Ha azonban lassan olvasok egy román újságot, sokat megértek, mert hasonlít a latin és az olasz nyelvhez.

Dr. Bunea: Igen. Példának okáért az olasz *fronte*, németül *Stirne*, románul *frunte*.

A főherceg: De az a magyar *tata, tete*, valami lehetetlen borzalmasság. Én már negyven év óta kínlódom, hogy megtanuljak magyarul, és nem sikerül.

Dr. Cristea: Mi őszintén örvendünk, hogy Fenséged ilyen alaposan ismeri a román népet.

A főherceg: Erdély nagyon szép. A hadgyakorlatok alatt voltam Déván, Szászrégenben és Görgényben, ahol egy nagyon szimpatikus vadászom volt, Simeon.

Dr. Cristea: Ismerem a vidéket Fenség, mert én Szászrégen környékén, a Maros felső folyásánál születtem.

A főherceg: Az elmúlt években Temesvár környékén voltam hadgyakorlaton. A románok üdvözölni és ünnepelni akartak, de a hatóságok megakadályozták.

Dr. Cristea: Amikor körünkbe jön a magas uralkodócsalád valamelyik tagja, mi lelkesedünk érte, mert szeretjük a dinasztit, amelynek mindenünket köszönhetjük.

A főherceg: A klérusnak igen nagy befolyása van a népre. Önök mint a két román egyház képviselői, neveljék továbbra is a népet dinasztikus szellemben.

Dr. Cristea: Megígérjük, hogy minden alkalommal, templomszentelésekkor és népgyűlésekkor tudomására hozzuk népünknek Fenséged jóindulatát, mert az a kegy, amely velünk szemben megnyilvánul, reményt nyújt a román nép jobb jövőjére.

A főherceg: Igen, tegyék ezt, óvakodjanak a kossuthizmustól, és az ilyen törekvéseket nyomják el.

Dr. Cristea: Megígérjük Fenség, mert a magyaroktól nincs mit várnunk. Nekünk szabadság kell, és akkor tíz-húsz év alatt várakozáson felüli fejlődést mutathatunk. Most nehéz a sorsunk. A mi egyházunknak az államtól alig százezer korona segélye van.

Dr. Bunea: A kálvinistáknak most a kormány három milliót ad. (A főherceg csodálkozik.)

Dr. Cristea: Igen, százezer koronát kapunk, ötödrészét annak, amit egy magyar színház kap. Sőt ebből a százezer koronából is elvett a kormány harmincezer koronát, hogy ezt közvetlenül

⁴ Az utalás – feltehetően – a röviddel előbb elhunyt *Veigelsberg* Leó-ra (1846–1907). a kormánypárti *Peter Loyd* volt. főszerkesztője, *Ignotus* (Veigelsberg Hugó) apjára vonatkozik.

* Esetleg – *Écska*, a Temes megyével szomszédos Torontál megye nagybecskereki járásában; 1910-ben 2037 német, román és magyar lakossal.

ossza ki a papok között, akik a szolgabírák szolgálatában állnak, a választásokon a kormánnyal szavaznak, és akiket ezzel a pénzzel korrumpálnak és demoralizálnak.

A főherceg: Igen, az egész rendszer korrumpált. Igyekezni fogok és a császárt ráveszem, ne engedje, hogy a magyarok ilyen messzire menjenek. Ha a választók száma megnövekszik, akkor kevesebb lesz a korrupció.

Dr. Cristea: Mi románok egy olyan választási törvényt kívánunk, mint amilyen Ausztriában van. Ezzel meg lennénk elégedve.

A főherceg: Legalább olyant, mint Ausztriában. De ebben az esetben küldjenek a parlamentbe fiatal embereket, hogy azok követeljék és kérjék jogaikat energikusan.

Dr. Cristea: Meg fogják kísérelni, hogy megrövidítsenek bennünket a választói kerületek beosztásánál. A jelenlegi kerületi beosztás rettenetes. Például Szeben mellett van egy kis város, Vízakna, amely régebben magyar város volt, de most meglehetősen számban vannak benne románok is. Vízakna egyetlen választási kerületet képez, amíg a román körzetek sok négyzetkilométernyi területet ölelnek fel, s így a választók arra vannak kényszerítve, hogy nagyon hosszú utat tegyenek meg a választási helyig. Most, hogy megakadályozzák szervezkedésünket, négy román képviselőnek felfüggesztették a mentelmi jogát, hogy ne emelhessenek erélyes tiltakozást az új választási törvénnyel szemben.

A főherceg arról a küldöttségről beszél, amely a memorandumot Bécsbe vitte, és amelyet a császár nem fogadott. – „Hallatlan dolog, hogy az alattvalók egy egész küldöttsége jöjjön és ne fogadják. Ez nagyon sok volt.” – A trónörökös aztán megkérdi dr. Buneát, hol tanult?

Dr. Bunea: A gimnáziumot a brassói román gimnáziumban, a teológiát Rómában végeztem. Németül nyelvtanból tanultam.

A főherceg: Úgy? Elég jól beszél.

Dr. Bunea: Dr. Cristea jobban tud németül. Ő a németeknél tanult.

Dr. Cristea: Az egyetemet Budapesten végeztem, de szász gimnáziumba is jártam. Aztán nálunk, Szebenben inkább németül beszélnek az emberek.

A főherceg: Úgy? Németül?

Dr. Cristea: Igen. A magyarok csak hivatalnokok. Aztán érintkezünk a katonákkal, akikkel jó viszonyt tartunk fenn. Nagyszebenben van a 12. hadtest parancsnoksága. Ott van a 2. gyalogezred, amelynek katonái magyarok (székelyek). Az utolsó időben lehet észlelni, hogy sok tiszt magyarul beszél. Néhány hónap óta valóságos divat a magyar beszéd.

A főherceg: A 2. gyalogezred legénységének harmadrésze román, és vannak benne németek is. Egy olyan ezred, amely nagyon derekasan állta meg a helyét. Ami a nyelvet illeti, a legénységet anyanyelvén kell oktatni, mert egyébként gyengül a vonzalom a hadsereg irányában. Most azonban a hadseregben is kezd tért hódítani a magyar nyelv.

Dr. Bunea: Úgy van Fenség.

Dr. Cristea: A hadsereget eddig az összes nemzetiségek szerették. Mi románok az ex-lex idején, amikor a magyarok megtagadták az újoncadást, önként küldtük ifjainkat a sorozóbizottsághoz. A 64-es román ezrednek megvolt a teljes létszáma. A magyarok ezért üldözték a besorozott ifjak szüleit. Hogyha a magyarok megkapják a kedvezményeket a hadseregben, a románok lelkesedése csökkenni fog a hadsereggel szemben.

A főherceg elmondja aztán, hogy találkozott Románia királyával, I. Károllyal, akit jó barátjának tart. – Beszéltem vele az ausztria-magyarországbeli románokról is. Sokat tett országáért. – A főherceg aztán a két román érsek iránt érdeklődik.

Dr. Bunea: A mi érsekünk, dr. Mihályi egészséges. Most 67 éves.

Dr. Cristea: A miénk 81 éves, teljesen ősz, de egészséges, és még szereti a munkát.

A főherceg: Mikor jöttek önök? Ismerik Bécset?

Dr. Bunea: Tegnapelőtt jöttünk. Voltam már Bécsben. Először 1893-ban Vancea érsek társágában.

Dr. Cristea: Én többször voltam Bécsben. A múlt nyáron is itt jártam.

A főherceg: Mikor indulnak el?

Dr. Bunea: Még maradunk egy-két napig.

A főherceg aztán ismét biztosított jóindulatáról, és kért, hogy hozzuk ezt a román nép tudomására, de óvatosan. Ismét megköszöni, hogy eljöttünk hozzá.

Dr. Cristea megköszöni a főherceg ígéreteit.

A főherceg felállt, kezét adott előbb dr. Buneának, aztán nekem. Az elváláskor a következőket mondta: „Közvetítsék üdvözetemet érsekeikhez.”

A napló végén Miron Cristea feljegyezi, hogy *Aarenau* őrnagyhoz köszönőlevelet intéztek,

amelyet a következő mondattal fejez be: „Legyen meggyőződve, hogy egy derék nép szent ügyét támogatja. Ezáltal nemcsak a román nemzet érdekében fejt ki Nagyságod munkát, hanem hozzájárul a monarchia és a szeretett dinasztia megerősítéséhez.”⁵

39

Iratok a Pozsony megyei népnevelési bizottság által szerkesztett szlovák nyelvű naptár támogatása tárgyában

A

1908 ápr. 11

Pozsony vármegye alispánjának körirata a megyei népnevelésügyi bizottság által az 1909. évre szerkesztett szlovák nyelvű naptár (Vlastenecký obrázkový kalendár) gazdasági szervezésének támogatása ügyében

Áll. Levéltár (Bratislava) 1900–1913. évi Alisp. iratok 5059/908
(Fogalmazvány¹)

Főszolgabíró

Polgármester Úr!

Értesítem, hogy a vármegyei népnevelésügyi bizottság tótnaptár szerkesztő albizottságának elnöke id. Burián Pál vármegyei bizottsági tag írásbeli meghatalmazást adott Kubinyi Tivadarnak 1908. évi április hó 10-én az 1909. évre szerkesztett tót naptárba közzeendő hirdetmények gyűjtésére.

A meghatalmazás értelmében Kubinyi Tivadar Pozsony, Nagyszombat, Modor, Bazin és Szentgyörgy városokban, valamint Malacka, Szered, Galánta, Dunaszerdahely és Somorja községekben szóban forgó naptár részére hirdetményeket gyűjthet folyó évi május hó végéig.

Tartozik nevezett meghatalmazott az általa érintendő városok rendőrkapitányainál és a községek előljáróságainál esetről esetre a meghatalmazás láttamozása végett jelentkezni.

Pénz felvételre az illető jogosítva nincs, amennyiben a hirdetési díjak az érdekeltek által a tótnaptár szerkesztő albizottság pénztárához küldendőek be.

Felhívom Uraságodat, hogy a f[ent] n[evezett] Kubinyi Tivadarnak alkalom adtán a kellő útbaigazításokat teendőinek eredményes elvégezhetése céljából adja meg.

A főszolgabíró urak a községi előljáróságokat azonnal megfelelőleg utasítsák.

Pozsony 1908 IV/11.

[Olvashatatlan aláírás]

⁵ Botos János idézett ismertetését azzal fejezi be, hogy „Kusu Abrudeanu a fejezet végén még megjegyzi, hogy 1910 áprilisában Miron Cristea-t megerősítették a karánsebesi püspöki székből, noha a magyar kormány ezt ellenezte. De Ferenc Ferdinánd már megmutatta erős kezét.” (I. h. 51. l.) – Cristea 1920-tól bukaresti metropolita, majd 1925-től Románia pátriárkája és az emlékirat megjelenésekor a román régenstanács tagja volt.

¹ Az irat felzetén az „iktatvány” tárgyaként, a következőket olvassuk: „A vármegyei népművelésügyi bizottság által szerkesztett tót naptár”. – A kezelő hivatalnak adott utasítás szerint a köriratot megküldték a nagyszombati, galántai, szerdahelyi és somorjai főszolgabíráknak, valamint Nagyszombat, Modor, Bazin és Szentgyörgy városok polgármesterének.

B

1908 ápr. 11

*Pozsony megye alispánjának utasítása a megyei rendőrhatóságokhoz a vármegyei népnevelésügyi bizottság által az 1909. évre szerkesztett szlovák nyelvű naptár hirdetésgyűjtő akciója érdekében*²

Áll. Levéltár (Bratislava) 1900–1913. évi Alisp. iratok 5059/908
(Fogalmazvány–Részlet)

...[A] vármegyénkbeli lakosság körében [a] legutóbbi évek alatt a pánszláv eszmék veszélyes megnyilatkozásai észlelhetők.

Eme körülményre való tekintettel a vármegyei népnevelésügyi bizottság Pozsony vármegyére és a vármegyei székhelyt képező Pozsony sz. kir. városra vonatkozó hazafias irányú olvasmányokat tartalmazó tótnaptárt szerkeszt.

A naptárszerkesztéssel megbízott albizottság elnöke id. Burián Pál vármegyei bizottsági tag 1908. évi április hó 11-én meghatalmazást adott Kubinyi Tivadarnak, hogy Pozsony sz. kir. városban, valamint Malacka, Szered, Galánta, Dunaszerdahely és Somorja községekben, továbbá Nagyszombat, Modor, Bazin és Szentgyörgy sz. kir. r[endezett] t[anácsú] városokban hirdetéseket gyűjtsön a szóban forgó naptár részére folyó év május hó 31 [-ig] terjedő időn át.

A meghatalmazott pénzfelvételre jogosítva nincs, s a gyűjtés megkezdése előtt a helyi hatóságnál meghatalmazási irat láttatása végett megjelenni tartozik.

Mínthogy a népnevelésügyi bizottságnak vállalkozása hazafias célt szolgál, ennél fogva kérem részemről is a rendőrfőkapitány urat, szíveskedjék a nevezett meghatalmazott működését Pozsony sz. kir. városban lehetőleg eredményessé tenni illetve a gyűjtést neki engedélyezni. Pozsony, 1908. IV/11.

[Olvashatatlan aláírás]

40

Az 1908. évi „soproni nyelvhasználat iránti rendelet” képviselőházi vitája

A

1908 ápr. 29

Br. Bánffy Dezső felszólalása és interpellációja a „soproni nyelvhasználat iránti rendelet”¹ („soproni ügy”) ellen, valamint Bozóky Árpád függetlenségi képviselő felszólalása és interpellációja ugyancsak gr. Andrassy Gyula belügyminiszterhez „az 1868. évi nemzetiségi törvény eltörlése iránt”

Képv. Napló, 1906, XVIII. 13–15. l.

Br. Bánffy Dezső: T. ház! A magyar államban a nyelvhasználat kérdését az 1868. évi XLIV. törvénycikk szabályozza, különösen a törvényhatóságokban ezen idézett törvény 2. és 3. §-a állapítja meg a nyelvhasználat módozatait.

T. ház! Köztudatú² dolog, hogy közelebbről a belügyminiszter úr Sopron város törvényható-

² A törvényhatósági részvétel sajtóvonatkozásaival is találkozunk, kivált szlovák vonalon. Így 1908. febr. 3-án Fielberger Gyula fősztolgabíró (!), a Miaván megjelenő *Obzor* szlovák nyelvű kormánytámogató hírlap szerkesztője átirattal fordul Pozsony megye alispánjához a lap törvényhatósági támogatása ügyében. A kérést a Nyitra megyei alispán 1908. febr. 17-én kelt, Pozsony megye alispánjához intézett levelében – a szlovák nemzetiségi sajtóval szembeni propaganda céljából – támogatja. – Áll. Levéltár (Bratislava) Alisp. iratok 1900–1913. 1881/908.

¹ Értsd: a soproni törvényhatóság párhuzamos, magyar és német nyelvű ügyintézését engedélyező belügyminiszteri határozat. – A „soproni nyelvhasználat iránti rendelet”-hez hasonló, elvi jelentőségű az 1905 nov. 30-án Árva és Szepes megyékben hozott, s a *soproni ügy* képviselőházi vitája idején is érvényben levő, a régi községnevek megtartása mellett nyilatkozó törvényhatósági választmányi határozat. (L. *Proti maďarizácii mien obcí* – A községnevek magyarosítása ellen. – Národní Hlásnik 1906 jan. 20; 2. sz. 29–30. l. – *Árvamegye Hivatalos Lapja* III. évf. 76. sz.)

² Értsd: köztudott.

ságának határozatára intézkedvén, az onnan bejött fellebbezés elutasításával kimondotta, hogy az illető tisztviselőnek, aki arra ott felhívatott, kötelessége lett volna az ügyet, melyet előadott, németül is előadni.

Ez látszólag kicsi kérdés, azonban igenis nagy kérdés, akár abból a szempontból bíráljuk, hogy az 1868:XLIV. t.-cikk értelmében jogos volt-e az a kívánság, akár abból a szempontból, hogy ha a nyelvhasználat tekintetében a magyarral szemben a nemzetiségek nyelvének használatára engedményeket teszünk, vajon nem megy-e az rovására azon nagy probléma megoldásának, amelyre mindnyájan kell törekedjünk: az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének a rovására. Mert legyünk tisztában azzal, hogy hangzatos kijelentésekkel és kedvezmények kilátásba helyezésével azt a kérdést, hogy tudunk-e egységes magyar nemzeti állam lenni és akarunk-e, megoldani nem fogjuk.

Természetesen, ha az interpelláció formáját szem előtt tartanám, azt kellene hogy kérdezzem a belügyminiszter úrtól, igaz-e, hogy egy ilyen, én szerintem a törvénynek nem megfelelő rendeletet adott ki. De minek tegyem ezt a kérdést, hiszen napok óta tárgyalva van ez a dolog, a lapok hozzák, a pártértekezleteken foglalkoznak vele...

...Maradjunk csak egyszerűen a kérdésnél. Én azt hiszem, hogy a miniszter úr rendelete nem felel meg az 1868:XLIV. tc. intézkedésének,

Hódy Gyula: Az „Astra” jóváhagyása sem felelt meg annak!

B. Bánffy Dezső: Azt hiszem, hogy nem felel meg azon szabályrendelet intenciójának sem, amely a tanácskozásnál megengedi a német nyelvnek a használatát is, és nem felel meg a felfogása helyesen annak, hogy egy törvényes érvénnyel bíró jogszabályul fogadja el azt, ami szorosan véve Sopronban egy hibás gyakorlati szokás. Ezért tehát azt kérdezem a miniszter úrtól (*olvassa*): Nem látja-e szükségesnek a belügyminiszter úr a Sopron város törvényhatóságához a nyelvhasználat tárgyában intézett rendelkezését hatályon kívül helyezni? (*Helyeslések a baloldalon*)...

Elnök: Az interpelláció ki fog adatni a belügyminiszter úrnak. Ki következik?

Raisz Aladár jegyző: Bozókúv Árpád!

Bozókúv Árpád: T. képviselőház! (*Folytonos zaj. A képviselők többsége elhagyja a termet. Folytonos zaj.*)

Elnök (csenget): Tessék megkezdeni beszédét, t. képviselő úr.

Bozókúv Árpád: A soproni eset megítélésénél én nem hivatkozom a nemzetiségi törvényre, hanem csak arra a tényre, hogy a magyar államnak csak egy nyelve van, és ez a magyar. Annál kevésbé hivatkozhatunk a nemzetiségi törvényre, mert az végrehajtva nincsen, és kívánom, hogy soha ne is legyen végrehajtva.

Hogy a magyar államnak a hivatalos nyelve a magyar, az olyan természetes jog, hogy arról törvényeket csinálni nem szükséges. És nem is tartom azt célszerű és okos dolognak, hogy az államnak ilyen erős jogáról törvény alkottassék, mert hogyha van erről törvény, az csak ártalmára lehet a nemzeti egységnek és az államnyelv használatának, mint ahogy éppen a nemzetiségi törvény is nem annyira a magyar államnak ad jogokat, hanem éppen a nemzetiségeknek.

Hivatkozik az 1868. évi nemzetiségi törvény 3. és 6. §§-ra, melyek a törvényhatósági nyelvhasználat terén indokolatlan, és az állam egységére sérelmes jogokat biztosítanak a nemzetiségeknek.

Ezek után előterjesztem interpellációmat a belügyminiszter úrhoz a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény eltörlése tárgyában:

(*Olvassa*:) „Tekintettel arra, hogy a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc. szó szerinti végrehajtása esetén a magyar állam egyrészt teljesen levetné magyar jellegét, másrészt képtelen helyzet állna elő úgy az állami, megyei, községi kormányzat és közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén; tekintettel arra, hogy egy alkotmányos államban megengedhetetlen, hogy egy létező törvény végre ne hajtassék; tekintettel arra, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nagy része nem viseltetik ellenszenvvel a magyar államnyelv iránt, sőt annak elsajátítására törekszik, de kellő számú magyar népiskola híján hiába törekszik; tekintettel végül arra, hogy a nemzetiségi izgatók legerősebb, legtöbbször használt fegyvere, hogy a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény végrehajtva nincs; tekintettel arra, hogy ezek alapján a közvéleményben régen megérlelődött az a nézet, hogy a nemzetiségi törvény végrehajtása lehetlenség, fenntartása pedig képtelenség: kérdem a belügyminiszter urat, hogy hajlandó-e még ebben az ülészakban törvényjavaslatot terjeszteni a ház elé a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc. teljes eltörlése iránt?”

Elnök: Az interpelláció ki fog adatni a belügyminiszter úrnak.

B

1908 máj. 6

Gr. Andrássy Gyula belügyminiszter válasza br. Bánffy Dezső interpellációjára, Bánffy Dezső felszólalása és Andrássy Gyula viszontválasza a „soproni nyelvrendelet tárgyában”¹

Képv. Napló, 1906, XVIII. 77–81. l.

Gr. Andrássy Gyula belügyminiszter: T. képviselőház! Báró Bánffy Dezső t. képviselő úr múltkor elmondott interpellációjában azt kérdezte tőlem: szándékozom-e a Sopron város törvényhatóságához a nyelvhasználat tárgyában intézett rendelkezésemet hatályon kívül helyezni?

Erre a kérdésre igen röviden azt válaszolhatnám, hogy ezt azért sem szándékozom tenni, mert nem is tehetem, mert olyan rendelkezés, amely ma Sopron városában érvényben volna, egyáltalában nincs is. Én a nyelvi kérdésre vonatkozó új jogszabályokat nem adtam ki, az oda való jogszokásokat nem állapítottam meg, nem módosítottam, szabályrendeletet nem adtam ki; mást nem tettem, mint hogy egy konkrét ügyben Sopron város határozata ellen beadott felebbezést visszautasítva, a már végrehajtott határozatát Sopronnak megerősítettem. Ezzel a ténnyel ki is merült ennek az intézkedésnek minden közvetlen hatása. *(Helyeslés jobbfelől.)...*

Indokolatlannak és sérelmesnek tartaná a soproni ügyintézési jogszokás megváltoztatását.

Különös hibának tartanám azt, hogy ha ilyen durva kézzel beavatkoznánk a németiség ügyébe, amely németiség mindig hűnek mutatkozott a magyar állameszme iránt *(Élénk helyeslés.)*, mely a legveszedelmesebb időkben, legválságosabb történeti korszakainkban helytállt mellettünk *(Igaz! Úgy van!)*, amely németiségnek nagy része ma is magát büszkén mondja magyarnak *(Igaz! Úgy van!)*, és csak azt kívánja, hogy abból, hogy nem tanították meg elég jól a magyar nyelvre, kára ne legyen.

Hogyha ezt a németiséget mi méltánytalan elbánással megsértjük, akkor módot adunk azon törekvéseknek, amelyeknek célja a németiséget a nemzetiségi táborába terelni, hogy sikerhez jussanak. Ezt elsőrangú politikai hibának tartanám. Ezért kérem a t. Házat, méltóztassanak válaszat tudomásul venni. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps.)*

Elnök: Az interpelláló képviselő úrnak van joga nyilatkozni.

B. Bánffy Dezső: T. Ház! Mikor interpellációmát megtettem, akkor is tudtam, hogy az adandó felelet olyan lesz, amelyet a t. Ház többsége tudomásul fog venni. Az elhangzott beszéd után felhangzott helyeslés is engem csak megerősít abban, hogy az álláspont, melyet a belügyminiszter úr elfoglal, találja meg helyeslését a képviselőház többségének, talán majdnem egyhangúan, de ez engem nem tartóztat fel abban, hogy kijelentsem, miszerint a belügyminiszter úr válaszat nem vehetem tudomásul. *(Mozgás.)*

Nem vehetem tudomásul, mert nem áll szolgálatában a válasz annak a célnak, amely mindnyájunk keblét kellene hogy eltöltse, s ez az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének célja. *(Helyeslés balfelől.)*

Zlinszky István²: Tíz év előtt kellett volna eltölteni a kebleket! *(Élénk helyeslés.)*

B. Bánffy Dezső: Távoll ál tőlem, t. Ház, hogy a közbeszólások rendjén kitérjek oly kérdésekre, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban az itt tárgyalás alatt levő üggyel. Azonban nyugodt vagyok a tekintetben, hogy rólam senki sem fogja elhinni, senki sem fogja komolyan állíthatni, hogy az én politikám nem erős magyar nemzeti sovinszta politika volt. *(Helyeslések.)* Lehet, hogy egyeseknek nem tetszik ez a politika, de hogy nem nemzeti, nem sovinszta, azt reám fogni nem fogja senki.

Maniu Gyula: Nem dicsekedni való; az szégyen, ha valaki sovinszta! *(Zaj.)*

Elnök: Csendet kérek.

B. Bánffy Dezső: Az én sovinszta politikám ellenállhatatlan erős törekvés egy cél felé, és e

¹ Andrássy belügyminiszter a hét folyamán még egy jelentős eseménnyel kapcsolatban szerepelt a képviselőházi naplóban. 1908 május 9-én benyújtotta a kivándorlásról szóló törvényjavaslatot (Képv. Napló, 1906, XVIII. 131. l.), amelynek országgyűlési vitájában először merül fel a kormányzat és a külföldi, főleg német tengerhajózási társaságok között kötött bizalmas ügylet, a kivándorlók után térülő „fej-kvóta” ügye.

² Dorog függetlenségi és 48-as párti képviselője.

célnak minden áron érvényre való juttatása. (*Zaj.*) Az egységes, egynyelvű magyar állam kiépítése.

Elnök (csenget): Csendet kérek!

B. Bánffy Dezső: Én azt gondolom, t. Ház, hogy ezt a kérdést úgy törvényességi, mint politikai szempontból kell elbírálni. Törvényesség szempontjából kétségtelenül áll, hogy Sopron városának tisztviselőit német hivataloskodásra szorítani nem lehet. Sopron város törvényhatóság, és mint ilyen, annak tanácskozási nyelve, ügykezelési és szolgálati nyelve kizárólagosan magyar. A törvény csak annyit enged meg, hogy aki a magyar nyelvet nem bírja, az a saját anyanyelvén ott felszólalhat. De a törvény sehol sem rendeli azt, hogy a tisztviselők tartoznak a tanácskozás rendjén más nyelven is szólni, mint a saját anyanyelvükön. Nincsen gondoskodva a törvényben arról, hogy hasonló esetben, hogy ha ők nem tudnak a bizottsági tagok nyelvén beszélni, tolmács állítassék be.

Politikai szempontból, t. Ház, abban a nézetben vagyok, hogy ezen rendelkezésnek kiadása nem volt helyes. Beismerem t. Ház, hogy a magyar állam területén lakó nem magyar ajkú honpolgárok közül a német anyanyelvűek azok, akik a magyar nemzeti állam kiépítésének kérdésében a legkevésbé helyezkednek ellentétes álláspontra. Sőt beismerem, hogy a németiségnek egy igen jelentékeny része hazafiság tekintetében kívánni valót fenn nem hagy. (*Helyeslés.*) De t. Ház, ebből nem következik az, hogy számukra külön kedvezményeket adjunk, azért, mert ők hazafiasak, és olyan intézkedéseket tegyünk, amelyek az állam nemzeti jellegének rovására vannak...

Mivel pedig a miniszter úr kijelentette, hogy a hatályon kívül helyezés nincs szándékában, ennek következtében nekem természetesen nem áll módomban, hogy a miniszter úr válaszát tudomásul vegyem.

*Tálos István*³: Végrehajtja-e a nemzetiségi törvényt?

Br. Bánffy Dezső: Méltóztassék a t. Háznak bölcs belátása szerint határozni, de én sajnosan kell hogy konstataáljam, hogy ez ismét egy lépés lesz arrafelé, amerre pedig mennünk nem szabadna, hogy ti. az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének útját álljuk.

Ilyen körülmények között a választ tudomásul nem veszem.

Tálos István: Mi lesz a nemzetiségi törvényvel?

Elnök: Kérem a t. Házat, méltóztatik-e a belügyminiszter úrnak br. Bánffy Dezső képviselő úr interpellációjára adott válaszát tudomásul venni, igen vagy nem? (*Igen! Nem!*) Kérem azokat, akik tudomásul veszik, méltóztassanak felállani. (*Megtörténik.*) Többség. A képviselőház tudomásul veszi a belügyminiszter úr válaszát. (*Felkiáltások a jobboldalon: Ellenpróbát kérünk. Derűlttség.*)⁴

³ A Sopron megyei Nagymarton néppárti képviselője.

⁴ A hatóságok közötti nyelvi ügyintézés felső szintjén azonban *Andrássy* belügyminiszter is a magyar nyelvű ügyintézés alapján áll. Az 1908. jan. 7-én tartott minisztertanács például éppen az ő előterjesztésére járul hozzá a közös külügyminisztériummal és annak szerveivel való magyar levelezési nyelvi kimondásához – M. T. 1908:1/2.

41

Zmejanović Gábor verseci püspök pátriárkái megerősítésének elutasítása és Bogdanović Lucián budai püspök pátriárkává történő megválasztása ügye¹

A

1908 aug. 3

Minisztertanácsi határozat Zmejanović Gábor pátriárkái megerősítésének elutasítása és a gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszus újabb választás céljából való összehívása tárgyában
MT 1908:15/1

A miniszterelnök ár előterjeszti a gör. kel. szerb nemzeti egyházi kongresszusra kiküldött királyi biztos úrnak a patriarcha-választás eredményéről felterjesztett jelentését, mely szerint *Zmejanović Gábor* verseci gör. kel. szerb püspök lett 40 szavazattal 30 ellenében metropolita-patriarchává megválasztva.

A püspökök tartózkodtak a szavazástól, s így *Zmejanović* a tényleg szavazók abszolút majoritásával lett megválasztva.

Előadó miniszterelnök úr véleménye szerint a jelentés tudomásul volna veendő, de a választás eredményének jóváhagyása nem volna Ő Felségénél javaslatba hozandó. Csakis olyan egyéniséget tart a patriarchai székben megerősíthetőnek, aki teljes biztosítékot nyújt arra, hogy a gör. kel. szerb egyház kebelében dülő egyenetlenségeket megszünteti.

Erre azonban *Zmejanović* személye nem alkalmas – és mert az ország déli vidékén, különösen Horvát–Szlavonországok területén államellenes mozgalmak is észlelhetők, melyeknek nyomai a választási aktusnál is láthatók voltak –, és mert végül hazai törvényeink szerint a patriarchától a magyar nyelv ismerete is megkövetelendő, *Zmejanović* azonban nem tud magyarul: mindezek, de főleg ezen. utóbbi körülmény elegendő indokul szolgálhatnak arra, hogy a választás megerősítése legfelsőbb helyen-ne ajánltassék.

Véleménye szerint tehát fölkérendő Ő Felsége, hogy a választás eredményének megerősítését megtagadni, s újabb választás megejtése végett a kongresszust folyó évi szeptember hó közepére újból összehívni méltóztassék.

A minisztertanács ezen előterjesztését, melyhez a horvát-szlavon-dalmátországi bán úr is hozzájárult, jóváhagyólag tudomásul vette.

¹ Az újabb belső egyházi válságot okozó határozatot megelőző hónapokban uralkodói jóváhagyást nyert, az 1906–07. évi kongresszus két fontos határozata: a tisztviselői és tanári nyugdíjszabályzat kiegészítéséről, valamint a kongresszusi választmány ügyintézése és kezelése alá rendelt zárdajavak szabályzata – ME 1908–XXV–420, illetve MB 1910–XXXV–1041 /459, valamint 1427/910. – Az említett kongresszusi határozatokhoz l. még a következő 1908. febr. 14-én megjelent miniszterelnöki, rendeleteket: a) 1908. évi 419. M. E. sz. rend. a gör. kel. szerb népiskolai szabályzat kiegészítéséről, b) 1908. évi 420. M. E. számú rend. a gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszusi választmányhoz... a nemzeti-egyházi tisztviselői és tanári nyugdíjszabályzat... kiegészítése stb. tárgyában és c) 1908. évi 421. M. E. számú rend. a gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszusi választmányhoz... a nemzeti-egyházi tisztviselői és tanár nyugdíjszabályzat kiegészítése tárgyában alkotott... és ...az 1908. jan. 24-i uralkodói elhatározással jóváhagyott kongresszusi szabályzat közzétételéről. – Mo-i Rendeletek Tára 1908. 2–4. l.

B

1908 szept. 30

Wekerle Sándor miniszterelnök előterjesztése a minisztertanácsban Bogdanović Lucian gör. kel. szerb pátriárka megválasztásának uralkodói megerősítése tárgyában

MT 1908:1 7/83

A miniszterelnök úr előadja, hogy a görög keleti szerb nemzeti egyházi congressus folyó évi szeptember 22-ikén megtartott ülésében 39 szavazattal 25 ellenében Bogdanović Lucian¹ budai görög keleti szerb püspököt választotta meg karlócai érsekké és metropolita szerb patriarchává. Tekintettel arra, hogy a megválasztott a patriárchai szék betöltésére minden tekintetben alkalmas és érdemes, a miniszterelnök úr a minisztertanács hozzájárulását kéri ahhoz, hogy a választás legkegyelmesebb megerősítése iránt tehessen előterjesztést Ó Felségéhez.

A minisztertanács hozzájárul.

42

1908 szept. 28

Vlád Aurél román, nemzetiségi képviselő felszólalása és interpellációja gr. Andrássy Gyula belügy-miniszterhez „a választói jog pluralitása tárgyában”, valamint Andrássy Gyula, belügyminiszter válasza és Vlád Aurél viszontválasza, ez ügyben¹

Képv. Napló, 1906, XXI. 23–24. és 25–26. l.

Elnök: ...Következik Vlád Aurél képviselő úr interpellációjának előterjesztése.

Vlád Aurél: T. Ház! A kormánynak az az álláspontja, hogy a tervezett választói reformról a közvéleményt nem tájékoztatja, nézetem szerint helytelen, imparlamentáris és alkotmányellenes. Amikor az ország legfontosabb érdekeit érintő kérdésről van szó, a közvélemény elvárhatja a kormánytól, hogy tájékoztassa, inert egészséges közvélemény csak így alakulhat ki. Bármilyen. okos ember legyen is egy miniszter, több szem többet lát, és egészséges közvélemény – ismétlem – csak úgy alakulhat ki, ha alkalmas időben módot nyújtanak a reform megismerésére. A kormányhoz és a miniszterhez közel álló férfiaknak ezen kérdésben elhangzott nyilatkozataiból a konkrét tényt szegezhetjük le, hogy a belügyminiszter úr az általános választói jogot a trónbeszédben és a kormányprogramban lefektetett elvtől eltérően a pluralitásra akarja fektetni. A trónbeszéd és a kormányprogram általános választójogot ígér.

Gr. Hadik János belügyi államtitkár: Meg is lesz!

Vlád Aurél: A trónbeszédben és kormányprogramban kizártunk tartottuk azt a lehetőséget, hogy a pluralitás alapján véljék megoldhatni e reformot. Már pedig amikor ilyen alapvető kérdés-

¹ Teológiai és jogi tanulmányai elvégzése után – 1896 előtt – Branković pátriárka mellett működött. 1898 óta budai gör. kel. szerb püspök. 1913 nyarán bekövetkezett halála körülményeit később sem sikerült tisztázni.

¹ A felszólalások időpontjában a házelnök tiszt jót, *Justh* Gyula látta el. – A felszólalások után. *Dobroszláv* Péter kormánytámogató szerb képviselő interpellációt intézett *Andrássy* belügyminiszterhez „az Oroszországban, dühöngő ázsiai kolera megelőzését célzó hazai óvintézkedések” tárgyában. – *Andrássy* válaszában ki jelentette, hogy a kormány a lehető és szükséges óvintézkedéseket megtette, illetve elrendelte. (Uo., 26. l.) – A szóban levő („pluralitások”) törvényjavaslatot az elnapolt országgyűlés következő ülésén (366. orsz. ülés), 1908. nov. 11-én. nyújtotta be *Andrássy*. A viharos közbeszólások közepette elhangzó miniszteri előterjesztést mind a függetlenségi ellenzék (balpártiak stb.), mind egyes néppártiak (*Molnár* Jenő stb.) és a nemzetiségi képviselők hevesen támadták. Utóbbiak közül *Ivánka* Milán, *Pop* Cs. István, *Goldis* László közbeszólásairól tanúskodik az egykorú Képviselőházi Napló. – *Andrássy* bejelentése öntelt és agresszív voltára jellemző, hogy a magyar ellenzék és a nemzetiségi képviselők közbeszólásaira így reflektál: „Ne feledjék különben azok, akik ma oly roppant követelők, hogy nem az ő erejük hozta a kérdést napirendre, az ő természetes erejük nem elég nagy arra, hogy ezt is, amit, mi javasolunk, vagy pláne annál többet biztosítson. Ne feledjék: ha-ezt is elvetik, ha segítik azokat, akiknek ez is sok, hogy megbuktassák a dolgot: akkor igen könnyen megtörténhetik, hogy ennyit sem kapnak. (*Nagy zaj. Felkiáltások közepén: Kik azok?*)”

ról van szó, akkor méltatlan a kormányhoz és magához az ügghöz is, hogy ilyen prókátori fogással éljenek és ilyen lax kifejezéseket használjanak, amelyekbe azután mindent bele lehet magyarázni. Lehetetlen, hogy az a trónbeszéd, amely arra a reményre jogosította fel az országot, hogy itt igazán demokratikus választói reformot valósítanak meg, most azt a magyarázatot kaphassa, hogy lehet a reformot így is megvalósítani, anélkül hogy a kormány eltérjen programjától...

...Az idő előrehaladott voltára való tekintettel nem fejtegetem tovább a kérdést, hanem a következő kérdéseket bátorkodom intézni a belügyminiszter úrhoz. (*Olvassa.*)

Hajlandó-e a belügyminiszter úr a közvéleményt a választói reform alapelvei tekintetében felvilágosítani?

Igaz és való-e, hogy a miniszter úr a koronával kötött paktum ellenére választójogi tervezetét a pluralitásra és a kerületek igazságtalan beosztására alapítja, és a titkos szavazást is el akarja ejteni?

Hogy képes a miniszter úr ezen eljárását a politikai morállal és az adott szó szentségévé összeegyeztetni?

Nem gondolja a miniszter úr, hogy intenciójának megvalósítása esetén az uralkodó tekintélyén helyrehozhatatlan csorbát ejthet, és hogy az egyenlő választójog elejtése a korona eddigi álláspontjának mellőzésével a népek milliói szemében a dinasztia és uralkodó iránti bizalmat is megrendíteni alkalmas?

Elnök: Az interpelláció kiadatik a belügyminiszter úrnak.

A belügyminiszter kíván felelni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Gr. Andrassy Gyula belügyminiszter: T. Ház! Nem vagyok hajlandó ma a készülő törvényjavaslat tartalmáról nyilatkozni. Nem vagyok hajlandó azért, mert arra semmi szükség nincs. Legközelebb a Ház asztalán lesz a javaslat az alapelvekkel és a részletekkel együtt, és akkor a közvélemény állást foglalhat mellette vagy ellene. Akkor ideje lesz mindenkinek megfontolni a dolgot, és megfontolás után állást foglalni. (*Helyeslés.*) Tehát semmi szükség nincs ma a nyilatkozásra, és én erre nem vagyok hajlandó még a t. képviselőtársam ugratására sem. (*Élénk helyeslés. Felkiáltások: Úgy van! Ugratás!*)

Egyet mégis ki kell jelentenem; azt, hogy teljesen tévesen okoskodik a t. képviselő úr, amikor azt mondja, hogy ha pluralitásról volna a javaslatban szó, az ellenkezne a tett ígéretekkel, és érintené a korona presztizsét. Ez utóbbit pláne visszautasítom, mint olyasvalamit, a mit a t. képviselő úr valószínűleg meg sem gondolt, mert ha meggondolta volna, rájött volna, hogy még az utolsó csirkefogóról sem szabad olyant terjeszteni és állítani, amit nem lehet bebizonyítani, még kevésbé a magyar királyról...

Wekerlére hivatkozva kijelenti, hogy a koalíciót kormányképesé tevő, a koronával fennálló egyezség („paktum”) „végrehajtása a trónbeszéd”.

...Hát ha a trónbeszédben nem volt más, mint általános választói jog. legyen meggyőződve a képviselő úr, hogy akkor a paktum nem tartalmazott mást.

Kérném, méltóztassék válaszat tudomásul venni. (*Élénk helyeslés.*)

Vlád Aurél a belügyminiszteri válaszra reflektálva hangsúlyozza, hogy a paktum és a trónbeszéd vonatkozásában „kétértelműséget” lát fennforogni, márpedig „ily fontos kérdésekben a szavakkal játszani nem lehet”, s a közvéleményt sem lehet elzárni a véleménynyilvánítástól. – A válaszat nem veszi tudomásul.

Elnök: Kérem a t. házat, méltóztatik-e a belügyminiszter úr válaszat Vlád Aurél képviselő úr interpellációjára tudomásul venni: igen, vagy nem. (*Igen!*) Kérem azokat, akik tudomásul veszik, méltóztassanak felállani. (*Megtörténik.*) Többség. A ház a belügyminiszter úr válaszat tudomásul veszi.²

² Andrassy „pluralitások” törvényjavaslatát nemzetiségi részről egyedül az erdélyi szász képviselők támogatták, mint ezt a Copony képviselő elnökletével megtartott. 1908. dec. eleji brassói értekezlet, elhatározta. Az „Andrassy-erdélyi szász paktum” miatt a Népszava élehangú cikkben bírálta a szászok állásfoglalását. (*A kormányhoz hű szász képviselők.* – Népszava 1908. dec. 3; 288. sz.)

Iratok az 1908. évi annexió nemzetiségi vonatkozásai köréből

A

1908 okt. 3

*Gr. Andrássy Gyula belügyminiszter minisztertanácsi nyilatkozata és a minisztertanács határozata Bosznia és Hercegovina annexiója ügyében¹*MT 1908:18²

(Részlet)

„...Az annexió Boszniában nem népszerű. Kimondása nem teszi az odavaló népeket a szerb izgatások iránt érzéketlenekké. A szerb király nem fog fölhagyni a propagandával, mert fönntartásában keresi a maga létjogosultságát. Jogtalanul szerzett új címünk nem lohasztja le Szerbia ambícióját. Vele szemben az egyetlen valódi gyógyító szer: helyes politikát követni Magyarországon, olyant, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a király és a nemzet egy táborban van, továbbá megerősíteni a hadsereget, s ezen reális hatalmi tényezők alapján erélyes hanggal élni.

Bosznia annexiója Szerbiát abba a kényszerhelyzetbe fogja juttatni, hogy izgatásaival Bosznia népeit az annexió ellen lázítsa. Valamint Szerbia jelenleg Horvátországban és Magyarországon is izgat, mindamelllett, hogy itt a közjogi helyzet teljesen tisztázott, s valamint annak idejében az olaszok Velencében és Lombardiában szakadatlanul dolgoztak az osztrák uralom ellen, ámbár e tartományok a császári jogoknak alá voltak vetve: kétségtelen, hogy Szerbia sem fog az annexió következtében vágyairól lemondani mindaddig, míg tények meg nem tanítják arra, hogy Cavour utánzásával létét is veszélyezteti. Ha ma Szerbia visszaszorításához nagyobb erőfeszítés kívántatnék meg, s emiatt európai komplikációk fenyegetnének bennünket, egészen bizonyos vagyok benne, hogy ugyanennyi erőfeszítésre lesz szükségünk az annexió után, s akkor is éppen annyira tarthatunk európai komplikációktól, mint ma. Azzal az egy különbséggel azonban, hogy erkölcsi alapunk gyöngébb, midőn egy jogtalanság megvédelmezéséről van szó, mint amilyen jelenleg, midőn Szerbiának kvalifikálhatlan üzelmeit kell visszautasítanunk.

Azt sem hiszem, hogy a bosnyák kormánynak azon helyes elhatározása, amely szerint némi alkotmányos intézményeket akar Boszniában meghonosítani, szükségessé tenné a szultán szuverenitásának megszűnését. Ez igaz volna, ha az odavaló népeknek nagyobb méretű alkotmányt akarnánk adni, és jogot kapnának arra, hogy a közös ügyek intézésére is befolyjanak. Ilyen jogban csakugyan nem részesíthetnők azokat, akik Ő Felsége államainak nem polgárai. De ilyen jogot senki sem akar a bosnyákoknak adni, s nem is volna szabad nekik adni, mert ez megdöntené monarchiánknak közjogi alkatát. Mindaddig, amíg Bosznia nem tartozik Magyarországhoz, nem bírhat annyi joggal, mint bír a monarchia két állama. Nem válhatik velők paritásos harmadik

¹ A közölt minisztertanácsi jegyzőkönyv vitarészlet és határozat (a minisztertanácsi jegyzőkönyv kéziratának 34–44. oldalain levő része) tükrözi az annexió kérdésében a kormányon belül, kivált *Andrássy Gyula* belügyminiszter által emelt aggályokat és fenntartásokat is. Ezek ismeretében is fokozott mértékben fennáll a koalíciós kormány felelőssége mind az annexióhoz való hozzájárulás, mind a Szerbiával szemben való antagonizmus fokozása s ezzel összefüggésben a délkelet-európai kérdések és a hazai nemzeti-ségi kérdés további kiéleződése ügyében. Ebből a szemszögből kell értékelni azt a további, 1908. dec. 19-i minisztertanácsi határozatot, mely szerint „a minisztertanács hozzájárni ahhoz, hogy – amennyiben a szerb kormány e tekintetben hivatalos nyilatkozatot ad – kereskedelmi szerződésünk Szerbiával a jövő évi január 1-től kezdve egyszerűen csak kölcsönös reciprocitás alapján továbbra is hatályban tartassák” (MT 1908:23/77).

² Az ülés egyetlen napirendi pontja. – A közölt belügyminiszteri nyilatkozat előzményeként I. a tartományok annektálásával foglalkozó 1908. aug. 19-i közös minisztertanácsi jegyzőkönyvet, *Wekerle* miniszterelnök hozzászólásával. – *ME* 1908-XLI-4731/4929. – Az említett közös minisztertanácson *Aehrenthalon* és *Wekerlén* kívül *Beck* osztrák miniszterelnök, von *Schönaich* közös hadügyminiszter, *Burián* közös pénzügyminiszter és *Conrad von Hötendorf*, a Monarchia vezérkari főnöke vett részt. – A közös minisztertanácsi jegyzőkönyv értelmében a magyar honvédelmi miniszter már 1908. szept. 8-án előterjesztést tett a minisztertanácson a tartományokban esetleg előálló vasúti sztrájk megakadályozására teendő intézkedések ügyében. – MT 1908:16/34.

tényezővé. Amint pedig tisztán közigazgatási önkormányzati jogot akarunk az odavaló népeknek adni, ennek a szultán souverenitása nem csak hogy útjában nem áll, hanem ellenkezőleg, nagymértékben megkönnyíti nekünk azt, hogy a reform terjedelmét illetőleg megállhassunk annál a határnál, amelynél tovább menni érdekeink úgy is tiltják.

A berlini szerződés teljes és föltétlen szabad kezet engedett nekünk a kormányzat terén és a szerződésnek sem betűje, sem szelleme nem tiltja, hogy a bentlakóknak belső ügyeik elintézésénél hozzászólási jogot adjunk. Míg a török souverenitás névleg fönnáll, a bosnyákoknak is be kell látniok, hogy szűkebb körű autonómiánál messzebb menő jogban nem részesíthetjük őket. Mihelyt azonban anektáltatnak, ez a szűkebb körű autonómia már nem elégítené ki őket, és csakhamar azt tapasztalnák, hogy sértésnek tekintenék, ha Ő Felségének féljogú alattvalói maradnának.

Nem helyeselhetném az annexiót azért sem, mert megnehezítené éppen úgy a magyar, mint az osztrák kormány helyzetét parlamentjünkben, anélkül, hogy lehető volna a kérdést végleg megoldani. A jelenlegi provisoriumot újabb provisorium váltaná föl, s ez az ügy a két állam közti jó viszonyt is veszélyeztetné.

Mindezeknél fogva nem tartom helyes politikának az, annexiónak ez idő szerint való kimondását.

Mindamellett elfogadom a miniszterelnök előterjesztését, és az e tárgyban keletkező minisztertanácsi határozatért kifelé teljes politikai felelősséget vállalok.

Teszem ezt először azért, mert mint belügyminiszternek nem az én hivatásom e kérdésben utat mutatni és vezetni.

Teszem ezt azért is, mert midőn a minisztertanács ma először foglalkozhatik ezen ügygel, az annexió bekövetkezése tényén, úgy tudom, változtatni már nem lehet. A szóban levő actióért első sorban felelős összes tényezők el vannak határozva az általuk helyesnek vélt annexiót kimondani. Nézetük szerint más úton nem óvhatják meg a monarchia érdekeit. Mihelyt pedig az annexiót kimondják, nagy baj volna, és fokozná a tőle várható hátrányokat, előnyei reményét pedig apasztaná, ha a magyar törvényhozás vonakodnék a kimondott annexió jóváhagyásától. Akár helyes ez a politika, akár helytelen, ha elhatározott annak követése, melléje kell állani. Mihelyt engagírozva van a monarchia becsülete, a válságos pillanatokban teljes erőnkkel kell azt támogatnunk.

Nem vállalhatom magamra a felelősséget azért, hogy a közvélemény megoszlását idézzem elé.

Nem vállalhatom el a felelősséget azért sem, hogy egyéni skrupulusaim a vezetés körében netalán határozatlanságot támasztanak. Mindennél rosszabb a kapkodás. Helytelen politika-mellett is célhoz juthatni eréllyel és gyorsasággal. Ellenben a legjobb politika sikerét is megrontja az ingadozás.

Helyesebbnek tartanám, ha más politikát követnénk; de nem vállalhatom el a felelősséget azért, hogy a mai helyzetben semmi sem történjék, és passzivitásunk következtében helyzetünk Boszniában és Hercegovinában állandóan megromoljék.

A magyar belpolitikai helyzetet sem akarnám kilépésemmel veszélyeztetni.”

A minisztertanács ezek után a következő határozatban állapotodott meg:

A minisztertanács méltányolja a belügyminiszter úrnak aggályait, és ezen fontos lépés következményeit bizonyossággal kiszámíthatóknak nem tartja – mindazonáltal az adott helyzetben és körülmények között, bizalommal a külügyminiszter úr és a miniszterelnök úr iránt, akik a inai külügyi helyzetet minden irányban, és részleteiben ismerik –, a saját részéről a miniszterelnök úrnak előterjesztéséhez hozzájárul.

A minisztertanácsnak ezt a határozatát utólag a gyengélkedése miatt jelen nem levő kereskedelemügyi miniszter úr egész terjedelmében magáévá tette.

Kelt mint fent

Ezen jegyzőkönyv tartalmát tudomásul vettem.

Kelt Bécsben, 1909. évi március hó 22-én.

Ferenc József s. k.

Wekerle Sándor s. k.
Márfy Albin jegyző s. k.

B

1908 okt. 20

*Br. Burián István közös pénzügyminiszter beszéde az annektált tartományok politikai-közigazgatási helyzete tárgyában a magyar delegáció egyesült négyes bizottságában*¹

Közösügyi Biz. Ir., 1908, 494–498. l.

Bosznia és Hercegovina sorsára nézve ünnepélyes pillanatban a t. albizottság előtt nyilatkozni óhajtok azon feladatokról, amelyeknek teljesítése a f. évi október hó 5-én kelt legfelsőbb elhatározás alapján, az Ő császári és apostoli királyi Felség teljes szuverenitása alá helyezett két ország-kormányzatának tiszte lesz.

Ő császári és apostoli királyi Felségének szózata és a hozzám intézett legfelsőbb kézirat szabatosan megjelöli e részben az irányelveket. S megállapíthatom, hogy nincs eltérés a most elem tűzött feladat s amaz irány között, melyet a t. országos bizottság helyeslésével az önkormányzati szervezet fokozatos fejlesztése dolgában eleddig követtem. Bosznia és Hercegovina szerencsésen végrehajtott bekapcsolása azonban immár lehetővé teszi, sőt sürgősen megköveteli, hogy az előbbi határozatlan viszonyok közt kikerülhetetlen közbenső fokozatokat összefoglalván, ez új országokat teljes tartományi önkormányzattal felruházhassuk.

Haladéktalanul hozzálátunk a munkához. Célunk, hogy teljesítsük a lakosságnak valódi érdekeivel összeegyeztetett óhajtásait. Ekkép valósítjuk meg Felséges Urunk nemeslelkű szándékait, amelyeket a császár és apostoli király szózatában kifejezett.

Midőn a monarchia megszállotta e tartományokat, átvette egyszersmind az absolute gyakorolt kormányhatalmat. Csak ilyen módon teremthetett – erős kézzel fogván a kormány gyepőlőjét – rendet, és szerezhetett biztságot, ami csakhamar lehetővé tette, hogy a kezdetben szükséges szigoron enyhítsen, és sorjában törvényeket alkosson, melyek módot nyújtottak arra, hogy az érvényükben meghagyott régi török törvényeket a modern élet kívánalmainak megfelelőleg alkalmazhassa.

Ilyeténképpen oly jogrendszer fejlődött ki, melynek kiépítéséhez már csak csekély anyag kell, hogy a fejedelmi szózat ígérte polgári alapjogok teljessége álljon elő.

Vannak a lakosság tényleges közreműködésének a közügyek intézésében ősi, habár gyenge gyökérszállai. Az eddigi kormány ugyancsak ügyelt arra, hogy e maradványoknak nyoma ne vesszen. A jelenleg ilyen értelemben működő tekintélyes szervezetek kezdetleges községi és egyházi testületekből és a hivatásos bírósággal együtt működő választott bírák intézményéből eredtek. Bosznia és Hercegovina jóval ezelőtt törvényes biztosítást nyert, hogy a régebben fennállott, jóllehet a gyakorlatban be nem vált járási bizottságok megtartatnak, és életképessé fognak tétetni. A javaslat már elkészült, mégpedig olyképpen, hogy a járásbeli lakosság legfontosabb érdekeit felölelő hatáskört vette alapul.

Azóta, hogy az autokratikusan kormányzott államok sorjában alkotmányt nyertek, az intelligenciának a monarchiában iskolázott része hasonló alkotmányos jogok elnyerése után vágyódott. Sőt magában a lakosság zömében is megnyilvánult a részben spontán, részben külső sugalmazás következtében fölébredt vágyódás olyan hely titán, ahol kívánságaikról szabadon nyilatkozhatnának.

A két ország politikai élete most új és állandó alapot nyervén, e kívánságok és törekvések teljesülhetnek, természetesen abban a mértékben, amennyiben összeegyeztethetők a monarchia érdekével s Bosznia s Hercegovina helyzetével a monarchia keretén belül.

Bosznia és Hercegovina lakosságának szilárd és régi a tagozata, mely erős köztudaton sarkal. A lakosság három felekezetre oszlik; ezeknek az elsőbségért vívott régi harcai okai, éppen úgy mint okozatai amaz állapotnak, amely a politikai és társadalmi egyensúlynak máiglan is legfontosabb tényezője.

Erre támaszkodik a legfelsőbb kézirat, midőn a leendő tartományi képviselőben a lakosság

¹ A közösügyi bizottság Irományai-ban közölt miniszteri expozé eredeti címe: „B[r] Burián István közös pénzügyminiszternek a magyar delegáció egyesült négyes albizottságában tartott beszéde.” – A beszédet az Irományok-ban a *Thallóczy* Lajos közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök által aláírt, az expozé kinyomtatását és a magyar delegáció tagjai között történő szétosztását kérő miniszteri átirat (uo.; 493. l.) mellékleteként közlik.

főelemei részére külön kúriákat állapít meg. Biztosítani kell minden egyes osztályt, hogy arányának megfelelően szóhoz juthasson; a három felekezet ezért vesz külön-külön részt a választásban.

Meglehet, hogy ez ellentétben áll azokkal az elméletekkel, melyek mindenk fölélt egyformaságot hirdetnek. Ha azonban Boszniában és Hercegovinában belátható időn belül biztosítani akarjuk a szabad fejlődést s a felekezeti békét, ennek ez a berendezés a feltétele...

C

1908 okt. 28

Günther Antal igazságügyminiszter bizalmas körrendelete a főügyészek számára a szerbiai és montenegrói állítólagos monarchiaellenes mozgalmak belföldi visszahangjának és kísérő jelenségeinek hatósági üldözése tárgyában¹

ME 1908–XLI–4731 (4970)

(Gépelte másolat)

Bi. 41/1908. szám

I. M. E.

*Hivatalos másolat
Kizárólag saját kezeihez!
Igen bizalmas!*

Valamennyi kir. főügyésznek

Igen bizalmas úton vett értesülés szerint a Szerbiában és Montenegróban elterjedt mozgalom oly veszélyes jelleget kezd ölteni, hogy komolyan kell számolni azzal az eshetőséggel, hogy Szerbiában és Montenegróban esetleg bandák szerveztek oly célzattal, hogy a monarchia területére betörjenek.

A határvonal szigorúbb védelme, ily bandáknak területünkre való átlépésének megakadályozása, valamint a katonailag és az általános forgalom szempontjából fontossággal bíró tárgyaknak ily bandák esetleges támadásai ellen való megóvása végett – illetékes helyen – a legmesszebbmenő intézkedések megtétek.

Ezen intézkedéseken kívül indokoltnak látszik, hogy bizonyos államveszélyes bűncselekményeknek szükség esetén gyors és szigorú megtorolhatása végett az előkészítő intézkedések szintén megtéssenek.

Bár ilyen intézkedésre ez ideig tényleges ok fel nem merült, mégis arra hívom fel a legbizalmasabban Méltóságodat, hogy netán felmerülő szükség esetén, valamely államveszélyes, a jelzett mozgalommal kapcsolatosan netán elkövetett vagy megkísérlett bűncselekmény miatt a bűnvádi eljárás megindítását haladéktalanul szorgalmaztassa, s hatáskörében arra törekedjék, hogy a gyors és erélyes intézkedések által a netán elkövetett vagy megkísérlett bűncselekmény megtoroltassék, és annak terjedése lehetőleg megakadályoztassák.

A vád bizonyítására szükséges anyag lehetőleg vizsgálat útján és törvényes ok fennforgása esetén, a tettes vagy részes letartóztatásának indítványozása mellett lenne beszerzendő.

Az állam elleni súlyos bűncselekményekként különösen az alábbiakat jelölöm meg:

Az államterület elleni felségsértést (:Btk. 127. § 3. p.), e cselekmény elkövetésére való szövetekezést (:Btk. 130. §:), a Btk. 134. §-ába ütköző felhívást a Btk. III. fejezetében meghatározott hűtlenség büntettét; valamint a lázadásnak (:Btk. IV. fej.), a közforgalom elleni bűncselekményeknek (:Btk. XXXIX. fej.), a fegyveres erő elleni büntetteknek és vétségeknek (:Btk. XLI. fej.) és az állam elleni kihágásoknak (:Kbtk. I. fej.) súlyosabb eseteit, végül minden az állam külbiztonságát, nemzetközi helyzetét sértő, büntethető cselekményeket. –

A jelzett mozgalomban a sajtó útján netán elkövetett közveszélyes bűncselekmények miatt ugyancsak a legerélyesebb eljárás lesz foganatosítandó.

Minden esetben kérem azonban, hogy a köznyugalom megóvása érdekében a komoly ok nélkül való közbelépés kerültesék. –

Az esetleg folyamatba teendő eljárásról esetről esetre részletes jelentések lesznek hozzám teendők.

Budapest, 1908. október hó 28-án.

Günther Antal s. k.

¹ Vö. Günther igazságügyminiszternek Wekerle miniszterelnökhöz a szerbiai és montenegrói monarchiaellenes mozgalmak elleni belföldi rendszeti intézkedések tárgyában intézett, 1908. nov. 4-i átiratával (ME 1908–XLI–4731/4970.) – Günther Antal (1847–1920) újságíró, Igló függetlenségi és 48-as párti képviselője, a koalíció kormányában 1907. febr. 2.–1909. szept. 23-ig igazságügyminiszter, ezután a Kúria elnöke, 1917–18-ban a főrendiház alelnöke.

D

1908 nov. 11

*Wekerle Sándor miniszterelnök bejelentése a Bosznia és Hercegovina annexiójáról szóló törvényjavaslat képviselőházi benyújtásakor*¹

Képv. Napló, 1906, XXI. 38–39. l.

Elnök: ...A miniszterelnök úr kíván szólni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Wekerle Sándor miniszterelnök: T. képviselőház: Ő Felsege szuverén jogainak Bosznia és Hercegovinára való kiterjesztéséről (Irom. 935) törvényjavaslatot vagyok bátor a t. ház elé terjeszteni, kérve a t. Házat, hogy miután e törvényjavaslatnak olyan tárgya van, amely a megválasztott állandó jellegű szakbizottságok egyikének hatáskörébe sem tartozik, méltóztassék ezen javaslat előkészítésére egy 21 tagú külön bizottságot választani, és a törvényjavaslatot ezen megválasztandó bizottsághoz utasítani.

Elnök: Kérdem a t. Házat, méltóztatik-e a miniszterelnök úr javaslatát elfogadni, igen vagy nem? (*Igen!*) Ha igen, akkor ennek alapján kijelentem, hogy a törvényjavaslat ki fog nyomatni, a képviselő urak közt szét fog osztatni, és annak idején 21 tagú bizottság fog kiküldetni a törvényjavaslat előzetes tárgyalása és jelentéstétel céljából. Hogy ez a 21 tagú bizottság mikor fog megválasztani, azt a képviselőház később fogja elhatározni. (*Helyeslés.*)

E

1908 nov. 11

*Rakovszky Béla néppárti képviselő felszólalása és interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz az „annexió nyomán előállott külügyi helyzetről”, valamint Szerbia várható magatartása tárgyában és Wekerle Sándor miniszterelnök válasza az interpellációra*¹

Képv. Napló, 1906, XXI. 40–41. és 42–43. l.

T. képviselőház! (*Halljuk!*) A közös ügyek tárgyalására kiküldött országos bizottság október 20-iki ülésén elmondott beszédemben felemlítettem, hogy Szerbia és Montenegro a berlini szerződés alapján a területbeli kiegészítésnek azon mértékében részesült, amely az én felfogásom szerint maximumát kell hogy képezze annak, amit remélhetett, és ami elérhető volt. (*Úgy van!*) Ezzel kapcsolatosan egész felületesen érintettem Szerbiának monarchiánkkal szemben tanúsított provokáló magatartását. (*Úgy van! jobbfelől.*) Azóta egy hónap telt el. Ezen idő alatt a szerb nép nemcsak hogy észre nem tért, hanem fokozódott mértékben folytatta kihívó magaviseletét. (*Úgy van!*)

A felszólaló szerint Szerbia háborús előkészületeket hajt végre. Szalonikiben kihajóztak 180 gyorstüzelő ágyút, Belgiumban pedig – úgy tudja – 90 ezer tüzérségi löveget rendeltek, s 8 ezer ló vásárlásáról tárgyalnak Oroszországban. „Tisztában lesz mindenesetre kormányunk az iránt – kérde Wekerlétől, hogy abban az esetben, ha, amint az az én nézeteim szerint már elkerülhetetlennek látszik, Szerbia megfenyítésére (aláhúzás a szerkesztőtől – K. G. G.) kellene magunkat elhatároznunk...”, Oroszország hajlandó lenne-e Szerbiát magára hagyni? – Ezután a következő interpellációt intézi a miniszterelnökhöz:

¹ Az annexió törvényjavaslat benyújtásakor a házelnök tisztjét *Justh Gyula* látta el.

¹ A felszólalások időpontjában a Ház elnöke *Justh Gyula* volt. – A képviselőház annexió vitájában gr. *Batthyány Tivadar* 1908. nov. 18-án említést tesz az annexió nyomán észlelt ún. nagyszerb propagandával szembeni állásfoglalásról. (Képv. Napló, 1906, XXI. 131–150. l.) *Bozóky Árpád* 1908. nov. 25-én interpellációt intéz Wekerléhez az annexió ügyében az osztrák képviselőházhoz benyújtott törvényjavaslat tárgyában. (Uo., 283–4. l.) – A vita 1908. nov. 27-én az 1909. évi állami költségvetés részletes vitájában (Bosznia-Hercegovina tétel) folytatódott *Molnár Jenő* néppárti, *Bozóky Árpád* ellenzéki függetlenségi és az annexiót élesen elítélő *Supilo Ferenc* és *Lukinics Ödön* horvát-szlavon képviselők felszólalásaiban (Uo., 318–320. l.) – Az annexióval szemben nyilatkozott a szlovák nemzetiségi munkássajtó is az annektált tartományok munkásmozgalmáról szóló helyzetjelentésében. (*Z robotnickeho hnutia Bosne a Hercegovine.* – Slov. Robotnicke Noviny 1908. dec. 1; 12. sz.)

I. Igaz-e, hogy Belgrádban a viszonyok odaalakultak, hogy az ottani követségünk irattárát a biztonság kedvéért a német követségnek kellett elhelyezni?

II. Van-e a miniszterelnöknek tudomása arról, hogy Szerbia mindent elkövet, hogy hadseregét mentől előbb harcképes állapotba hozza, hetek óta fegyverkezik, mozgósít? Nem tartja-e célszerűnek, hogy Szerbiát a legkomolyabban arra figyelmeztessék, hogy ha legrövidebb időn belül a monarchiánk elleni tüntetéseknek véget nem vet, ha további fegyverkezését és egyéb ellenséges intézkedéseit be nem szünteti, minket arra fog kényszeríteni, hogy mi is teljesen azonos, sőt erősebb lépésekre határozzuk el magunkat, amelyekért a felelősség egyedül Szerbiára fog hárulni?

III. Megfelel-e a valóságnak, hogy Oroszország a szerb trónörökösöt arról biztosította volna, hogy Szerbia érdekeit képviselni és támogatni fogja?

IV. Miután mi Bosznia és Hercegovina annektálásával Szerbiát semmiféleképpen nem károsítottuk, annak érdekeit nem érintettük, mily természetűek lehetnek a miniszterelnök felfogása szerint Szerbiának azon érdekei, melyeket Oroszország akár a tervezett konferencia előtt, akár annak tartama alatt vagy azután velünk szemben megvédhetne?

V. Adhat-e a miniszterelnök felvilágosítást az iránt, vajon az angol sajtónak ellenünk intézett azon ellenséges támadásai, melyekkel Szerbia és Oroszország is ellenünk felbújtatik, háborúra felhaborítottatik, a mérvadó angol körök felfogásának megfelelnek-e vagy sem?

VI. Abban az esetben, ha Szerbia minket hatalmi eszközök felhasználására provokálna, mily álláspontot foglalna el Oroszország, és ezen eshetőséget szem előtt tartva, mit várhatunk ily esetben német és olasz szövetségeseinktől?

VII. Igaz-e, hogy külkormányzatunk a Portával a Boszniára vonatkozó tárgyalások kezdetleges stádiumában a török államadósságok bizonyos hányadának elvállalására vállalkozott volna, és hogy ezen ajánlatot a tárgyalások folyamában visszazárta volna? (*Helyeslés jobbfelől.*)

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak. A miniszterelnök úr kíván szólni.

Wekerle Sándor miniszterelnök: T. képviselőház! Amennyiben a felvetett kérdések némelyikében és a külügyeink jelenlegi állapotában több irányú tárgyalások vannak folyamatban, a t. képviselő úr interpellációjára röviden csak részben válaszolhatok.

Nem tehetek le a reményről, hogy az az incidens és fenyegető magatartás, amely Szerbiában ellenünk megnyilvánul, józanabb és normálisabb felfogásnak fog tért engedni. (*Mozgás.*) Mindent elkövetünk arra nézve, hogy készenlétkben levő hatalmi erőnket Szerbia irányában ne kelljen érvényesítenünk (*Helyeslés.*), és hogy Szerbiát a veszélyekre és békés magatartásra figyelmeztessük, és e tekintetben el merem mondani, hogy nem csak szövetségeseinknek, de minden hatalomnak támogatására számíthatunk, (*Elénk helyeslés.*) Éppen ezért mellőzendőnek tartom, hogy e kérdésekkel most részleteiben és messzebbmenőleg foglalkozzunk.

A t. képviselő úrnak hozzám intézett kérdései közül azonban kettőre mégis válaszolni kívánok. (*Halljuk! Halljuk!*) Először is, hogy Szerbia micsoda követeléseket és igényeket támaszt, és hogy ezekkel szemben mily álláspontot foglalunk el, arra nem nyilatkozhatunk, mert Szerbiának igényei tudtommal formulázva nincsenek, és előttem ismeretlenek.²

A második kérdésre azt a választ adja, hogy míg az *okkupáció* idején a monarchia valóban nagy pénzügyi terheket vállalt Törökországgal szemben, az annexió esetében ilyenről nincs szó. – Wekerle választát mind az interpelláló képviselő, mind a Ház tudomásul vette.

² Arra vonatkozólag, hogy osztrák-magyar részről – legalábbis egy ideig – gondoltak egy Szerbia részére biztosítandó gazdasági könnyítésre, fennmaradt br. Call Guido, a közös külügyminisztérium osztályfőnökének Wekerléhez intézett 1908. dec. 10-i német nyelvű átirata a külügyminisztériumban 1908. nov. 10-én tartott közös miniszteri értekezleten tárgyalt tervről, mely – Call külügyi osztályfőnök fogalmazása szerint – „Szerbiának lehetővé kívánja tenni [élőállat] kivitele számára a transverzális vasúti összeköttetést Bosznián és Hercegovinán keresztül egész az Adriáig...” – ME-1908-XLI-4731 (5690). – A külügyminiszteri átirathoz mellékelt „Összehasonlító táblázat” kimutatja, hogy a fenti vonalon történő élőállat-szállítás révén az eddigi gyakorlattal („Duna-Adria vasút”) szemben a hivatalos tarifában 39,3, a mérsékelt tarifában 23,6 százalékos megtakarítás érhető el. – Az irat felzetén olvasható fogalmazványból kitűnik, hogy Wekerle ez ügyben kikérte a szakminisztériumok (kereskedelem-, Ipar- és pénzügyminisztérium) véleményét.

1908 okt. 26*

E. W. Seton- Watson (*Scotus Viator*) „Önigazolásul” című bevezetőjéből a szlovák kérdéssel foglalkozó „Nemzetiségi (faji) problémák Magyarországon” c. könyvében¹
(Részletek.)

...Egyszerűen az vagyok, amit nevem jelez – utazó skót, a történelem és politika tanulmányozására” irányuló hajlammal. Amikor először szenteltem magam az osztrák–magyar kérdésnek, a hazám legtöbb emberében élő hagyományos csodálat töltött el Kossuth Lajos és az általa képviselt eszmények iránt. Hét hónapi bécsi tartózkodásom növelte Kossuth iránti vonzalmamat, mert bőven volt alkalmam megfigyelni az előítéleteket, amelyekkel oly sok osztrák tekint Magyarországra, és teljesen elhárítja még csak kísérletét is a magyar álláspont méltánylásának. A válság mind jobban kiéleződött, végül ellenállhatatlanná vált vágyam, hogy a magam szemével lássam Magyarországot. Első látogatásom, az 1906-os választások idejére esett, amikor a koalíció végre hatalomra jutott, és minden gomblyukban ott volt a tulipán.² Budapesten és másutt szerzett tapasztalataim hamarosan meggyőztek arról, hogy a magyarok előítéletei Ausztriával szemben jóval felülmúlják a bécsiekét Magyarország ellenében – oly tény, amelyet korábban aligha hittem volna el. Több heti utazgatás Magyarországon, amikor is mindenféle vélemény-árnyalatú emberrel beszéltem, felfedte előttem azt a mélységes sovinizmust, amelybe Magyarország zuhant, s mellesleg aláásta a függetlenség ügye iránti lelkesedésemet. Kiábrándultan tértem haza és csökkent; bizonyossággal a magyarok politikai tehetségét és előrelátását illetően. Ha, amint Pater Walter³ tartotta, „a tökéletességhez vezető út az undorodások során visz át”, akkor én – meg kell hagyni, vonakodva – megszűntem hamis ösvényeken vándorolni. Tíz hónapig otthon, osztrák és magyar befolyástól egyaránt távol tanulmányoztam a kérdést, és mire legközelebb Magyarországra látogattam, lefoszlott a romantika, és nem voltam többé hajlandó elhinni mindazt a politikai tündérmesét, amellyel ez az ország oly bőségesen el van látva ...⁴

A következőkben pontokba foglalva védekezik a fentiek eredményeképpen írt cikkei után őt ért támadások ellen. Elsőül Yolland professzor röpiratára reflektál, mert annak csak címlapján szerepel neve⁵, de lényegében nem az ő nézeteit cáfolja; másodsor a Lipcsében „Die oesterreichische Frage...” címmel** vele vitázó, „Deutsch–Oesterreicher” jelzésű szerzőt figyelmezteti, ne tévessze össze a német birodalmat a pángermán ligával; tiszteli a németeket, de fenntartja, hogy Ausztriára csapás volna a német birodalomhoz csatolása. A harmadik vita a *Spectator* levelezés rovatában folyt le közte és Eszterházy János gr. között, különösen a csernovai sortűz kapcsán: szerinte a magyar képviselő régi statisztikákkal akarja bizonyítani, amit az új statisztikák cáfolnak. Sajnálja, hogy a nemzetiségi kérdésben – szerinte – egyedül tapintatos és megértő korábbi magyar miniszterelnök, Széll Kálmán is csatlakozott a koalíció vad reakciójához. A negyedik pontban a magyar sajtó részrehajló módszereiről szól (az ő válaszait elhallgatták), és példát hoz fel a koalíciós sajtóból (*Magyarország*) és annak ellenfelétől (*Népszava*). – Ezután tér át személyes tapasztalataira: a prominens magyaroktól kapott információk és a tények ellentétére. (XII–XVI. l.)

...Első magyarországi körútamon hajlandó voltam a Kossuth-pártiak ajkáról minden szót szentírásaként fogadni, és csak igen lassan kezdett az igazság áthatolni gyanakvásom vértetéén, amelyet felöltöttem, valahányszor nem magyarral találkoztam. Most valóban mulatva gondolok vissza a heves ellenszenv és hitetlenség érzésére, amellyel először hallgattam egy szlovák nacionalistát. Ezt csak azért említem, hogy megmutassam: erős magyarbarátként látogattam először

* Az előszó kelte.

¹ Eredetije: *Racial problems in Hungary*. London, 1908. Constable. 540 l. 40 t. 1 térkép. – A bevezető: „In self-defence.” XI–XX. l. – A könyv ajánlása: „A *Hungar* nemzetnek.” Mottója: „On peut subir le droit du plus fort; on ne le reconnait pas.” [Az erősebb jogát; el lehet szenvedni, de elismerni soha.]

² A szerző jegyzete: „Az osztrák áruk bojkottjának jelvénye.”

³ W. H. Pater (1839–1894) angol esszéíró.

⁴ I. m. XI–XII. l.

⁵ *The constitutional struggle of the Magyars*. – An answer to “*Scotus Viator*”, London, 1907.

** Alcíme: „eine Antwort auf die *Scotus Viator*-Broschüre.”

Magyarországra, és csak az ingatta meg ügyük igazságába vetett hitemet, hogy ők ismételten kibúvókhoz és szofizmákhoz folyamodtak.

Az első eset, amelyre hivatkozom, egy nagy délvidéki város polgármesteréé, akinek némileg mentegetődzve említettem ezeknek a gaz nem magyaroknak az állítását, hogy a nemzetiségi törvényt nem mindig viszik keresztül. „Nincs végrehajtva! Ez hazugság” – kiáltott fel a polgármester oly sztentori hangon, mely elriasztott a beszélgetés folytatásától. A további érdeklődés megmutatta, hogy a törvényhatósági páncélzat kényes pontját érintettem, hiszen saját városa és az azt körülvevő megye sok példát szolgáltat éppen ennek a törvénynek a megszegésére.

Második esetem egy prominens volt képviselő és pappal volt, aki jórészt azzal töltött egy napot, hogy megpróbálja megcáfolni nekem, hogy egyáltalában létezik nemzetiségi kérdés Magyarországon. Az a tény, hogy ez a kérdés a saját megyéjében éppoly akut volt, mint bárhol másutt az országban, azt sugallja, hogy sokkal erősebb volt kazuisztikája, mint a látogatója épeszúságába vetett hite. Világos, hogy mint a legtöbb magyar, ő sem hallotta soha Blowitz ragyogó mondását: „La moitié de l'intelligence est de se rendre compte de l'intelligence des autres.”⁶ Valóban túlságosan is szeretik bírálóikról feltételezni, hogy sültbolondok.

A harmadik esetem egy tehetséges ügyésszel történt, aki az utóbbi évek egyik leghírhedtebb politikai perében képviselte a koronát, és aki szíves volt megtárgyalni velem a magyar hatóságok által 1867 óta a nemzetiségek irányában követett politikát. „Ne gondolja” – mondotta –, „hogy mi mind oly szigorúak vagyunk a nem magyarokhoz, mint azt a politikai perek statisztikája alapján feltételezné. Például egy igen előkelő és tiszta magyar fajú politikus, Mocsáry úr, akinek írásairól talán már hallott, évekig támogatta a nemzetiségek ügyét.” „Igen” – voltam kénytelen válaszolni – „és ezért kivetették pártjából, és az elmúlt húsz évben száműzték a politikai életből.” „Na ja, das ist eine ganz andere Sache” („ez más kérdés”), felelte az ügyvéd, és a beszélgetés más irányt vett. De ilyen nyilvánvaló kísérlet az idegen érdeklődő bolonddá tevésére könnyen rossz szájízt hagy.

Mégis még egy példát. Egy alkalommal néhány magyar ismerős rájött, hogy érveik nem győztek meg, és találkozózt rendeztek számomra egy professzorral, aki, amint arról biztosítottak, speciálisan tanulmányozta az engem érdeklő kérdéseket, és legfőképpen kimondhatja az utolsó szót a fontos nemzetiségi törvényről. Nagy várakozással látogattam meg másnap; a szokásos magyar udvariassággal fogadott. Sajnos a professzor általánosságokra szorítkozott a szabadság és nemzetiség elkoptatott témáiról, és csak apránként sikerült a beszélgetést a valóságosan fennforgó kérdésre terelni. Nagy megrökönyödést fejezett ki csak gondolatára is annak, hogy a nemzetiségi törvény holt betű maradt; elismerte alkalmi visszaélések lehetőségét, ami még a legcivilizáltabb államban is előfordul, de biztosított, hogy a törvény e csekély kivételekkel lojálisan tiszteletben tartatik. (Közös ismerősünk sajnálatosan csatlakozott annak elismeréséhez, hogy nincs végrehajtva, és azt vitatta, hogy egy ilyen törvény nem egyeztethető össze a magyarság hegemoniájával.) „De” – vettem fel – „a nemzetiségi törvény kezeskedik arról, hogy az állam gondoskodik az anyanyelvi oktatásról, és, hogy csak egy példát vegyünk, mégsincs egyetlen szlovák vagy rutén gimnázium Magyarországon.” „Ó, kedves uram” – tiltakozott –, „biztosítom, hogy téved: nincs ilyen rendelkezés az 1868-iki törvényben.” Ekkor láttam, hogy céltalan tovább kertelni és nyíltan elővéve a törvény zsebkönyvét, fellapoztam a 17. szakaszt, amelyben a jelzett rendelkezés bennfoglaltatik. A professzor átvette a könyvet, és gondosan végigolvasta a paragrafust; megigazította szemüvegét, és újból átfutotta, majd hozzám fordult, és így szólt: „Igen, bocsánatot kérek. Igen, tökéletesen igaza van. *Elfelejtettem.*”

Végül példálódzhatnak egy még kitűnőbb magyarral, aki többször is nagy fontosságú állásokat töltött be Magyarországon, és mindig feltűnt mérséklete és becsületessége. Miután elég hosszadalmasan szólt a nem magyar vezérek szélsőséges és lehetetlen követeléseiről, és igen ügyesen kiemelte a magyar hegemonia fontosságát az európai erőegyensúly szempontjából, befejezésül felvázolta a magyar kultúra jelentékeny vívmányait az elmúlt negyven év folyamán, hogyan hódította meg a városokat, és milyen ellenállhatatlan vonzást kell kifejtenie olyan kultúrát és történeti tradíciókat nélkülöző fajra, mint a szlovák. Meggyőző ékesszólásának hatása alatt hamarjában csak ezzel a buta kérdéssel tudtam válaszolni: „És mivel fog végződni mindez a mozgalom?” „Ó” – mondta – „*hát addig folytatjuk, amíg nem marad szlovák.*”

Ez volt talán a legtanulságosabb a sok könnyelmű kijelentés közül, amelyben részesítettek, de egyáltalában nem a legmeghökkenőbb, bár különböző okokból az utolsó, amelyet idézni

⁶ (Az már fél bölcsesség ha a mások értelmességét figyelembe vesszük.) – Blowitz H. G. (1825–1903) a *Times* párizsi tudósítója, az interjú meghonosítója.

kívánok. Egészen másfajta volt a nem magyarok indiszkrécioja. Néha gyűlöletet vagy túlzó követeléseket árultak el, holott majdnem ugyanannyiszor rendkívüli mérsékletet és politikusságot, de mindig heves szenvedélyt mutattak a tények iránt, sőt sokszor beszéltek kezükben a törvényekkel és a hivatalos statisztikákkal. Semmi sem lepett meg jobban, mint az a hév, amellyel egy vezető nem magyar képviselő unszolt, hogy ismerkedjem meg legsovínisztább ellenfelével – olyannyira meg volt győződve arról, hogy ily módon nyer meg a legeredményesebben magának. Nem megyek el vakon a túlzások mellett, amelyekben a nem magyarok, mint mindenki más, bűnösök. De ők még mindig gyengék és védekezők, és éppannyira érdekükben áll az igazság kimondása, mint a magyarok érdekében annak leplezése.⁷

45

1908 nov. 28

*Maniu Gyula román nemzetiségi képviselő beszéde gr. Andrássy Gyula belügyminiszter és a koalíciós kormányzat haladás- és nemzetiségellenes szerepeiről és Andrássy beszéde Maniu felszólalásával kapcsolatban az 1909. évi belügyi költségvetés tárgyalásakor*¹

Képv. Napló, 1906, XXL 334–335., 336–337., és 347–348. l.

Maniu Gyula: T. Ház! (*Halljuk!*) Nem viseltetem bizalommal a belügyminiszter úr politikája iránt, és ezért nem fogadom el a belügyi kormányzat költségvetését. Azt hiszem, hogy nem szükséges bizalmatlanságomat közelebről megindokolni, ha figyelembe vesszük, hogy erre az országgyűlésre azzal a tudattal gyűltünk össze, hogy az általános, titkos és egyenlő választói jog meg-

⁷ I. m. XVI–XIX. l.

¹ A beszédek elhangzásakor a házelnök tisztjét *Justh* Gyula látta el. – *Maniu* a költségvetési vita során még két alkalommal szólalt fel. – Előbb 1908. dec. 1-én, a földművelésügyi tárca központi igazgatási tételéhez szólott hozzá, és sürgette a mezőgazdaság tőkésítését. „Megfelelő tőke nélkül – mondotta – államilag belterjes gazdaságot erőszakolni nem lehet, mert; ez csak annak a gazdasági rendszernek és erőnek kompromittálására vagy kisebbitésére vezet, amely jelenleg is megvan.” (Uo., 471. l.) – Ajánlja, hogy a mezőgazdaságban átmeneti gazdálkodást vezessenek be „a külterjes gazdálkodásról a belterjes gazdálkodásra arra az időre, amikor a népsűrűség elegendő lesz a tökéletes belterjes gazdálkodásra”. A földművelésügyi tárca költségvetését nem fogadja el. – *Darányi* Ignác földművelésügyi miniszter a következő napon, 1908. dec. 2-án a tárca költségvetési általános vitájában – az elhangzott felszólalásokra reflektálva – foglalkozott *Maniu* megjegyzéseivel az állami birtokoknak a telepítési akcióban betöltött szerepével kapcsolatban. A miniszter félreérthetetlenül kijelenti, hogy az állami birtokokat ő nem az állami nagybirtok-politika vagy a mintagazdaságok szemszögéből tekinti. Ez a birtokkategória – szerinte – telepítési vagy juttatási célokat szolgál. „Ami állami birtok van – mondotta –, az vagy telepítés céljaira szolgál..., de ha nem szolgál telepítési célokra, akkor első szempontunk az, hogy kisemberek, kiscsászák juthassanak hozzá.” (Uo., XXII. 24. l.) – *Maniu* még az ülés folyamán – az, „Állami jószágok és telepítési szolgálat” tétel tárgyalásakor – reflektált *Darányi* fejtegetéseire. Elutasította a/i a vélekedést, hogy azért kell a telepítési politikát támogatni, mert a román nép fejlődik, a magyar pedig nem olyan arányban, mert a magyar nép fejlődése kibontakoztatásának alapvető társadalmi akadályai vannak, s azon semmiféle célzatos telepítési akcióval nem lehet segíteni. Ugyanakkor visszautasítja azt a feltevést, mintha román pénzüzetek és bankok ellenakciót folytatnának az állami telepítésekkel szemben. A közbeszólásokra válaszolva kijelenti, hogy ehhez egyetlen hazai román pénzüzetnek és banknak, így az *Albinának* sincs gazdasági bázisa és szervezési lehetősége. (Uo., 46–47. l.) – Tiltakozik az ellen, hogy a telepítési akciót olyan propagandával folytassák, mintha a nemzetiségi ellenében „végvárakat” kellene a határszélen létesíteni. – *Polónyi* vélekedésével szemben, aki kijelentette, hogy „Magyarország a magyaroké”, annak a véleményének ad kifejezést, hogy „Magyarország az ország minden polgáré”. – Röviddel később *Rakovszky* István házelnök megvonja a szót *Maniutól*. (Uo., 52. l.) – A földművelésügyi tárca költségvetési részletes vitájának még két további nemzetiségpolitikai vonatkozása volt. 1908. dec. 3-án, a földművelésügyi segélyakciók („a hegyvidéki, erdőlyrészi (székelyföldi) és felvidéki földművelő nép segélyezésére” tétel) tárgyalásakor *Pop* Cs. István képviselő előbb a személyi kiadások, majd a dologi kiadások rovatánál sürgette, hogy az ún. székelyföldi segélyakciókat terjesszék ki a nemzetiségi vidékek lakosságára is. *Zakariás* János koalíciós kormánypárti képviselő kétségbevonta *Pop* Csicsónak azt a feltevést, hogy a kormányzat a segélyakcióból kirekeszti az ottani román népet. „Éppen a székely akció tárgyalása során kénytelen vagyok rámutatni arra – mondotta –, hogy sok tekintetben talán több az, amit nem kifejezetten román akció címen ugyan, de tényleg tesz az állam a román gazdasági fejlődés

valósításával alkotjuk meg a választói reformot, most pedig azt látjuk, hogy ezzel ellentétben a t. belügyminiszter úr által képviselt minisztérium olyan javaslatot nyújt be, amely nemcsak hogy nem általános, nem titkos és nem közvetlen, hanem éppen ellentétes elveket juttat érvényre. Azt hiszem, hogy ily körülmények között felesleges volna a bizalmatlanságnak minden közelebbi megindokolása.

Azt vetik ellen, hogy sehol sem volt szó másról, és nem ígérték sem a trónbeszédben, sem abban a programnyilatkozatban, amelyet a miniszterelnök úr előterjesztett, nem ígérték sehol expressis verbis az általános, titkos és egyenlő választójogot. Konstatálnom kell azt a tényt, hogy a belügyminiszter úr és a miniszterelnök úr mindig általános választói reformról beszéltek, és csak most látjuk át azt a reservatio mentálist, amely ebben a kijelentésben rejlett. Minden kérdezősködésünk dacára sem voltak hajlandók megmondani, hogy milyen választói reformot akarnak csinálni. Önök azonban és velünk együtt nem a kormány elhallgatott rezervációi, hanem az általános és meg nem hamisított választói jognak ígérete alapján. Bizalmatlanságomnak, mellyel a belügyminiszter úr politikája iránt viseltetem, legfőbb oka éppen az, hogy ilyen a politikában magát mindig megbosszuló fegyverekkel, ilyen reservatio mentalissal küzd ellenünk és az ország demokratizálására törekvők ellen...

A demokratikus választójogi törvényjavaslat elejtése és a kormányzat türelmetlen nemzetiségi politikája miatt nem fogadja el a költségvetést.

Gr. Andrássy Gyula belügyminiszter: T. képviselőház! Miután Maniu t. képviselő úr igen hevesen megtámadta politikámat, kötelességemnek tartom tehát az ő beszédére válaszolni.

Maniu t. képviselő úr először is a választási törvénnyel foglalkozott...

Örül neki, hogy megtámadta a törvényjavaslatot, mert „az ő támadása jobb argumentum a javaslat mellett, mint az én legsikerültebb beszédeim”. – Az előző szabadelvű kormányzat sokat áldozott a nemzetiség lakta vidékekre, mert ezekre alapozta hatalmát.

...Igenis, helyesen cselekedett abban, hogy a nemzetiségi vidékeknek anyagi és szellemi érdekeit felkarolta; kötelességet is teljesített, amikor ezt tette. Rá tudnék mutatni, hogy igen sok tekintetben a nemzetiség lakta vidéken több történt, mint a tisztán magyar vidékeken, a tisztán magyar Alföldön. (*Úgy van!*) Nem helyezek rá súlyt, de ha ez így van, mégis csak igazságtalanság éppen az ellenkezőről vádat kovácsolni. (*Úgy van! Élénk helyeslés.*)

A t. képviselő úr azt mondja, hogy az egyesületi jogokat, legalább a nemzetiségekkel szemben teljesen ignorálom, konfiskálom. Bocsánatot kérek, ez nem áll. Igen sok nemzetiségi egyesület szabályait jóváhagytam. Az igaz, hogy van egy régi körrendelet – Tisza Kálmán adta ki, az évet megmondani nem tudom –, amely szerint a nemzetiségi jellegű egyesületek csak közművelődésiek

javára, mint: az, amit a székelyek javára tesz”. (Uo. 69. l.) Példaként említi a mezőhegyesi uradalmat, a lugosi erdőbirtokot, a fogarasi ménesuradalmat, a hunyadmegyei Dobra környéki Tyejben [Teiu] egy mintegy kétszáz holdas erdőbirtokból átalakított kísérleti gyümölcsfaiskolát, melyek a helybeli és környékbeli románság gazdasági fellendülését is szolgálják. (Uo., 69. l.) – *Pop. Cs.* István a tétel dologi kiadásai felett kialakult vitában ismét felszólalt. Hangsúlyozta, hogy már 1906-ban is szólt a székelyföldi és környező román földműves nép helyzetéről. Akkor is kifejtette, most is hangsúlyozza, felszólalásának nincs székelyellenes célja. Egyedül és kizárólag az itteni román földműves szegénység helyzetén kíván segíteni azzal, hogy az akció kiterjesztését kéri. Így Torda-Aranyos megyére is, melynek topánfalvi járásában például egyedüli földesúr a kincstár, s ennek ellenére, vagy éppen ezért a községeknek egy kivételével csak 8–10 hold legelőjük van. (Uo., 72. l.) – *Darányi* közvetlenül a felszólalás után válaszolt Pop Csicsó megjegyzésére. Darányi miniszter kétségbevonja a román nemzetiségi képviselő néhány adatát. Így szerinte nem 6 ezer, csupán 594 aratómunkást vittek a Székelyföldről Magyarországra – aratási munkákra. A Torda-Aranyos megyei gazdasági egyesület szívesen együttműködne a helybeli románokkal, „de ahhoz önök – értem itt a nemzetiségi izgatók vezetőit (*Élénk helyeslés.*) – mondotta Darányi – közreműködésüket megtagadták, mert, nem annyira a nép sorsa javításán törik a fejüket, mint inkább azon, hogy az izgatásra újabb és újabb anyagot kapjanak.” Kétségbevonja Pop Csicsó topánfalvi adatait. Kijelenti, hogy a topánfalvi járás tíz községe a birtokrendezés során nem 82, hanem 5304 kat. bold legelőt kapott. (Uo., 74. l.) – *Pop Csicsó* a következő ülésen, 1908. dec. 4-én napirend előtti felszólalásban válaszolt Darányi miniszter kijelentésére. (Uo., 119. l.) – Kijelentette, hogy ő sehol sem állította, hogy a topánfalvi járás községeinek összesen csak 82 hold legelőjük van, ellenben azt mondotta, hogy csupán egy községnek van 70, a többinek 8–10 hold legelője. Mert „ami azon felül van, az mind kopár és terméketlen terület”, Egyidejűleg bizonyítani igyekezett, hogy a miniszter által kifogásolt kihágási büntetések számának megállapításában néki van igaza, mert a folyamatba lett kihágási ügyeket is számba vette.

lehetnek; ezt a szabályrendeletet alkalmazom, mást nem tehetek... (*Helyeslés.*) Csak olyankor tagadom meg a jóváhagyást – és ezt mindig nyíltan teszem, nem álürügyek alatt, mert ezt célra vezetőnek nem találnám –, csak olyankor tagadom meg, amikor konstátálom azt, hogy valamely egyesület nem az alapszabályaiban kitűzött célt szolgálja, hanem igenis, politikai agitációt fejt ki. (*Úgy van!*) Az ilyen esetben igenis megtagadom a jóváhagyást (*Helyeslés.*), akkor is nyíltan megmondom, nem pedig álürügyek mellett...

...Bizonyos, hogy én nemzetiségi politikámban egészen más célt szolgállok, mint t. képviselőtársaim. (*Helyeslés.*) De legyenek meggyőződve arról, hogy engem semmi ellenszenv sem vezet nemzetiségek ellen. Ellenkezőleg; alkalmam van tót és román vidéken lakni; én az oda való népet ismerem, szeretem, jóra való, megbízható magyar állampolgároknak tartom. (*Élénk helyeslés.*) Minden alkalommal megkövetelem a közigazgatástól, hogy szeretettel foglalkozzék a nép ügyeivel (*Helyeslés.*), hogy ne tegyen különbséget fajok között. Saját elhatározásaikban soha sem fogok másképp intézkedni azért, mert magyarról vagy románról van szó. (*Élénk helyeslés.*) Bármennyire szeretem a magam fajtát, kötelességemnek tartom más fajjal szemben is az igazságosságot, (*Élénk helyeslés.*) De e ponton azután el is térnek az útjaink. Politikai organizációját a nemzetiségeknek el nem tűröm; (*Élénk helyeslés.*) azt alaptörvényeinkbe ütközőnek tartom. (*Élénk, hosszas helyeslés.*) Ugyanakkor azt tartom, hogy éppen annyira beleütközik a magyar fajnak, mint maguknak azon nemzetiségi fajoknak az érdekébe. (*Helyeslés.*) A geográfia, a természet egységessé alakította ezt az országot (*Úgy van!*), és egységessé alakította azt ezer éves történelmünk is. (*Helyeslés.*) Európai világnézet az, hogy itt egységes állam legyen. (*Élénk helyeslés.*)...

Az osztrák példára hivatkozva kijelenti, hogy ott, nemzetiségi harc dúl, „... a magyar faj azonban soha és semmilyen körülmények között nem fogja ezer éves történeti jogát feladni...” – A költségvetés elfogadását kéri, amit a Ház többsége megszavaz.¹

46

1908 dec. 5

*A képviselőház többségének elutasító döntése Pop Gs. István román nemzetiségi képviselőnek a magyarországi nemzetiségek, színházügye állami támogatását célzó határozati javaslata ügyében*¹
Képv. Napló, 1906, XXII. 169. l.

Elnök: ...A tegnapi ülés folyamán Pop Cs. István képviselő úr ide vonatkozólag egy határozati javaslatot nyújtott be. Kérem annak felolvasását.

Gr. Thorotzkai Miklós jegyző (olvassa): „Határozati javaslat. A Ház utasítja a vallás- és

¹ A belügi költségvetés *Andrássy-Maniu* vitája egész sor kisebb-nagyobb polémiát váltott ki a tárca-költségvetések tárgyalása során. – Az 1908. évi kultúrviita középpontjába „az elemi oktatás ingyenességéről” szóló törvényjavaslat került. A szerb *Polit* Mihály a nemzetiségi felekezeti iskolák megmaradt jogait féltve 1908. jún. 13-án indítványban kérte a javaslatnak a napirendről való levételét. (Képv. Napló, 1906, XX. 97–100. l.) Még az alkotmánypárti erdélyi szász *Gresskowitz* Vilmos is a javaslatnak „a szász nemzetiségi iskolaszervezet eddigi működését veszélyeztető jellegéről” beszélt 1908. jún. 16-i felszólalásában, (Uo., 117–120. l.)

¹ Az elutasító döntés meghozatalakor a házelnök tisztjét *Justh* Gyula látta el. – A határozati javaslat elutasítása után a Ház általánosságban elfogadta a közoktatásügyi költségvetést, majd megkezdte annak részletes megvitatását. – A részletes vita során elfogadták „az alkoholelles mozgalom költségeire” a költségvetésben beállított 1000 koronás tételt. (Rendkívüli kiadások. Átmeneti kiadások. 2. rovat.) – A rovat tárgyalásakor *Mikszáth* és *Széchenyi* műveiből vett idézetekkel irodalmiasított beszédében fejtette ki *Goldis* László román nemzetiségi képviselő a mozgalom jelentőségét. (Uo., 169–182. l.) A felszólaló kompromisszumokra hajlamos „kultúrpolitikájára” jellemző, hogy beszéde befejezéseként a nőknek az alkoholelles mozgalomban való részvételét méltatva ezeket mondta: „S különösen reményteljesen tekintek a küzdelem elé, amikor az első sorokban olyan asszonyokat látok, mint gróf Apponyi Albertné.” (*Élénk éljenzés.*) – „A költségvetésnek ezt a tételét azonban –jelentette ki befejezésül – nemcsak pártállásomnál fogva, de azért is, mert rendkívül csekély, oly csekély, hogy igazán restelkedve látom, nem fogadhatom el.” (Uo., 182. l.) – A soron következő igazságügyi költségvetési vitában, 1908 dec. 7-én *Pop Cs. István*, ismét felszólalt. (Uo., 245–251. l.) – Kijelentette, hogy még az előző koalíciós igazságügyminiszter, *Polónyi Géza* megígérte neki, „gondoskodni fog arról, hogy megjutalmazza azokat a bírakat,

közoktatásügyi miniszter urat, hogy Magyarország nem magyar nemzetiségeinek színművészeti működését is részesítse állami támogatásban.”

Elnök: Kérem a t. Házat: méltóztatik-e ezen határozati javaslatot elfogadni, igen vagy nem? (*Nem!*) Ha nem, akkor kijelentem, hogy a ház a képviselő úr határozati javaslatát nem fogadja el.²

47

Iratok az 1909. évi ún. zágrábi szerb felségárulási és az ugyanez évi Friedjung-per történetéhez

A

[1909 jan.]

*Petrović Dusán röpirata a zágrábi pörről „A ,nagyszerb összeesküvés’ politikai háttere”
4 melléklettel¹*

A „szerb felségárulási pör”² hangzatos s szenzációs neve alatt immár egy fél év óta egy politikai tragikomédia játszódik Zágrábban, illetőleg Horvát-Szlavonországban. E tragikomédia bevezetésének már vége van, sőt már az első felvonását is lejátszották, s most következik a bécsi recept szerint előkészített bonyodalom, mely tudvalévőleg nem szokott oly szellemes lenni, mint a francia drámák bonyodalma. Most már hála a tradicionális osztrák szellemességnek,

akik külön a nemzetiségek nyelvét is megtanulják, és különös előmenetelben részesíti azokat, akik tudják az illető nemzetiségi vidék nyelvét. Megígérte, hogy mindezekben a bajokon segíteni fog, mert ő maga, amint mondotta, meg van győződve arról, hogy a tolmácsi intézmény kerékkötője a helyes igazság-szolgáltatásnak. Ennek dacára – folytatta Pop Cs. István – amióta függetlenségi ember ül az igazságügy-miniszteri székben, abszolúte semmi haladás nem történt” (Uo., 246. l.), jöllehet a nemzetiségi törvényben lefektetett biztosítékokon kívül „Deák Ferenc ígéretet tett arra, hogy a nemzetiségeknek nyelve az esküdtzéki intézmény behozatalával sokszorozott, mértékben fog érvényre jutni”, – véleménye szerint – Deák halála után „az egész intézményt éppen a nemzetiségek elnyomására fordították”. (Uo., 246. l.) – Rámutat arra, hogy a nemzetiségi pörök hivatkozási alapját képező 172. § ellen a büntetőtörvénykönyv országgyűlési tárgyalásokon Madarász József, Mocsáry Lajos és Simonyi Ernő is tiltakoztak, és Mocsáry már ekkor megállapította, hogy „bírói önkényes eljárás fog következni ezen szakok folytán”. (Uo., 247. l.) – A nemzetiségek vezető lapjai valóságos ostromállapotban vannak – állapítja meg a továbbiakban. „Ha Aradon a bíróságra megyek, kizárólag csak szerkesztőségi tagokkal találkozom, akik kihallgatásra mennek. Ha Björnson ír valamit, és azt a Neue Freie Presse és a Pester Lloyd reprodukálják, senki sem bántja őket, de ha a mi lapjaink tőlük átveszik, akkor már baj van”. (Uo., 249. l.) „Politikai indokokból – mondotta befejezésül –, nem pedig azért, mintha sokallnám azokat a tételeket, amelyek az igazságügyi tárca céljaira föl vannak véve, a költségvetést nem fogadom el”. (Uo., 251. l.)

² A Ház elutasító döntése ellenére az egykorú Magyarországon jelentős nemzetiségi színikultúra volt. Ennek kivált szerb és román vonatkozásban voltak rendszeres színi hagyományai. Nem kevésbé jelentős azonban az egykorú szlovák műkedvelő színészet sok évtizedes népi-irodalmi hagyatéka sem.

¹ A közölt röpirat teljes címe: A „nagyszerb összeesküvés” politikai háttere. (Szózat a magyar politikusokhoz és jogászvilághoz a zágrábi úgynevezett „felségárulási pör” alkalmából.) Írta Dr. Petrović Dusán budapesti ügyvéd. Bp. 1909, Kilian Frigyes utóda. 47. l.

² Az ún. zágrábi szerb felségárulási pör (1909. márc.–1909. okt. 5.) kormányzati indítékáról, a pör indulása körülményeiről, a több mint félszáz letartóztatásról, a többségükben a horvátországi szerb önálló pártot, illetve a horvát-szerb koalíciót támogató vádlottak helyzetéről és a Rauch-rezsim rendszeti törvénytelenégei nyomán a társországokban általánossá vált ellenzéki közhangulatról már 1908. nov. 21-i magyar képviselőházi beszédében szemléltető áttekintést adott Supilo Ferenc. (Képv. Napló, 1906, XXI. 182–187. l.) – A pör nemzetiségi-politikai szálai azonban a bemutatott beszédben vázolt okoknál és körülményeknél mélyebbre s egyben messzebbre nyúlnak vissza. A pör politikai vádanyaga, mely kezdetül a horvátországi szerb önálló párt és szélesebben a horvát-szerb koalíció kompromittálását célozta, először a *Hrvatsko Pravo* zágrábi kormánytámogató napilap 1908 márciusi számaiban megjelent cikksorozatban merült fel. Ebben a cikksorozatban a lap leírja a délszláv egységmozgalomban kétségkívül jelentős szerepet játszó Pribičević-fivérek. (Milán, Ádám, Valér és Szvetozár) állítólagos szerbiai politikai kapcsolatait. Az ügy folyamányaként Pribičević Szvetozár horvátországi szerb politikus és publicista, egy időben magyar országgyűlési horvát-szlavon képviselő, sajtópörtöt indított a Hrvatsko Pravo ellen. – 1908. júliusában Nasztics György (Djordje Nastić) osztrák-magyar szolgálatban álló, szerb származású kormányágens, Budapesten kiadott, *Finale* című röpiratában tovább bonyolította a vádat, amelynek

odáig jutottunk, hogy nem tudjuk, mi lesz a dráma vége. De nemcsak a nagyközönség nem tudja ezt, hanem még maguk a szellemes szerzők sem.

Csodálatos azonban az a közöny, amellyel az apró politikai dolgok iránt is sokszor túlzásig érdeklődő magyar közvélemény, ezen célját tekintve nagy és mély jelentőségű „szerb felségárusítási pör” iránt viseltetik, s mondhatni keleti indolenciával tekint az egészre, nem kutatja, nem keresi eme elsőrendű politikai botrány forrását, rugóit s messze kiható célját. S még ma sem látja a nagy közvélemény (eltekintve néhány mélyen gondolkozó politikustól és igaz magyar hazafitól), hogy a Zágrábban, a politika színpadára hozott bűnügyi tárgyalásnak keresztelt politikai színjáték tendenciája nemcsak a hazai szerbséget érinti károsan, hanem mélyen belevág a magyar nemzeti érdeke és annak jövőjébe.

Ennek oka a magyar sajtó túlnyomó részének az összes szláv érdekű s vonatkozású kérdésekben való igen sajnálatos tájékozatlansága, avagy ami még rosszabb: önámítása s szűk látóköre, amelynek eredménye aztán az, hogy az egyoldalúlag s tendenciózusan informált magyar közönség még véleményt sem tud alkotni magának ily elsőrendű politikai kérdéstről, nem képes annak horderejét felfogni, s így még kevésbé állást foglalni azzal szemben.

A politikai színpad mögött bujkáló gonosz lelkű rendezők pedig meglegedetten dörzsölik tenyerüket, hogy pokoli művük sikerülni látszik mindkét kitűzött irányban.

Az egyik cél ugyanis: az anektált tartományoknak Ausztriához leendő csatolása, illetve a trializinus megalapítása – a második pedig: a délszlávoknak a magyar nemzettől való elidegenítése, az oly szépen s lelkesen megindult magyar–szerb barátság és szövetség jövőbeni lehetőségének csírájában való elfojtása.

Aki ezt nem látja be – azzal szóba állani sem érdemes, az oly rohamosan egymást kergető események mindezt igen rövid idő alatt be fogják igazolni.

Vagy meri-e valaki ma azt mondani, hogy Bosznia és Hercegovinára vonatkozólag a magyar történelmi jog érvényesül, s így az hazánkhoz fog csatoltatni. Van-e ma oly elbizakodott vagy elvakult magyar politikus, aki azt merné állítani, hogy Bosznia és Hercegovina hozzánk fog csatoltatni? Sohasem állottunk ettől messzebb!

Vagy van-e még oly rövidlátó, aki be nem látná azt, hogy a bécsi „Reichspost”³ Kossuth Ferenc ellen intézett alávaló gaz támadásainak igazi értelme nem más, mint gyalázatos osztrák bosszúállás azért, hogy Bosznia és Hercegovinának többségben levő muzulmán és gör. kel. szerb lakossága a magyar alkotmányválság idejében, a magyar nemzeti törekvések iránti igaz rokonérzésének, de az osztrák rendszer és szellem iránti mélyeséges gyűlöletének és a magyar függetlenségi párt vezére iránti lelkesedésének oly fényes tanújelét mutatta be. A bosszút lihegő Lueger-újság Kossuth elleni gyalázkodásával most akarja megtorolni az 1906-iki belgrádi magyar–szerb barátkozást is.

annyi tárgyi alapja kétségkívül volt, hogy a szerb katonatiszt *Pribičević*-fivér (Milan Pribičević) valóban kidolgozott egy, a délszláv egységmozgalom célját szolgáló politikai-katonai tervezetet, melyet *Nastić* faksimilében és nyomtatásban is közreadott röpiratában. (A *Statutum* részletét I. A/1. sz. irat.) A közös külügyminisztérium befolyására a magyar koalíciós (*Wekerle*)-kormány ezt követően hozzájárult a báni kormányzat (*Rauch* Pál és csoportja) által 1908. aug. 7-től foganatosított sorozatos letartóztatásokhoz. – Az 1909. márciusában megindult monstre pörnek 53 vádlottja közül 31-et összesen 164 évi börtönre ítélték, kiválva ezzel az elszakadási tendenciák szálainak összefonódását: ezek a szálak ettől kezdve a cseh politikai mozgalom, a zágrábi pör ellen kezdettől éles küzdelmet vívó T. G. *Masaryk* és köre, valamint a szerb és horvát forradalmi mozgalom vezetői kezében futottak össze. – A zágrábi pör menete a sajtó- és levéltári anyagon kívül a gyorsíró tárgyalási jegyzőkönyv és a védelem felszólalásai révén is nyomon követhető. (Vö. Stenografski zapisnik sastavijen kod sudbenog stola u Zagrebu 3. ožujka 1909. i slijedećih dana o glavnoj raspravi povodom optužnice, koju je podnielo kr. državno odvjetništvo u Zagrebu dne siječanja 1908. broj 1 1263–08, protiv Adama Pribičevića i 52 druga radi žločinstva veleizdaje. 1909, 471 p.; Zágrábi Egy. Kvt. sign. II. 175 és sign. II. 7931.) – Nyilvánvaló, hogy a zágrábi pör előkészítésében, a jórészt a Ballhausplatz, s csak kis mértékben a *Wekerle*-kormánytól származó bizalmas utasítások végrehajtásában igen jelentős szerepet játszott a kompromisszumos megoldásokkal kísérletező *Rakodczay* Sándor horvát bán utódként 1908. jan. 7-én kinevezett br. *Rauch* Pál (báni kinevezéséhez I. ME 1908–XXXIV–82). Ez a minden belső politikai támasz nélkül, a horvátországi szerb önálló párt és a horvát-szerb koalíció megsemmisítésére vállalkozó kalandorpolitikus helyrehozhatatlan károkat okozott nemcsak a magyar-horvát, de az egész magyar-délszláv viszony további alakulásában is. – A zágrábi pör, melyet a Monarchia katonai-külpolitikai vezető körei az elszakadási mozgalmak megelőzésére idéztek fel, lényegében éppen az ellenkező hatást váltotta ki. Meggyorsította a különválás folyamatát, és egy táborba tömörítette az ezen tevékenykedő belső és külső politikai erőket.

³ Az osztrák keresztényszocialisták (*Luegerék*) félhivatalos bécsi napilapja.

Vajon oly nehéz dolog mindezt belátni, és rámutatni arra, hogy a „nagyszerb-összeesküvés” inszenálása okozati összefüggésben van azzal a nagy jelentőségű akcióval, amely létre akarta hozni egyrészt a magyar–horvát megértést, másrészt pedig a magyar nemzetnek a balkáni szerbekkel való szoros barátságát.

Csak igen szórványosan találunk oly hangokat a magyar sajtóban, amelyekből azt lehet következtetni, hogy a fenti jelenségek okozati összefüggésének felismerése már megkezdődött. Tehát kezd már derengeni a magyar sajtóban is, hogy az ún. „nagyszerb felségárulási pör” igen sok szépséghibában szenved, s hogy a nagydobra ütött úgynevezett „nagyszerb összeesküvés” a politikai heccpöröknek egy klasszikusan ostoba és gonosz példánya.

A Horvátországban ezelőtt 7 hónappal nagy titokzatossággal megkezdett elfogatások s a még nagyobb titokzatossággal foganatosított hosszadalmas inkvizíciók után immár lehullott a lepel a „nagyszerb felségárulásról”, s a várva várt vádirat január hó 15-én napvilágot látott.

E nyolc sűrűn nyomtatott ívre terjedő vádiratot most már hiteles magyar fordításban egész terjedelmében, s nemcsak a hírlapokban közölt kivonatokban olvashatja a magyar közönség.

Melléletek

1

[1907 végén]

Részletek Pribičević Milánnak¹ a délszlávok (szerbek, horvátok és szlovének) felszabadítását célzó ideiglenes szervezet „Statutum”² című tervezetéből³

Tartalom

I. Bevezetés

- a) A helyzetről
- b) Egységnyilatkozat

II. A szervezet neve

III. A szervezet célja

IV. A szervezet jellege

V. A szervezkedésbe bevonandó terület

VI. Munkaterv

- a) Propagandamunka
- b) Előkészületi teendők
- c) A kormányokhoz, pártokhoz stb. való viszony
- d) Kapcsolat a külfölddel
- e) Az anyagi eszközök megszerzése
- f) A munka titkossága
- g) Akció az osztrák–magyar hadseregben

VII. Kirendeltség Amerikában

VIII. Tagozódás

- a) Tagság
- b) Központi intézőség
- c) Országos szervezetek
- d) Tartományi szervezetek
- e) Községi szervezetek

¹ *Pribičević*, Milan (1877–1937) politikus és publicista, a részletében közölt Statutum szerkesztésekor a szerbiai királyi hadsereg hadnagya, a zágrábi pörben felségárulás címén 12–12 évi börtönre ítélt P. Ádám és Valér, valamint *Pribičević* Szvetozár ekkori horvát-szlavon képviselő, a horvátországi szerb önálló párt által kezdeményezett délszláv egységmozgalom vezetőjének testvére.

² A tervezet eredeti címe a Nasztics György szerb nyelvű röpirata (*Nastić*, Djordje: Finale, Budapest 1908, Stamp. Markus) mellékleteként közölt faksimile alapján: Privremeni statut organizacije u celji oslobodjenja Južnih Slovena (Slovenaca, Hrvata i Srba); a német nyelvű röpiratban (*Nastitsch*, Georg.: Finale... Budapest 1908, Buchdruckerei Markus): Provisorisches Statut der Organisation zum Zwecke der Befreiung der Südslawen (Slovenen, Kroaten und Serben).

³ A közölt részletet a német röpirat szövegközlése nyomán adjuk: Finale... 57–61. l. (Német nyelven, a szerző fordításában.)

- f) Önálló bizottságok
- g) Bizalmi férfiak
- h) A bizottságok (komiték) jogai és kötelességei

IX. A szervezetek megalapításának eljárása

X. A szervezet taktikája

XI. Befejezés

I.

Bevezetés

a) A helyzetről

A vérszerinti szláv nép szolgasorsa a szláv délvidéken oly nyilvánvaló és oly közismert, hogy nem szorul bizonyítékokra. Más, nagyobb népek különböző befolyási köreire szétszabdálva és megosztva, ezeknek alávetve, kihasználtnak, kisebb részben félig felszabadítva, nagyobb részt teljesen leigázva, népünk nem csak kulturálisan nem fejlődhet, haladhat és erősödhet, sőt még csak nem is tarthatja fenn magát, és őrizheti meg egyéniségét és nemzeti létét, hanem már életét sem tengetheti, és ha a legjobb esetben ez még sikerülne, akkor teljes erejét csak védekezésre, nemzeti léte megóvására fordítja! Elég ezt hangsúlyozni nagy nemzeti tragédiánk megértéséhez, annak megértéséhez, milyen nagy az ellentét e körülmény és azon feladat között, mely népünkre, mint minden más népre hárul, hogy eleget tegyen küldetésének, beleilleszkedjék a nagy világkultúrába, és egyenjogú tagként különleges tulajdonságaival hozzájáruljon az emberiség nagy feladata teljesítéséhez!?

Nemzetünk intelligens része, a szellemileg magasabban állók, a vezérek és hazafiak tudatában vannak e tragikus körülménynek, és igyekeznek a népet a szabadság és haladás útjára vezetni. Ezt különböző harci módokon érik el, kulturális, politikai és különböző más szervezetekben, ott, ahol függőségben vagyunk, és ott, ahol függetlenek vagyunk: ezt a harcot az egyéni hajtóerőn kívül az államhatalom teljes szervezete támogatja. Hasznos ez a harc és nem eredménytelen, de nem oldhatja meg teljesen nehéz, bonyolult politikai helyzetünket. Ez egészen világos, és mindnyájan jól is tudjuk. Ennek a szervezetnek a megteremtése tehát nemzetünk általános, mindennapos szükségletének felel meg, tömegeink ösztönén és a mi, a műveltebbek végső belátásán alapul. Ez a szervezet véget fog vetni a nemzeti kínoknak, nemzeti kérdésünket a végső döntéshez fogja vezetni. Hatalmas lépést jelent előre, a mostani nehéz időkben, magasztos és megváltó hősi tett!

b) Nyilatkozat a nemzeti egységről

Népünk nehéz és szerencsétlen helyzete főleg szétdaraboltságából ered, a különböző nemzeti-ségi törekvésekre való önző megosztottságból. Ezek az önző népcsoport-törekvések felbomlasztják és megosztják amúgyis gyenge nemzeti erőnket, kölcsönös viszályok zűrzavarába bonyolítják, s mindezt a mi kárunkra és nagy ellenfeleink előnyére teszik. Ez a szétszakítottság, a kölcsönös viszályok és konfliktusok csak következményei egyes nemzetiségek eltévelyedéseinek, és ha nem erről van szó, akkor kívülről szítják azokat, hogy közös nemzetünk egyes részeit szétdarabolják, és állandóan kölcsönös súrlódásokba bonyolítsák. Minthogy ezt belátjuk és tudjuk, hogy az egész nép különböző nemzetiségei a nyelv, szokások, a nemzeti lelkiület, a helyzet és a sors, a múlt és a jelen, nemzetiségeink antropológiai tulajdonságai révén csakis egy egységes nemzetet alkot, ezért ez a szervezet elsősorban a délszláv nemzeti egységet képviseli.

II.

A szervezet neve

„Délszláv forradalmi szervezet”

III.

A szervezet célja

A délszlávok teljes felszabadítása, állami, politikai, szociális, kulturális és nemzeti egyesítése egy közösségbe, teljesen szabad demokratikus elvek alapján, a délszlávok által lakott országok és nemzetiségek egyenjogúsága és saját jogaik és előjogaik fenntartása mellett, ha ezeket igénylik, és amennyiben ezek a jogok nem befolyásolják az egyesülést.

Ennek a célnak legjobban a föderációs államközösség felel meg, tartományi önkormányzatokkal a köztársaságok nagy szövetsége, amely a legtágabb mértékben alkotmányosan biztosítja a népjogokat. Ilyen közösség a szervezet eszményképe.

2

[1909 jún. elején]¹

*T. G. Masaryk birodalmi gyűlési cseh képviselőnek a zágrábi per és az annexió tárgyában elhangzott osztrák képviselőházi felszólalásait tartalmazó röpirata előszava*²

Ebben a röpiratban azok a beszédek foglaltatnak, amelyekkel a képviselőházban a zágrábi ügynevezett felségárulási perrel kapcsolatban sürgősségi javaslatomat május 14-én és 18-án megindokoltam; stiláris változtatások és kiegészítő fejtegetések e formában az elhangzott szó megerősítésére hivatottak.

Házaszabályaink a sürgősségi javaslat elfogadására a szavazatok két harmadát igénylik; a (május 18-i) szavazás eredménye a javaslat javára 167, ellene 132 szavazat volt, lényeges többség nyilatkozott tehát a javaslat mellett. Ezekhez számítható még sok olyan képviselő, aki tartózkodott a szavazástól.

A képviselőházban és a sajtóban megtárgyalták azt a kérdést, mennyiben avatkozik bele javaslatom idegen állam ügyeibe, és hogy az megengedhető-e: maga a Ház elnöke is megengedhetőnek tartotta.

Az első ösztönzés fellépésemre a zágrábi pör ellen a horvát képviselőktől indult ki. Ugyanis felkértek, hogy állapítsam meg a tényeket a perről; hogy ezután mi történjék, éppen e tényektől és a parlamenti viszonyoktól függött.

Úgy döntöttem, hogy sürgősségi javaslatot terjesztek be, bár nem volt könnyű a javaslatot a házaszabályoknak megfelelően egészen kifogástalanul megszövegezni; természetesen magam is gondoltam az aggályokra, amelyek formailag felmerülhetnek. Egy körülmény azonban döntő volt: Magyarországon és Horvátországban sérthetetlennek tartják az osztrák birodalmi gyűlés tanácskozásait, miértis azt reméltem, hogy a beszédemről szóló jelentéseket és különösen a gyorsírói jegyzőkönyv szövegét nem fogják elkobozni Magyarországon és Horvátországban. Ezt akartam elérni, és ezt elértem. Ez a magyarázata annak, hogy miért nem fogadhattam meg azoknak a tanácsát, akik elégségesnek és a célnak megfelelőnek találták egy röpirat közzétételét; nem voltam benne biztos, hogy a röpirat Magyarországon és Horvátországban szabad utat kapott volna, sőt abban sem voltam biztos, hogy röpiratom [kiadását] Magyarország kívánságára nem akadályozzák-e meg még Ausztriában is. Horvátországban legalábbis a pör idején olyan cenzúrát gyakorolnak, mely semmivel sem enyhébb az oroszánál.

Eleve tisztában voltam azzal, hogy a zágrábi pör indoka valótlan, hogy az politikai per. Először is azért volt ez világos számomra, mert ismerem a vezető vádlottakat és körülményeiket. – Másodszor világos volt a horvátországi és egyáltalában a déli politikai helyzet ismerete és megítélése folytán. Már évtizedek óta lehetőleg pontosan megfigyeltem Ausztria és a szomszédos, főleg a szláv országok fejlődését, ismerem és megfigyelem az országokat és népeiket, tanulmányozom az országot és népét, azt, ami politikai fontosságú, és időnként helyszíni megfigyelésekkel igyekszem kialakított nézeteimet helyesbíteni és igazolni – egyszóval különösen Horvátországot és annak politikai fejlődését oly mértékben ismerem, hogy ezen ismeretek alapján minden további nélkül hamisnak nyilváníthattam a zágrábi pört.

Arról volt azonban szó, hogy ezt az ítéletemet a tágabb politikai nyilvánosság előtt megindokoljam. Ezt teszem ebben a közleményben, és pedig nemcsak gyanúokkal, hanem egész sor bizonyított tényel.

¹ Az előszó kelte: Bécs, 1909 június elején.

² Eredeti címe és leőhelye: *Masaryk*, Th. G. Prof. Dr.: Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina. 2. erg. Aufl. Wien, 1909. Az előszó helye: III-X. 1. – Az előszó elején két, végén egy mottó-idézet áll, és pedig: Edmund *Burke* (1729–1797) angol liberális politikus mondása a zürzavart szülő „raffinált” politika ellen (a világos jószándék, az egyszerű őszinteség összetartó erő); Károly főhercege [az uralkodó fivére] az intrika lealacsonyító voltáról; végül az ugyancsak liberális angol államférfi, C. J. *Fox* (1749–1806) megállapítása arról a tapasztalatról, hogy a rágalom és ferdítés kétségtelen bizonyosága a megrágalmazott közhasznú buzgalmának.

A zágrábi pör politikai per, és pedig *jellemzője* annak a politikának, amit a birodalom déli részében, de még Bécsben is üznek, jellemzi egy bizonyos – alsóbb rendű – fokát a politikának, a titkos politika (vagy hogyan hívjuk) stádiumát.

Ez az a foka a politikai fejlődésnek, amikor az emberek még nem képesek bírálva megfigyelni és tárgyilagosan megítélni a társadalmi fejlődést, a történeti fejlődés folyamatát; az a fok, amelyen az emberek még nem fogják fel a történeti tömegfolyamatot, sőt alig látják meg, hanem az egész társadalmat és annak történetét alig néhány emberre és azok ténykedésére korlátozzák. Politikai kifejezéssel ez még az arisztokrácia és az arisztokratikus abszolutizmus korszaka. A politika ezen a fokon még okkultizmus, amint hogy minden gyakorlat – az orvoslás, a technika, a vallásgyakorlat, az egész gyakorlati élet okkult a fejlődésnek ezen a fokán. Itt a politika még „diplomácia”.

Mi ezzel szemben megéljük, hogy az egész gyakorlati élet s a politika is, kezd pontos megfigyelésre támaszkodni; a politikusok és a történészek kezdik az életet és a tömegtársadalom fejlődését megfigyelni és megérteni, ez a megfigyelés tömeges megfigyeléssé válik, a fantasztikus titkolódzás helyébe a bíráló nyilvánosság lép, a politikai jóslatot felváltja a politikai tudás. Kezd elenyészni az arisztokratikus udvari diplomácia, és annak az a képzelődése, hogy a hatalom néhány tulajdonosának és segédeinek nézetei és tettei elhatározóan vezetik a társadalmat és fejlődését, a bel- és külpolitika a nyilvánosság bírálatával találkozik, a politika tudománnyá lesz, a politika demokratizálódik. Az arisztokrata abszolutizmus és annak diplomáciai okkultizmusa átadja helyét a demokratizmusnak és ennek bíráló, tudományos nyilvánosságának, a politikai hazugságot és intrikát felváltja a politikai igazság és nyíltság. Ausztria–Magyarországon azonban még sok elavult maradványa van a főnemesi abszolutizmusnak, főleg az úgynevezett külpolitikában. Alkotmányjogilag ez a közös minisztériumok nem felelős helyzetének tényében és a delegációknak az állami intézmények közé való bizonytalan beiktatásában jut kifejezésre.

A zágrábi úgynevezett felségárulási per valósággal iskolapéldája a régi politikának és felfogásának a történeti tényekről és fejlődésről; ennek a politikának van szüksége ilyen intrikus játékokra, ez a politika a zágrábi pörben főérvet keres Bosznia és Hercegovina annexiójára, mert a történeti esemény valódi tényalapját és indítékát nem képes megérteni. Csak a politikai gondolkodásnak ezen az alacsony fokon válhatott egy értelmes, de politikailag éretlen diák képzelődése egy egész állami akció alapkövévé.³

3

1911 jan. 31¹

*Mandl Lipót bécsi publicista vitairata T. G. Masaryk röpirata és beszédei ellen a zágrábi pör, az annexió és a monarchiának Szerbiához való viszonya tárgyában*²
(Részlet)

A délszláv kérdésekben mindig nehéz volt a tájékozódás. Nem sok hivatásos politikus akad Ausztriában és Magyarországon, aki közérthető betekintést tudna adni az annexió előtti és utáni tényállásba és a Masaryk professzort felháborító epizódokkal való összefüggésbe. Beavatott

³ A röpiratnak szorosabban a zágrábi pörrel foglalkozó fejezetei után *Masaryk* befejezésül az anexióval teremtett helyzetről szól, hiszen így „Ausztria a legnagyobb délszláv állam lett”. Hangsúlyozza, hogy az összesen kilenc vagy tízmilliónyi szerb és horvát egy nép, de kilencféle államszervezetben él, s természetes, sőt megváltoztathatatlan, hogy nemzeti egységre törekszik. Az annexióval a népeket nem nyerték meg, sem a magyar, német vagy cseh politika követése nem használ: egységes osztrák birodalmi politikával kell a monarchiát megerősíteni. A Balkán-kérdést a maga egészében kell tekinteni – s itt számba veszi az erőviszonyokat –, nem pedig klikk-érdekekből; a politikai fogalomként is elavult felségársértés ürügyén folytatott per szégyenletesen ártalmas. – Kéri a birodalmi gyűlést, hogy az elszakadási mozgalomra vonatkozóan felhozott bizonyítékokat utalja a bosnyák bizottság elé, mert ez osztrák kérdés. (Uo., 111–118. l.)

¹ Az előszó kelte.

² Eredetije: *Mandl*, Leopold: Österreich–Ungarn und Serbien. – Ein Beitrag zur Erkenntnis der herrschenden politischen Ideen unter den Serben. Wien 1911., V. (1), 76 l. – A fordításban közölt részlet: 3–6. l. – A közös külügyminisztériumhoz közel álló osztrák liberális publicista röpirata, figyelmet érdemel a Szerbiával való kereskedelmi–politikai kapcsolatok helyreállításának szakaszán.

diplomata államerdekből inkább vastagbőrűnek tettetik majd magukat, lerázzák a vaskos dobásokat, és hallgatnak. A független, hazafias szellemű publicistáknak viszont kötelessége, hogy végre a kölcsönös viszony tisztázása, de minden Szerbiában élő osztrák és magyar érdekében is bebizonyítsa, hogy Masaryk professzor vádjai az osztrák–magyar diplomácia magatartását illetően Belgrádban az annexió válság alatt – egy jóhiszemű férfiú tévedései. Mert mindaz a súlyos vád, amit Masaryk professzor életelvéhez híven – fiat justitia, pereat mundus – felhozott, téves, helytelen nyomozásra és hamis következtetésekre alapozott, és szakértő ellenőrzésre nem áll helyt. Ha lehántjuk órák hosszat tartó fejtegetéseiről a nagy tömeg összezavaró részletet, akkor a Masaryk-i vád magjaként hat logikusan összefüggő állítást és vádat hámozunk ki.

Masaryk professzor állításai:

1. Az 1903–1908 közötti években nem volt Belgrádban Ausztria Magyarország ellen irányzott élű nagyszerb propaganda.

2. Bár vitathatatlanul létezett abban az időben Belgrádban nagyszerb propaganda, csak hogy az csak Boszniával foglalkozott; csak a szultán ellen irányult, akihez Bosznia 1908. október 8-ig tartozott.³

3. A zágrábi felségárulási pör Aehrenthal gróf műve, aki azt megrendezte azért, hogy azzal indokolja Bosznia és Hercegovina annexióját.³

4. A szerb–horvát koalíciónak dr. Friedjung Henrik történész elleni becsületsértési perében hamisítványként felfedett „dokumentumokat” gróf Forgách osztrák–magyar követ tudtával készítették, hogy a zágrábi felségárulási perben az ötvenhárom szerb ellen a vád okmányokkal legyen indokolva.⁴

5. Aehrenthal gróf felhasználta azokat a hamisított irományokat. Ezáltal s azon eljárásával, amely a zágrábi felségárulási perhez vezetett, intrikává süllyesztette a politikát, mert politikai gondolkodása oly alacsony szintű, hogy az annexió történeti eseményének valódi ténybeli okait és indítékait nem volt képes felfogni.⁵

6. Forgách gróf hamisító, agent provocateur, „gróf Azew”⁶, azaz beugrató ügynök, akinek ezért állásából el kell tűnnie.

Aehrenthal gróf viszont intrikus, olyan miniszter, aki a politikát intrikává alacsonyította le. Ő sem maradhat tovább hivatalában.

Így változik át a tudós Masaryknak a nép előtt oly rokonszenves erkölcsi alapelve: „fiat justitia, pereat mundus” a cseh néptribun Masaryk szofizmájává. Hamis premisszákból kiindulva és ezekre az állításokra építve – amelyeknek helytelen voltát „okmányokkal” fogjuk bebizonyítani – szerkeszti meg Masaryk professzor szörnyű vádját: ez, csupaszon kimutatva, hitelességét illetően máris megfontolásra készíttet mindenkit, aki pártatlan. Politikai szempontból hiba ez [a vád]; ha valódiságát vizsgáljuk, tévedésnek fog bizonyulni.

A vád apolitikus. Nem azért, mintha a monarchia tekintélyének a Balkánon ártana vele. Mert ott csak a hatalom számít. A sok osztrák–magyar állampolgárnak, akiknek Szerbiában igen veszélyes körülmények között kell keresetük után járniok, biztosan nagyon rossz szolgálatot tett Masaryk professzor a belgrádi követség elleni hadjáratával.

Nem politikus Masaryk kampánya, mert olyan pillanatban kezdte meg, amikor a szerb politika minden ismerőjének – és hiszen Masaryk professzor állítása szerint az – tudnia kellett, hogy új, reményteljes politikai helyzet alakult ki Ausztria–Magyarország és Szerbia között. A diplomáciában a konzuli egyezmény megújítása és a kölcsönös jogsegélyegyezmény, a Drina-határ körüli harminc éves viszály küszöbön álló rendezése, amikor is a monarchiának a legnagyobb előzékenységet kell tanúsítania, főleg azonban a szerb kereskedelmi szerződés életbelépte által heves súrlódások és nagy feszültségek hosszú szakasza után újra normálissá vált a viszony Ausztria–Magyarország és Szerbia közt. A szerb politika új orientációja, a közeledési politika a lehetőségek körébe került. Az új kereskedelmi szerződés Szerbiával ugyanis nem egyszerűen új rendezése a monarchia kereskedelempolitikai kapcsolatainak a következő hét évre. Ez inkább a kereskedelempolitikai téren folyt hatalmas politikai harc lezárása, amelynek során Szerbia módszeresen és eréllyel kiküzdötte teljes gazdasági emancipációját.

A szerző jegyzetei:

³ Masaryk: „Der Agrarner Hochverratsprozess und die Annexion”; lásd különösen az előszóban az I. és VII–X., továbbá a 65., 67., 68. l.

⁴ A 44. ülészak II. és V. ülésének jegyzőkönyve, 1910. november 8. és 11.

⁵ Masaryk: „Der Agrarner Hochverratsprozess”; mottó és előszó, továbbá beszéde a prágai diákgyűlésen 1910 novemberében (a „Zeit” beszámolója).

⁶ J. F. Azew, 1908-ban leleplezett cári politikai titkosrendőr, a forradalmárok kikémlelője.

1911 júl. 20*

R. W. Seton-Watson (*Scotus Viator*) a zágrábi pörről és indítékairól „A délszláv kérdés és a Habsburg-monarchia” című könyvében
(Részlet¹)

...Aehrenthal sajtóorgánumai dicséretre méltó igyekezettel láttak neki, hogy bevádolják és leleplezzék a nagyszerb forradalmi mozgalmat, amely, mint állították, belgrádi főhadiszállásáról egész Horvátországra, Dalmáciára és mindenekfelett Bosznia–Hercegovinára átterjed, és aláaknázással fenyegeti a Habsburg uralmat végig a délszláv tartományokon. Ez volt az a pont, ahol Aehrenthal báró értékes szövetségeseget lelt a magyar koalíciós kormányban és exponensében, báró Rauch horvát bánban. A magyarok előzékeny viselkedésének – éles ellentétben heves ellenzésükkel az okkupációs politikával szemben 1878-ban – magyarázata a magyarországi belső helyzet. Dr. Wekerle és kollégái azt remélték, hogy meglágyítják uralkodójukat a külpolitikai kérdésekben való teljes engedelmességgel, s így elnyerik hozzájárulását gróf Andrássy reakciós plurális választási tervezetéhez, amely, ha keresztülmegy, még egy generációval elhalasztott volna minden igazi választójogi reformot. A magyar sovíniszták ugyanakkor szemet vetettek Boszniára mint Budapest leendő gyarmatára. A fő veszélyt számukra a horvátok és szerbek friss összhangja jelentette, amely azon politikai egység előfutárának tűnt, ami a dualizmus csalóka neve alatt már oly sok délszláv álmát betöltötte. Magyar érdekből a horvát–szerb koalíciót minden áron össze kell zúzni. Rauch báró önkényes kormányzási kísérletének eddig még nem volt meg az óhajtott hatása, és lehet, hogy oly ravasz² politikus, mint dr. Wekerle eltekintett volna szolgálataitól, ha bizonyos magas rangú tisztek és papok nem intrikálnak és fejtenek ki befolyást [Rauch báró] érdekében az udvarnál.³ De tekintettel e titkos támogatásra és a helyettes megtalálásának nehézségére, bölcsebbnek gondolták, hogy meghagyják állásában abban bízva, hogy az aggályok hiányát kiegyenlíti nála a tapintat hiánya. A horvát–szerb koalíció legsebezhetőbb része a szerb önálló párt volt: Rauch tehát ez ellen összpontosította erőfeszítéseit, Budapestről és Bécsből párhuzamosan kapott utasításokra ténykedve.

A végcél különböző volt: Budapest arra törekedett, hogy újból elválassza a horvátokat és szerbeket, s így Horvátországot politikai tehetetlenségre kényszerítse, a szerbeket pedig lehetőleg régi szerepükre mint a magyar ügy engedelmes szavazógépei⁴, Bécs pedig olyan széles körű nyugtalanság és hazaáruló izgatás létezését óhajtotta bebizonyítani, amit csak erélyes külpolitikával lehet hatékonyan meggátolni. De míg a célok különbözők, az alkalmazandó eszközök azonosak voltak. A szerbeket kompromittálni kell; a koalíció legveszélyesebb vezetőit politikailag lehetetlenné kell tenni; nagyszabású hazaáruló propagandát kell felfedezni, vagy ha szükséges, kitalálni.

Láttuk, hogy Rauch báró báni kinevezésének pillanatától fogva nyilvánosan dinasztiaellenes és hazaáruló tevékenységgel vádolta a koalíciót, noha állhatatosan elhárította, hogy ezen állítása bizonyítékaival előhozakodjék. Közvetlen eljárás azonban lehetetlen volt ellentük, mert védte őket országgyűlési immunitásuk, és egész természetesen elutasították, hogy annak felfüggesztése kérelmeztesék mindaddig, míg az alkotmány fel van függesztve, és az országgyűlés nem ülhet össze. Még ha Rauch hajlamos lett is volna horvát immunitásuk hatálytalanítására, a legjelentékenyebb képviselőket ezenkívül védte delegátusi immunitásuk a budapesti közös országgyűlésben, és ennek megsértése igen veszélyes precedenst alkotott volna, amit egy alkotmányellenes kormány Magyarországon valamikor még felhasználhatna szélsőséges magyar képviselők ellen. A vezetőket tehát pillanatnyilag nem érhetvén el, Rauchnak meg kellett elégednie az apróbb vaddal.

* A könyv előszavának kelte.

¹ Eredetije: *The Southern Slav question and the Habsburg Monarchy*. London, 1911. Constable. 463 l. – A közölt, részlet, helye: IX. fejezet: *The annexation of Bosnia and the Agram high treason trial*. – (Bosznia annexiója és a zágrábi felségárulási per.) 177–180. l.

² Az eredetiben franciául: *rusé*.

³ Lásd Masaryk, *Der Agramer Hochverratsprozess*, 73. l. [A szerző jegyzete.]

⁴ Az eredetiben így: „Stimmvieh”.

Még október elseje előtt huszonnégy személyt tartóztattak le hazaárulás vádjával; ezen a napon további nyolc letartóztatás történt. A következő három hónapban gyakori letartóztatások és házkutatások voltak Horvátország különböző részein, végül 1909 januárjában nem kevesebb mint ötvennyolc szerb várt pörére a zágrábi börtönben⁵ – köztük Hercegovac Miklós glinai esperes, két másik pap és egy lelkész, hét iskolai tanító és két vidéki orvos. A többi fogoly legnagyobb részét jómódú kereskedő vagy kistisztviselő volt. Kivétel nélkül mind szerbek voltak, és túlnyomó többségük nyíltan a szerb önálló párthoz tartozott. A megelőző és következő letartóztatások és házkutatások természetesen országszerte a legnagyobb pánikot keltették, s ezt nem csökkentette a foglyokra mért bánásmód: többségüket megláncolva hozták a fővárosba, és sok hónapig nem hallgatták ki. Néhányan kénytelenek voltak a cellát elítélt bűnözőkkel megosztani; Borojević iskolamester és Gajić kereskedő két gyilkosságért és rablásért halálra ítélt emberrel volt bebörtönözve. A foglyok többségét nem hallgatták ki, és nem jutottak tudomásukra az ellenük emelt vád részletei. Végül elkeseredésükben Milić páter, Pribičević Valér és még néhányan „éhségsztrájkhoz” folyamodtak, nem a szabadulás reményében, hanem csupán azért, hogy bírának elé kerüljenek.⁶

Mondanunk sem kell, hogy az egész ügy – felbujtóinak szándéka szerint – heves haragot és felháborodást okozott Belgrádban, és fehér izzásig szította a szerb nép háborús hevét, amelybe Bosznia annexiója sodorta. Mily mértékben számítottak előre erre a hatásra Aehrenthal báró és tanácsadói, ez oly kérdés, amelyet később meg kell fontolnunk.

Végülis 1909. január 15-én – öt hónappal az első letartóztatások után – Accurti ügyész úr kihirdette a vádat ötvenhárom szerb ellen.⁷ Ez a megdöbbenő dokumentum több mint 100 nagy oktáv lapra terjedt, és egyúttal közreadták a *Narodne Novine* horvát hivatalos lap mellékleteként, s több ezer példányban osztották szét. Ennek a manővernek természetes eredménye volt a tanúvallomások sztereotíppá tétele, és hogy a vád számára nagyon csökkentette az ellentmondó vallomások veszélyét. Egyúttal egy csomó zsarolási ügyet idézett elő.⁸

B

1909 jan. 20

Polit Mihály szerb nemzetiségi képviselő felszólalása és interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz „Horvátországban a szerbek ellen indított felségértési perek tárgyában”¹

Képv. Napló, 1906, XXIII. 61–64. l.

T. képviselőház! Nagyon sajnálom, hogy az idő előrehaladt, de mégsem bírom elhalasztani nagy fontosságú interpellációm. Nagyon örvendek, hogy az igen t. horvát miniszter úr, valamint az igen t. miniszterelnök úr jelen van, és meg vagyok győződve arról, hogy interpellációm mindkettőjüket nagyon fogja érdekelni.

Midőn a t. miniszterelnök úrhoz interpellációt szándékozom intézni a szerbek ellen indított felségárulási perek tárgyában, tudom, hogy az efféle interpelláció ellen fontos és alapos kifogásokat lehet tenni, mert hiszen az igazságügy Horvátországnak autonóm ügye, amelybe a magyar kormányoknak nincsen beavatkozási joga. Más részről igazságügyekben általában nincsen a kormányoknak beavatkozási joga, mert ezzel veszélyeztetve volna a bíróság függetlensége. Áll ez általában, de vannak körülmények, amikor ez nem áll, nem állhat...

... Többször akartam már interpellálni, de elhalasztottam ezt akkorára, amikor interpellá-

⁵ Ötüket végül elbocsátották. [A szerző jegyz.]

⁶ „Milić páter, akinek kilenc napos éhezése után elrendelték kórházba szállítását, ellenállást kísérelt meg, és erőszakkal kellett áthelyezni.” [Ua.]

⁷ „Örülök, hogy beszámolhatok egy részletről, amely dr. Wekerle magyar miniszterelnököt kellemes fénybe helyezi. A védelem hozzá fordult, és az ő személyes intervenciójának eredménye volt, hogy nem halasztották még tovább a pör megkezdését. Ezt aényt dr. Popović szerb képviselő engedélyével közlöm, aki a foglyok egyik letehetségesebb védőügyvédje volt.” [Ua.]

⁸ „A *Srbobran* 1909. január 22-én faksimilében közölt két ilyen levelet. A lapot az ügyész azonnal elbokoztta!” [Ua.]

¹ Röviddel *Polit* felszólalása után *Popović* Dusan horvát-szlavon képviselő is hasonló tárgyú interpellációt intézett Wekerle miniszterelnökhöz. (1909. jan. 23-án. – Képv. Napló, 1906, XXIII. 138–147. l.)

ciómnak hivatalos szubsztrátuma is lehet. Most már van. Megjelent a zágrábi királyi ügyész vádlevele 53 szerb vádlott ellen, és most elérkezett az idő, hogy bátor vagyok egy kis fölvilágosítást adni ebben a fontos ügyben, amely nemcsak Horvátországban és Magyarországon, hanem a külföldön is feltűnést okozott. Mi volt a zágrábi ügyész vádlevelének hatása? A jogászvilágot meglepte, mert a büntetőjog szempontjából benne érv nincsen. Általában jogászai szempontból meg lehet ítélni, hogy milyen benyomást tett ez a vádlevél a szerbekre, és főképpen azon számos szerb bíróra úgy Magyarországon, mint Horvátországban, akik mint bírák megöszültek hivatalukban, és meg tudják ítélni, hogy mi az a felségárulási per. Volt alkalmam tapasztalni, hogy teljes indignáció van e tekintetben, mert miben kulminál az a vádlevél? Abban, hogy a szerbeknek ragaszkodása a szerb nemzetiséghez felségárulás.

Azt mondták ezek a bírák: ha ez így van, akkor mindnyájunkat be kell csukni, mert mindnyájan ragaszkodunk szerb nemzetiségünkhöz és a becsukást a szerb patriárchán, Bogdanovics Luciánon kell kezdeni, mert ő épp olyan szerb, mint a többi vádlottak, ha a becsukásnak az alapja csak az, hogy valaki a szerbséghez ragaszkodik. Ötvenhárom jómódú, tisztességes szerb ember már hetedik hónapja vizsgálati fogságban van; ugyanezen az alapon a patriarchát is fogságba lehetne vetni. (*Zaj.*)

Nem szándékozom, nem is lehet polémiába bocsátkozni a királyi ügyésszel, ez nem tartozik a parlament elé, ez a fenyegető bíróságra és a védőügyvédekre tartozik. Nekem csak az a célom, hogy megismertessem a t. Házat ennek a felségárulásnak természetével, és felvilágosítást kérjek.

Ez a felségárulási per Horvátországban szoros összeköttetésben áll Bosznia és Hercegovina annexiójával, másrészt pedig összeköttetésben áll a mostani bán állásának megszilárdításával. Ebből következik, hogy az az egész per nem más, mint politikai tendenciaper. Mikor az a meglepetés történt Európában Bosznia annexiójával, ezt igazolni kellett. Igazolni kellett azon nagy átalakulással, mely Törökországban történt, kellett igazolni, hogy az annexió azért történt, mert a monarchia bizonyos részei veszélyeztetve voltak.

Másrészt tudjuk, hogy a mostani bánjuk állása meg van ingatva. Tudjuk, hogy milyen állást foglalt el a mostani horvátországi bán. Nem volt képes a magyar kormány intenciói szerint egy pártot szervezni, hanem megbukott a választáson olyan módon, hogy egyetlenegy képviselő sem jutott be; olyan valami Horvátországban sohasem történt, s mégis megtartották bännak. Amint értesülve vagyok, nem is tartották volna meg tovább, úgy Bécsben, mint Budapesten elejtették volna, de eljött az annexió, s akkor a bán úgy tüntette föl magát, mint olyan férfiú, aki tudja megfékezni az ún. nagyszerb propagandát.

T. Ház! Minthogy rövid az idő, nem tudom kifejtteni azt, hogy kétféle nagyszerb propaganda van: az egyik a belgrádi, a másik a bécsi nagyszerb propaganda. Ezt nem akarom most kifejtteni.

Hát, t. Ház, hogyan keletkezett ez a felségárulási per Horvátországban? Mondhatom, hogy egy olyan botrány ez, hogy alig van párja egész Európában. Hát mire alapítja ezt a pert a horvát ügyész? Azt mondja, hogy Horvátországban tulajdonképpen szerbek nincsenek, és az, aki ragaszkodik a szerbséghez, hazaáruló, felségáruló. Ez igazán érthetetlen, mert hiszen századok óta laknak ott szerbek, a legjelesebb férfiak, a báni méltóság helyettesei szerbek voltak, és büszkék, mint szerbek is.

Az előbbi bán, Khuen-Héderváry tagadta volna a szerbséget Horvátországban? Nem, hanem tudott magának teremteni egy szerb pártot is, sőt nem volt kifogása az ellen sem, ha őt „szerb” bännak nevezték. És hogyan végezték a vizsgálatot ezen perben? A vizsgálóbíró csaknem dobszóval hirdette ki, hogy ha van valakinek valami tudomása a nagyszerb propagandáról, vagy ismer valakit, aki ragaszkodik a szerbséghez, jelentse fel. A következmény az lett, hogy ha egy katolikus horvátnak viszálya volt egy görög-keleti szerbvel, hát persze, feljelentette, és így tág tere nyílt ennek a denuncálásnak...

...Az én interpellációm célja... az, hogy a normális állapotok helyreállítsanak Horvátországban, és azt hiszem, hogy minden magyar hazafinak ez a véleménye.

...A foglyok védőket választottak, és a védelmet elvállalta előkelő 30 horvát és szerb ügyvéd. Ezek között van a volt tartománygyűlésnek az elnöke, dr. Medákovics Bogdán. A magyar kormány ezt a férfiút ismeri, tisztességes ember, tisztességes politikus. Ő ügyvéd, de nem szorul az ügyvédségre, és ha ezek a foglyok nem volnának ártatlanok, dr. Medákovics bizonyára nem vállalta volna a védelmet.

Nagy György: Az ügyvéd elvállalhatja a védelmet, nem kell a vádlottnak ártatlannak lenni.

Polit Mihály: Ezek az ügyvédek egy könyvet adtak ki az egész perről, és azt mondták, hogy még a második, harmadik és negyedik kötet meg fog jelenni. Ezt elolvasni már túlhalad minden képzeletet. Ebben a könyvben jelezve van a szereplése a híres és hírhedt Naszticsnak.

Én tudom, hogy nem szabad a parlamentben megtámadni olyan embert, aki nincs abban a helyzetben, hogy magát itt védje; de azt is tudom, hogy az európai parlamentekben, ha bebizonyul valakiről, hogy agent provocateur, nemcsak szabad megtámadni, hanem kötelesség is ezt tenni. Pedig ez a Nasztics – a vádirat súlyt fektet rá – egyszerűen agent provocateur, aki szomorú üzletet gyakorolt Montenegróban, Belgrádban, Szarajevóban, és utoljára eljött Horvátországba, hogy ott a kir. ügyész őt koronatanúnak szerepeltesse. Ha ilyen embert lehet koronatanúnak szerepeltetni, akkor minden kóborlót és minden csavargót lehet koronatanúnak szerepeltetni.

Elnök: Figyelmeztetem, a szónokot, hogy távollevőket ne támadjon és ne sértsen. Kérem arra is, hogy legyen tekintettel az idő előrehaladott voltára és a Háznak fáradtságára.

Polit Mihály: Rövid leszek. Ezeknek előadása Magyarország érdekében fekszik, mert mint Magyarországnak fia nem szeretem, hogy a renoméja Magyarországnak olyan legyen, hogy ez nem jogállam.

Méltóztassék még csak pár szót meghallgatni; mindjárt befejezem. Magyarországnak és a magyar nemzetnek nemcsak Aradon voltak vértanúi, hanem vértanúi voltak a mohácsi vész óta is. Nem hiszem, hogy Magyarország érdeke volna utánozni az osztrák eljárást, felidézni Caraffa idejét Horvátországban. Én azt gondolom, hogy nagy szégyen volna, hogy míg Magyarország alkotmányos ország, Horvátországban az önkény uralkodjék, mert ott még a Bach-korszak rendeletei vannak nemcsak a közigazgatási, hanem a bírákra is vonatkozással. Az én interpellációmnak éppen az a célja, hogy az igazságszolgáltatás legyen szabad. Jellemző, hogy mindezen 53 vádlott a választásnál Rauch jelöltjei ellen szavazott.

Én csak egy kéréssel fordulok önökhöz: ne tessék harmadiknak az ügyét képviselni itt a magyar parlamentben. Van, kinek ezen egész állapot nagyon is érdekében áll! Ne tessék oly helyzetbe hozni Magyarországot, hogy reá applikálni lehessen ezt a latin mondást: sic vos non vobis.

Nagy György: Kinek az érdeke? mondja el!

Elnök: Csendet kérek, Nagy György képviselő úr.

Polit Mihály: Ezek után bátor vagyok a t. miniszterelnök úrhoz a következő interpellációt intézni *(olvassa)*:

„Interpelláció a miniszterelnök úrhoz.

1. Informálva van-e a miniszterelnök úr a Horvátországban létező anormális állapotokról, melyek az igazságszolgáltatást befolyásolják?

2. Informálva van-e a miniszterelnök úr arról, hogy a horvátországi szerbek ellen indított állítólagos felségáruló perek tiszta politikai tendencia-perek, melyeknek semmi jogi alapjuk nincs?

3. Szándékozik-e a miniszterelnök úr intézkedni, hogy a horvát országgyűlés működését folytathassa, és hogy a normális viszonyok helyreállíttassanak, miáltal az 53 vizsgálati fogságban levő és felségárulással vádolt szerbnek kilátása volna egy igazságos ítéletre?

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak.

C

1909 jan. 27

Wekerle Sándor miniszterelnök válasza Polit Mihálynak „Horvátországban a szerbek ellen indított felségárulást perek tárgyában” hozzá intézett interpellációjára és Polit Mihály viszontválasza ez ügyben¹

Képv. Napló, 1906, XXIII. 211–216. l.

T. képviselőház! Polit Mihály képviselő úr interpellációt intézett hozzám azon állítólagos atrocitások tekintetében, amelyek egyes horvát lakosok ellen indított felségársértési, illetőleg felségárulási per során felmerültek. Az egész pert a képviselő úr egy tendenciózus politikai pernek nyilvánította, az eljárást sokszorosán kifogásolta, sőt annyira ment, hogy egy – ha jól emlékszem – perbeli tanút is, egy író, aki ugyanazon vádakkal lépett fel egyes horvát politikusok ellen, amelyek a pernek is szubsztrátumát képezik, úgy tüntette fel, mint hogyha ez agent provocateur lett volna. Azt hiszem, hogy a t. képviselő úr az agent provocateur szerepével nincs tisztában *(Felkiáltások*

¹ A felszólalások idején a házelnök tisztjét *Návay* Lajos látta el.

a baloldalon: Dehogyan nincs! Ő maga az!), mert hiszen az agent provocateur az lenne, aki ott mesterségesen bizonyos ellenállást provokálna, erre pedig, úgy tudom, az az illető maga sem vállalkozott, hanem csak felfedezéseket tett, amelyek, ismétlem, a pernek kiindulási pontját sem képezték, hanem sokkal később merültek fel, amidőn a perre vonatkozó vizsgálatok már folyamatban voltak.

Először is a leghatározottabban tiltakoznom kell az ellen, mintha nekünk erre az ottani felségárulási perre bárminemű befolyásunk lett volna (*Élénk helyeslés.*), akár a kezdeményezés, akár a kivétel tekintetében (*Élénk helyeslés.*); sőt azt is merem állítani, hogy a horvát bánnak és kormánynak sem volt e tekintetben befolyása. A királyi ügyészek ott felmerült gyanúokok, sőt nemcsak gyanúokok, hanem kezükbe szolgáltatott bizonyítékok alapján indították meg ezt a pert; ez a per a maga rendes medrében folytattatik, rendes bírái által fog elbíráltatni; nem azon bírák előtt, akiket a mostani rezsim nevezett ki, hanem azon bírák előtt, akik ott régóta működnek. Határozottan tiltakozom az ellen, hogy ez a per úgy tüntetessék fel, mintha Bosznia és Hercegovina annexiója tette volna megindítását szükségessé. Tudva van a t. képviselőház előtt, hogy Bosznia és Hercegovina anektálásának egyik fő és alapindokát az képezte, hogy a török birodalomban az alkotmányosság hozatott be, tehát Bosznia és Hercegovina is alkotmányos intézményekkel volt ellátandó, gyorsabban és nagyobb mértékben, mint amint azt eredetileg célba vettük. Es akkor, midőn behozatott Törökországban az alkotmányosság, nagyon természetes, hogy Bosznia és Hercegovina idetartozandóságának veszélyeztetése nélkül egy valamirevaló alkotmányosságot ott csak úgy inaugurálhattunk, hogy ha ezen tartományokra egyúttal a szuverenitást is kiterjesztettük. (*Élénk helyeslés.*)...

...Azok az indecens törekvések, amelyek ott megnyilvánulnak, és egyenesen a nemzetközi békét alkalmasak veszélyeztetni (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés.*), kétségbevonhatatlan bizonyítékai annak, hogy elérkezett a cselekvés utolsó órája, és hogy helyesen cselekedtünk, amikor Boszniát anektáltuk, és erre vonatkozó jogainkat fenntartottuk. Nem lehet kicsinyelni, t. képviselő úr, egyes törekvéseket. Amikor a legindecensebb és veszélyes jelenségek mutatkoznak, amikor egy szomszédos állam királya proklamáltatik mint uralkodó, annak arcképe importáltatik iskolákba és községkházakba, amidőn minden törvény ellenére még közhitelű könyvek is, pl. adó-és katasztrális könyvek szántsándékosan cirill betűkkel vezetnek...

Polit Mihály (közbeszól).

Wekerle Sándor miniszterelnök: Önkényüleg változtatták meg, de most nem ezzel foglalkozom, hanem magával a politikai tendenciával. Nem várjuk be, t. képviselő úr, míg a tizenkettedik óra is elmúlik (*Igaz! Úgy van! Éljen és taps.*), hanem cselekszünk, amikor itt annak az ideje.

Ennél a világitásnál igyekezzünk megítélni azt a pert, amely most ott folyamatban van. Ne tessék kicsinyelni azokat a dolgokat. Ilyenek felett szemet hunyni nem lehet, és legkevésbé lehet ez a mi feladatunk akkor, amikor az igazságszolgáltatás, a bűnügyi intézkedések Horvát Szlavonországra vannak bízva, amelynek autonóm jogkörébe tartoznak. Legkevésbé lehet kívánni, hogy beleavatkozzunk akkor, amikor éppen a magyar állam integritásának érdekében történnek ott törvényes lépések... (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés.*)

...Igen sajnálnám, hogyha ez félreértésekre adhatna okot, mert ez a per nem egy nemzetiség, hanem csak a bűnösök egy része ellen folyik. Ez a mi jogi álláspontunk, és higgye el a t. képviselő úr, ez kell hogy jogi álláspontja legyen annak a bánnak is, akit, mivel egyszer az exponens kifejezést használtam, úgy szeret a képviselő úr feltüntetni, mintha én ezzel alárendelt közegemnek akartam volna nyilvánítani. A bánnak megvan a maga sértetlen közjogi méltósága. Bizonyos politikai tekintetben együttes politikánknak kell lenni, szolidaritásban is kell hogy legyünk; annak a bánnak a jogköre olyan tiszteletben tartatik, ahogyan azt törvényeink előírják, és úgy respektáltatik, amint ahogy – merem mondani – respektálva még soha nem volt. (*Élénk helyeslés.*)

Ennyit erről a perről. Mivel meggyőződtem arról, hogy ott rendes bírói eljárás van folyamatban, mivel meggyőződtem arról, hogy ott illetékes bírójától senki el nem vonatik, az illetékes bíróságnak módja lesz ítéletét meghozni, azért én itt a beavatkozástól minden irányban tartózkodom. (*Élénk helyeslés.*)

Elnök: Az interpelláló képviselő úr kíván válaszolni.

Polit Mihály: T. képviselőház! Azon hatással szemben, amely itt a Házban most az igen t. miniszterelnök úrnak válasza nyomán támadt, nagyon kényes a helyzetem a viszontválasznál. Mindazonáltal nagy köszönettel tartozom a miniszterelnök úrnak azért, hogy ezzel a felelettel alkalmat adott nekem arra, hogy interpellációm, annak indokait egy kissé kiegészítsem, kibővítssem – mert interpellációm előterjesztése alkalmával az idő előrehaladt volta miatt erre nem volt időm –, és jelezzem, ami a fő, ezen felségárulási perek természetét.

T. képviselőház! én a történelemből azt a tanulságot meríthetem, hogy izgatott, válságos

időkben azon tényezők, amelyek az állami hatalom birtokában vannak, sohasem szűkölködtek bizonyítékokban, ha ellenfeleikről van szó. Így a Német-Alföldön nem szűkölködtek bizonyítékokban azon egész izgatott idő alatt, vagy nálunk Caraffa idejében, Haynau idejében hajdan...

Zakariás János: Ne hasonlítsa össze a horvátországi állapotokkal! (Zaj.)

Polit Mihály: ...mindenre volt bizonyíték. (Zaj.)

Elnök (csenget): Csendet kérek.

Polit Mihály: Tudjuk, hogy a francia nagy forradalomban ott volt az ún. tribunal revolutionnaire. Volt ott vádló, és voltak ott védők is, de azért a royalistákat tömegesen elítélték, és a guillotina küldték.

Itt van a kezemben a zágrábi királyi ügyésznek a vádirata, melyben javasolja 33 terhelt előkelő szerb ellen a halálos ítéletet, az akasztófát. Nagyon sajnálom, hogy ezen vádirat nincs magyarra fordítva, különben bátor lettem volna szétesztani a t. képviselő urak közt, hogy lássák, mi lehetséges a XX. században. Hiszen ha egy jogász ezt olvassa, megáll az esze. Magyar hírlapokban is olvastam, hogy az ilyen államügyész nem hogy vád alá helyezést javasolna, de őt magát kellene vád alá helyezni. (Mozgás.) Hiszen mi jogászok tudjuk, mi a felségárulás, tudjuk mi a kísérlet, tudjuk mi az előkészületi cselekmény. Abból itt semmi sincs. (Mozgás.)

Ugron Gábor: Ausztriához akarják csatolni Horvátországot, az felségárulás! (Zaj. Elnök csenget.)

Polit Mihály: Méltóztassanak türelemmel lenni. Hát az volna a felségárulás kísérlete, hogy szerb színű pántlikák vannak ott, törülközők, csutorák, kulacsok, Péter király képe, ez volna a felségárulás kísérlete, előkészülete? Ez képtelenség. (Mozgás.) Nagyon örvendek, hogy itt van a t. igazságügyminiszter úr. Ő volt a királyi biztos a pátriarchaválasztásnál. Hiszen ott méltóztatott látni nagy számban szerb színű lobogókat, méltóztatott látni a pátriarcha palotájában szerb címereket, nemcsak künn, de benn is. Mi van ebben? Tiltott cselekmény ez? Felségárulás gyanújára ad alapot? (Mozgás.)

A szerb színek, szerb lobogók használása nem tiltott cselekmény, legfeljebb rendőri kihágás. (Zaj. Elnök csenget.) De még az sem, mert Khuen-Héderváry gróf bánságának idejéből van rendelet, hogy Horvátországban a szerbeknek szabad használniuk a szerb színeket, mert ezek nemzeti és egyházi színek. (Helyeslés a horvát képviselők padjain. Zaj. Elnök csenget.)

A mostani bán sem veszi komolyan a színeket és zászlókat. Éppen az a báni helyettes, akit említeni méltóztatott a t. miniszterelnök úrnak, elment a Szerémségbe, a hivatalos apparátus szép fogadtatást készített, de csak szerb zászlókkal, szerb címerekkel, és neki semmi kifogása sem volt. Ha egy horvátországi képviselő beszámolóra megy, és ott szerb zászlókkal, szerb címerekkel fogadják, akkor az felségárulás; de ha Crnkovich báni helyettest fogadják úgy, akkor nem felségárulás!...

...Van valami ezekben a felségárulási perekben, ami nagyon hasonlít a középkori boszorkányperekhez. Ne méltóztassék ezt túlzásnak vagy viccnek tartani. Csak egy-két esetet említek. Mi volt a boszorkányperek alapja? Az, hogy valónak tartották azt, ami lehetetlen, ami nem existál, és nem existálhat. Hát existálhat-e felségárulás Horvát-Szlavonországban? én kereken kimondom, hogy nem existálhat. Ha a szerbnek ott Horvátországban volna elszakadási velleitása, hisz ez nemcsak képtelenség volna, hanem örültség is, mert a monarchiának olyan óriási hatalma és ereje van, hogy ezt elgázolná, összetiporná. Hát ki volna olyan örült? Pedig ezek művelt emberek, akik be vannak zárva. Hát ezeknek volna elszakadási velleitásuk? (Zaj.)

Elnök: Csendet kérek!

Polit Mihály: Megmondom, miben hasonlítanak ezek a vádak a boszorkánypörökhöz. Jelentés tétetett, hogy egy szerb pap egy katolikus templomot kerülgetett, ott sétált a holdvilágnál, és látták, hogy van a zsebében valami. Előadták akkor azt, hogy ez a pap dinamittal légbé akarta röpíteni a katolikus templomot. Ez persze képtelenség; ez hasonlít ahhoz a öregasszonyhoz, aki a középkorban a kútra megy vagy a patakhoz, és konzíliumot tart ott az ördöggel. Így van ez a pappal is, akinek dinamit van a zsebében, hogy légbé röpítse a templomot. Ez talán még nevetségesebb.

Jelentés tétetett, hogy Gradiskában – ez pedig nem falu, hanem kis város, ott volt a határörvidék idejében, a kompániának székhelye – a templom kupoláján van a dinamitraktár. Eljött a vizsgálóbíró, a kerületi előjáró, aki minálunk a főszolgabírónak felel meg, eljött az ácsmester, és eljött a kőműves is. Nagyon óvatosan felmásztak egészen a torony keresztgombjáig, a kupolát óvatosan felnyitották, hogy van-e ott dinamit. És mit találtak? Találtak egy jegyzőkönyvet abból az időből, amikor ez a kupola és ez a kereszt ott felállítottak.

Hát nem hasonlít-e ez a boszorkánypörökhöz, amelyek nem existáltak? De ismerjük azt a

dekrétumot, hogy de strigis, quae non sunt, nulla fiat questio. Hát képzeljék el, hogy ilyen dolgok vannak most is, amilyenek nem exisztálnak és nem lehetnek.

Szokoly Tamás: A tárgyra! A tárgyra!

Polit Mihály: Interpellációm alkalmával azok a képviselő urak, akik szívesek voltak meghallgatni interpellációmat...

Simkó József: Én magam voltam! (Derűtség.)

Polit Mihály: ...Többen is voltak! A miniszterelnök úr is szíves volt meghallgatni. (Zaj.)

Elnök: Csendet kérek!

Polit Mihály: Azt mondtam akkor, hogy az idő rövid, és nem bírom jelezni, hogy mi az a nagyszerb propaganda. Azt mondtam, hogy van kétféle nagyszerb propaganda: az egyik a belgrádi, a másik a bécsi. Engedjék meg, hogy ezt most röviden itt előadjam.

A belgrádi nagyszerb propaganda nem illeti Magyarországot, hanem illeti a Balkán félszigeten Ó-Szerbiát és Macedóniát. Itt a szerb kormány fenntart iskolát, gimnáziumot, ott tehát megengedem, hogy van nagyszerb propaganda. De ha itt van nagyszerb propaganda, az csak bécsi propaganda lehet. Mert mi a vezérlő eszme Bécsben? Az, hogy miután Ausztria és Magyarország okkupálta, és most már annektálta Boszniát és Hercegovinát, ne csak Bosznia és Hercegovina, hanem Szerbia, Montenegro és Ó-Szerbia is csatoltassék a monarchiához, és ez az eszme ottan igen el volt terjedve. Ez nem olyan csekélység, t. képviselőház. A boldogult szerb királynak, Milánnak, egy konvenciója volt Ausztriával és Magyarországgal az iránt, hogy bebocsássa Szerbiába az osztrák–magyar hadsereget.

Én, t. Ház, nem fogok most belebocsátkozni annak a tárgyalásába (*Helyeslés.*), hogy az a bécsi szerb propaganda Magyarországra valami előnyös-e, és hogy Magyarországnak ahhoz nagyon ragaszkodnia kellett volna. (*Folytonos zaj és közbekiáltások.*)

Ebben a vádiratban nagy súlyt fektetnek arra, hogy a szerbek Horvátországban cirill betűket használnak. Hát, t. Ház, hogy ők a cirill betűkhöz ragaszkodnak, az a joguk a törvényben van meg, a magyar törvényekben, az 1868:IX. törvénycikkben. (*Folytonos zaj és közbeszólások: Elég!*) Az 1887-iki horvát törvény is éppen olyan: az is kimondja, hogy cirill betűt lehet használni. Nálunk is teljesen meg van engedve, nincsen erre nézve semmiféle tilalom. (*Folytonos zaj és felkiáltások: Elég volt! Elnök csenget.*)

Ha azt kívánják, hogy ezen címerekben és színekben ne használtassanak cirill betűk, akkor tiltsák el ezt, és töröljék el a törvényt, mert addig, amíg ez nincsen kimondva, addig szabad ezeket használni, mert rendelet is van erre vonatkozólag. (*Folytonos zaj.*)

Egy hang (a baloldalon): Az a kérdés, tudomásul veszed-e a választ? (*Folytonos zaj. Elnök csenget.*)

...*Polit Mihály:* Azt is méltóztattak említeni, hogy én felhoztam Nasztics szerepét, és azt mondtam, hogy agent provocateur. Én már akkor is kijelentettem, hogy magam is abban a nézetben vagyok (*Folytonos zaj. Felkiáltások: Ne akarja a bíróságot befolyásolni, nem végtárgyalás ez! Elnök csenget.*), hogy nem szabad olyat, aki távol van, megtámadni. Hát én nem is akartam megtámadni (*Elég volt már! Szavazzunk! Zaj. Elnök csenget.*), de felemlítettem, hogy neki milyen szerepe volt Montenegróban, milyen szerepe volt Belgrádban, milyen Szarajevóban, és utoljára Zágrádban lett koronatanú, szóval, az a szerepe volt, hogy valóságos agent provocateur volt úgy Montenegróban, mint Belgrádban; találtak nála osztrák katonatiszektől levelet. Utoljára lejött Horvátországba, és ott Horvátországban mint egyetlen koronatanú szerepel. Ha ilyen tanúra támaszkodnak, akkor nem tudom, hogyan lehet vizsgálati fogságban tartani 53 előkelő szerbet? (*Folytonos zaj.*)

Azt mondja a miniszterelnök úr, hogy ott nincs zaklatás, és hogy egészen rendes eljárás folyik. (*Zaj. Felkiáltások: Fejezze be!*)

Az annexió előtt senki sem beszélt nagyszerb propagandáról és lojalitás hiányáról. Éppen a pétervárad szerb ezred legjobban harcolt Boszniában, és most a szerbeket gyanúsítani, és azt mondani, hogy nem lojálisak, nem teszik kötelességüket, ez már erős.

Azt mondja a miniszterelnök úr, hogy nem irányul a dolog a szerb nemzetiség ellen. Bocsánatot kérek, csak szerbeket vádolnak. Azt mondják, hogy várjuk be a tárgyalást. Köszönöm, ha valakit becsuknak rablógyilkos módjára, már hét hónapja vizsgálati fogságban van, az várja be a végtárgyalást, csak azért, mert valahol találtak egy szerb színű törülközőt vagy szalagot. (*Zaj.*) Ezekkel a szerb színekkel és ezekkel a lobogókkal harcoltak a szerbek a magyarokkal a törökök ellen. (*Felkiáltások a baloldalon: a magyarok ellen!*)

A magyarok legjobban tudják, hogy harcoltak a magyarral a török ellen. És most az a köszönet, hogy 200 esztendő után találkozik egy államügyész, aki tömegesen javasolja az akasztó-

fát. És akkor még a miniszterelnök úr azt mondja, hogy sajnálja, ha rossz benyomást tenne a szerbségre, és hogy semmi összeköttetésben nincs a felségárulási per Bosznia és Hercegovina annektálásával. (*Zaj és felkiáltások: Elég már!*) Éppen ellenkezőleg, én pedig azt mondom, hogy az annexiót igazolni kellett azzal, hogy annektálni kell Bosznia–Hercegovinát, mert veszélyeztetve van a monarchia saját területe.

Hanem lássuk, mit csinálnak Boszniában? (*Nagy zaj és felkiáltások: Fejezze be! Előrehaladt az idő!*)

Szokoly Tamás: Mit mesél itt össze-vissza?

Elnök (csenget): Kérem, képviselő úr, szíveskedjék a Ház türelmére való tekintettel röviden befejezni beszédét. (*Felkiáltások a középén: Házsabály!*) Nem házsabály, de tartozom figyelemzetni. (*Zaj.*) Csendet kérek!

Polit Mihály: Ez a vádirat egy árva szót sem tartalmaz arról, mintha Szerbia valami ágenseket küldött volna. Állítom, t. Ház, hogy ez igenis egy tendenciózus politikai per, és hogy ártatlan embereket vádolnak.

Szokoly Tamás: Majd a bíró mondja meg, hogy ártatlan-e? (*Elnök csenget.*)

Polit Mihály: Interpellációm végén azt mondtam, sic vos, non vobis. Ezt applikálni lehet Magyarországra. Én elismerem, hogy Magyarországnak és Ausztriának egyetértés a maga érdeke, de hogy Magyarország egy harmadiknak ügyét végzi, ezt nem tartom helyes dolognak. Bécsben azzal akarják igazolni az annexiót, hogy Horvátországban felségárulási per van.

Szokoly Tamás: Elég volt már! Nem tartozik a dologra!

Polit Mihály: Vissza kell állítani Horvátországban az alkotmányosságot. Hiszen a horvát–szerb koalíció is az egyetértést akarja Magyarországgal. A nagy horvátok összeköttetésben vannak Béccsel, Luegerrel.

Ez nem magyar érdek, és már csak óvatosságból sem volna szabad Magyarországnak a keleti népek, a Balkán-félszigeten levő népek szimpátiáját teljesen eljátszani. (*Zaj.*)

Szokoly Tamás: Ne izgass!

Polit Mihály: én ennek az országnak hű fia vagyok. (*Élénk ellenmondások. Elnök csenget.*) Idestova 50 év óta mindig azon voltam, hogy egyetértés legyen úgy a nemzetiségekkel, mint Horvátországgal és a keleti népekkel. (*Folytonos zaj.*) Nem fogadom el a miniszterelnök úr választát. (*Helyeslés. Felkiáltások: Előre tudtuk!*)

Elnök: Kérdem a t. Házat, méltóztatik-e a miniszterelnök úr választát tudomásul venni? (*Igen! Nem!*) Akik tudomásul veszik, szíveskedjenek felállani. (*Megtörténik.*) Azt hiszem, kimondhatom, hogy a Ház többsége a választ tudomásul veszi.

D

1909 febr. 24

Popović Dusan horvát–szlapon képviselő újabb interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a zágrábi „felségárulási pör” tárgyában¹

Képv. Napló, 1906, XXIV. 232–234. l.

T. Ház! Bátor vagyok a következő interpellációt a miniszterelnök úrhoz intézni (*olvassa*): „Interpelláció a miniszterelnök úrhoz:

1. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a mosztári „Narod” című lap, e lap szerkesztőjének, Radulovics Risztonak teljes neve alatt tett nyilatkozatát közölte, melyben Naszticsot spionnak nevezi, és azt lobbantja szemére, hogy a bécsi Burgtheaterben látcsöveket és a könyv-

¹ Az interpellációt követően *Mezőfi* Vilmos hosszabb felszólalásban foglalkozott a „felségárulási” pör fejleményeivel és interpellációt intézett az összkormányhoz, a „Szerbiával való háborús veszedelem tárgyában”. (Uo., 235–238. l.) – *Mezőfi* provokatív interpellációjának első pontjában – a külügy-minisztériumhoz közelálló orgánumok hírei és „állítólagos titkos katonai készülődés alapján” arra következtet, hogy „csak napok kérdése, hogy a közös hadsereg úgynevezett „büntető expedícióra” bevonuljon Szerbiába. *Mezőfi* ezzel kapcsolatban kéri a miniszterelnököt, nyugtassa meg a közvéleményt, hogy a kormány „sem háborúra, sem Szerbiába küldendő úgynevezett büntető expedícióra nem gondol”. (Uo., 237. l.) – *Mezőfi* légből kapott, szenzációhajhász interpellációjára *Wekerle* miniszterelnök sem ekkor, sem később nem válaszolt.

tárakban könyveket lopott, hogy egyes emberektől és egy tisztól pénzt csalt ki egy szegény özvegy és annak leánya számára; – van-e tudomása, hogy Radulovics Emil levélben felszólítja Naszticsot, hogy indítsa meg ellene az eljárást a bíróságnál, és van-e tudomása, hogy az utóbbi (Nasztics) ezt nem tette meg?

2. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy dr. Hofmokl Zsigmond bécsi ügyvéd Mandics Koszta, a bécsi egyetem joghallgatója utasítása és meghatalmazása folytán feljelentést tett Nasztics György ellen a bécsi államügyészségnél a fajtalanág büntetere való csábítás kísérlete, a lopás büntette és a levéltitok megsértésének vétsége miatt, s hogy a hatóságok a mai napig sem voltak képesek Naszticsnak a bíróság idézését kézbesíteni? (Zaj. Halljuk!)

3. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a letartóztatott szerbek védői még december 2-án beadványt adtak át a zágrábi kir. törvényszéknek, mely nyomtatásban 186 oldalt tesz ki, s amelyben igen fontos tények soroltatnak fel, és hogy a bíróság, azonkívül, hogy kijelentette, hogy elutasítja a beadvány petitumát, de még az államügyész a maga vádlevelében sem reflektál egy szóval sem a beadvány tartalmára?

4. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy ellenkezőleg – ez a beadvány, mely december 2-től a bírósági iratok közé tartozik, amikor nyomtatásban is megjelent külön könyv alakjában egy szó hozzátevés nélkül, elejétől végig elkoboztatott, sőt mi több: hogy elkoboztatott az egész könyv, s benne a királyi törvényszék 1908. december 27-iki határozata, mellyel a védők fenti kérvénye elutasítatik, amiből azt kell következtetni, hogy az 1908. december 27-iki bírói határozatban is a közrend megzavarásának büntette követtetett el – ami által a zágrábi államügyész minden okos ember szemében ad absurdum vitte a maga elkobzási rendszerét?

5. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a védők ebben a beadványban arra kérték a bíróságot, hogy hallgassa ki Mandics Koszta joghallgatót és Tyukovics Milivoj kárptossegédet, bécsi lakosokat, akik még mielőtt Nasztics kiadta volna a „Wo ist die Wahrheit?“² című utolsó pamfletjét, tanúkul jelentkeztek a védőknél a pörre vonatkozólag, és hogy sem a bíróság, sem a vádlevél egy szóval sem találta érdemesnek reflektálni e két tanú vallomására?

6. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a nevezett két tanú, Mandics és Tyukovics majd mindennap Nasztics társaságában voltak, amíg ez a „Finale” kiadása tárgyában Bécsben tartózkodott?

7. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy e két tanú azt tanúsítja, hogy Nasztics György, aki ágrólszakadt szegény ember, akinek semmi jövedelme nincsen, Bécsben mégis pazarul szórta a pénzt, különösen a „Venedig in Wien” nevű mulatóhelyen, úgy hogy naponta 70–80 koronát költött, és ezzel kapcsolatosan van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy Nasztics György nemrég a „Neue Freie Presse”-hez intézett levelében nyíltan bevallotta, hogy „Finale”-ja kiadását csak egy mecénás tette lehetővé, aki pénzt adott neki, és akit nem nevezett meg, mert a mecénás, bizonyára e levél folytán újabb összegeket volt kénytelen adni Nasztics Györgynek, csak hogy hallgasson?

8. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy miképpen jutott Nasztics György ahhoz, hogy megírja negyedik művét, a „Wo ist die Wahrheit?”-ot. Ha nincs tudomása erről, bátor vagyok kérdést intézni a miniszterelnök úrhoz, van-e tudomása arról, hogy a nevezett Mandics, Tyukovics tanúsága mellett, a bécsi bíróságnál a következőket jelentette fel: Nasztics Mandics joghallgatónak megmutatta azon levelek eredetijét, amelyekről „Finale”-jában fakszimilét közöl? Amikor a könyv megjelent, Mandics, aki e leveleknek nem tulajdonított semminemű fontosságot, Plaskiban levő rokonainak azt írta, hogy kezében voltak a levelek, s hogy el is vehette volna azokat, amire rokonától és egy lelkésztől levelet kapott, melyben ezek az emberek, akik bizonyára hittek Nasztics regényeinek, arra kérték őt a maguk naivitásában, hogy a leveleket, dacára annak, hogy azok a nyilvánosság előtt már ismeretesek, vegye el. Ezeket a leveleket Mandics felolvasta Nasztics Györgynek, nem is említve, hogy kitől valók. Ezek a levelek, melyekről Nasztics bizonyára azt hitte, hogy fontos politikai személyektől származnak, alkalmat adtak neki arra, hogy ismét megalkothassa kedvenc irodalmi műveinek egyikét, valóban pedig, hogy üzletet csináljon. Amikor Mandics minden kérése dacára sem akarta neki a leveleket odaadni, Nasztics Steinhardt Ottóval, Steinhardt Izidor, a „Zeit” munkatársa fivérével társult, s ravasz módon elrabolta Mandicstól a leveleket. Nasztics és Steinhardt egy este a „Venedig in Wien”-be vitték Mandicsot, ahol előre küldtek egy Jaborek Emma nevű leányt, aki akkor, a harmadik kerületben, a Rothenstern-gasse 10. sz. alatt lakott, kijelentve a leánynak, hogy szerelmeslevelekről van szó, és hogy ők titkosrendőrök, akiknek neki szót kell fogadnia, s hogy vegye rá Mandicsot

² „Hol az igazság?”

az ivásra. Miután a leány lelkiismeretesen teljesítette ezt, leitatták Mandicsot, és egy kávéházban abszinttal teljesen eláztatták. Nasztics ekkor pénzt adva Mandicsnak, az utóbbit, aki teljesen részeg volt, e leánnyal együtt elvitte egy szállóba, ahol a leány kivette az említett leveleket Mandics zsebéből, 40 korona jutalmat kapván ezért Naszticstól?

9. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy Nasztics György mindjárt azon reggel kihurcolkodott „Hotel Post”-beli szállásából, hogy Mandics rá ne akadhasson, és hogy elment Tyukovics Milivojhoz, aki előtt eldicsekedett, hogy az éjjel jó fogást csinált, és hogy kijelentette, hogy kockára tette azt, hogy a törvénnyel kerüljön konfliktusba, és hogy pénzt is reszkírozott, hogy a levelek 150 koronájába kerülnek, de hogy b. Rauch mindezt busásan megfizeti neki, és hogy igyekezni fog, hogy minél előbb elutazzék Bécsből, hogy össze ne kerüljön Mandiccsal?

10. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy Nasztics aznap este tényleg el is utazott Zágrábba, hogy egy-két nappal később Steinhart Ottó azt jelentette neki, hogy Zágrábba érkezik, s hogy ő viszont azt jelentette annak, hogy ne jöjjön, mert a pénzt elküldi neki, és hogy valóban 300 koronát küldött neki Zágrábból?

11. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy Nasztics később a Mandicstól ellopott leveleket közzétette a „Wo ist die Wahrheit” című könyvében, amelyben arról a módról, melyen e levelek birtokába jutott, azt mondja, hogy az „véletlen” volt?

12. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy Tyukovics Milivoj tanú azt vallja, hogy Nasztics György, amikor Bécsben szórta a pénzt, azon kérdésére, hogy honnét vette az aranyóráját és láncát, azt felelte neki, hogy csak nem vallhatja be az egész világ előtt, hogy azon a pénzen vette, melyet Rauchtól kapott?

13. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a zágrábi törvényszék, de még az államügyész is egy szóval sem reflektálnak a védők december 2-iki beadványára, melyben ezek a körülmények fel vannak sorolva, valamint dr. Hofmokl feljelentésére, mely közöltetett vele, s ki nem hallgatva ezeket a tanúkat, nem tette meg azt, amit meg kellett volna tennie, hogy ez az ügy tisztázódjék, hanem megvizsgálatlanul és megcáfolatlanul hagyta azokat a gyanúkat, melyek a fenti körülményekből származnak?

14. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy ez és az ilyen Nasztics György az osztrák vezérkar Kundschafterbureau³-jának szolgálatában állott, amit bizonyít Worner Mihály százados szarajevói lakos levele, amelyről szó volt a delegációkban, akit ennek folytán Szarajevóból kénytelenek voltak áthelyezni? (*Elnök csenget.*)

15. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak e levél tartalmáról, mely így hangzik: Hochv. H. Gj. Nastic Logarina 40. Sehr verehrter Herr! Bitte, senden Sie mir eine Zusammenstellung, enthaltend konkrete Daten (Namen, Zeit, Ort, Höhe der Beträge, Mittels-Personen) über d. Hintermänner d. Srbobran Narod Musavat. Sie verstehen mich gewiss. Ich nenne absichtlich keine Namen. Interessant ist besonders was, für wen, durch und von wem für genannte Blätter und deren Stützen aus Serbien kommt. Auch erhoffe ich von Ihnen einige Mitteilungen über die Wahlagitation. Bitte mitfolgendes auf einem Streifen Papier gefl. zu bestät(t)igen. Herzliche Grüsse – N. B. Sehr gut wäre es, wenn ihr Bote von heute Vormittag gelegentlich Antwort in meine Kanzlei brächte, da in meiner Wohnung auffällig. Wohlgeb. Herren Michael Worner Hauptmann Sarajevo Mala ul. 9. Dankend erhalten. Da Sie gestern von meinem Boten nicht zu finden waren, bitte das Beifolgende heute in Empfang zu nehmen und mir umgehend bestät(t)igen zu wollen. Dankend erhalten.”⁴

16. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a mi büntetőtörvénykönyvünk szerint csak az a bűnös ment a büntetéstől, aki félre van vezetve, és aki elárulja a hatóságnak az összeküvést még akkor, amikor az még titok?

17. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak:

³ (Hírszerző iroda.)

⁴ „Nagyságos Nastic György úrnak, Logarina 40. Igen tisztelt Uram! Kérem, küldjön nekem egy összeállítást, amely konkrét adatokat tartalmaz (nevek, idő, hely, az összegek nagysága, közvetítő személyek) a Srbobran Narod Musavat támogatóiról. Bizonyára megért engem. Szándékosan nem említek neveket. Különösen az érdekes, hogy mi, kinek, ki által és kitől jön Szerbiából az említett lapoknak és azok támaszainak. A választási agitációról is remélek Öntől néhány közlést. Kérem legyen szíves a mellékeltet egy papírszeleten igazolni. Szívélyes üdvözet. N. B. Nagyon jó volna, ha a ma délelőtti küldönce alkalom adtán választ hozna irodámba, mert lakásomon feltűnő. Nagyságos Worner Mihály kapitány úrnak Sarajevo, Mala ul. 9. Köszönettel megkaptam. Miután tegnap küldöncöm nem találta, kérem vegye át ma a mellékeltet, és igazolja nekem postafordultával. Köszönettel átvéve.”

1. hogy Nasztics saját bevallása szerint értelmi szerzője és főmozgatója az állítólagos összeesküvésnek, s hogy nem volt félrevezetve?

2. hogy ő egyáltalában nem árulta el az állítólagos összeesküvést a hatóságnak, hanem ellenkezőleg, 1000 példányban terjesztette azt Budapestről?

18. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy ez az ügy akkor már régen nem volt titok, amit bizonyít nemes Piszacsics Mirkó birtokosnak Rauch báró sógorával, Steeb tábornaggal folytatott beszélgetése, melyből kitűnik, hogy Nasztics György az osztrák spionázs szolgálatában állván, pontosan értesítette a maga munkaadóit a maga működéséről, mert tőlük Ófelsége maga is tudomást szerzett az ügyről?

19. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy nemes Piszacsics Mirkó egy brosúrát adott ki a „Politikai skandalum vagy a Naszticsiáda” címmel, mely augusztus 29-én küldetett el a miniszterelnök úrnak 982. postai szám alatt, Aerenthal miniszternek pedig ugyanaznap 989. szám alatt?

20. Van-e tudomása, hogy a brosúrában Piszacsics azt írja, hogy augusztus 16-án Steeb tábornagy becsületszavára kijelentette előtte, hogy már 1907-ben, amikor audiencián volt a királynál, a király már tudott Nasztics afféjéről? Van-e tudomása, hogy Piszacsics felszólította Steebet, hogy perelje be, csakhogy ez (Steeb) soha egy szóval sem reagált erre a könyvre?

21. Van-e tudomása, hogy Nasztics ezen tények folytán semmiképpen sem élvezhet büntetlenséget, és hogy ennek dacára ő nemcsak hogy ki hallgattatott tanú gyanánt, hanem perrendtartásunk határozott tilalma ellenére meg is eskettetett?

22. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak, hogy a zágrábi államügyész audiencián volt a miniszterelnök úrnál, és referált a miniszterelnök úrnak a pör állásáról, és van-e tudomása, hogy b. Rauch még a vádlevél megjelenése előtt, be sem várva a bíróság határozatát, név szerint megnevezte azon politikai ellenfeleit, akik e perben állítólag kompromittálva vannak, ami által nyíltan befolyásolni akarta a bírakat, és hajlandó-e a miniszterelnök úr, tekintettel a felhozott körülményekre, megmagyarázni, miképpen egyeztethető össze ez a tény az ő kijelentéseivel, hogy a kormányok nem gyakoroltak befolyást e perre?

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak.

E

1909 márc. 24

*Surmin György horvát–szlapon képviselő interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz
„Horvátországban az alkotmányellenes rezsim fenntartásának okai felől”¹*

Képv. Napló, 1906, XXV. 215. l.

Surmin György (olvassa): Tekintettel arra a körülményre, hogy Horvátországban több mint három év óta teljes béke uralkodik; tekintettel arra a körülményre, hogy az ún. felségáruló szerbek ellen eddig folytatott vizsgálatból az tűnik ki, hogy a „felségárulást” Horvátországban egy alkotmányos pártnak csak imputálni lehet; tekintettel arra, hogy a horvát királyság lakossága a legkritikusabb és legkihívóbb esetekben, akár a hatóságok, akár annak a pártnak a részéről hívtak ki ezek, melyeket a hatóság támogat, bebizonyította, hogy kizárólag és csakis alkotmányos küzdelmet folytat; tekintettel arra, hogy a horvát királyságnak éppúgy garantáltatott az alkotmány az 1867:II. t.-cikkkel és a királyi esküvel, mint a magyar királyságnak; tekintettel arra, hogy a horvátországi alkotmány nélküli állapot, mely minden törvényes alap nélkül több mint egy éve tart, igen kedvezőtlenül hat az összes viszonyokra; tekintettel a Bosznia és Hercegovina annexiója folytán beállott helyzetre; végül tekintettel arra a körülményre, hogy az alkotmányosságnak Horvátországban való fen[n]tartásáért a miniszterelnök úr is felelős, kérdem a miniszterelnök urat, mely törvényes alappal igazolja a legdurvább abszolutizmusnak a horvát királyságban való fen[n]tartását, amikor az alkotmány hivatalosan nincsen felfüggesztve, és kérdem, hajlandó-e a miniszterelnök úr tovább is eltérni ezeket az abszolutisztikus viszonyokat, és hogy mint alkotmányosan felelős miniszter mivel igazolhatja mindezt?

Elnök: Az interpelláció ki fog adatni a miniszterelnök úrnak.

¹ A házelnökségei az interpelláció elhangzásakor *Rakovszky* István látta el. – *Surmin György* egyébként a hó elején, 1909. márc. 6-án hosszabb felszólalásban foglalkozott a zágrábi pörrel, és ez ügyben interpellációt intézett *Wekerle* miniszterelnökhöz. (Képv. Napló, 1906, XXIV. 475–8. l.)

F

1909 jún. 7

Az újvidéki szerb népgyűlés határozati javaslata a zágrábi pör ellen¹
Határozati javaslat²

A magyarországi szerbek 1909. jún. 7-én (20-án) Újvidéken tartott népgyűlése az alábbi határozatot hozza:

I. A népgyűlés teljesen egyetért a karlócai szerb gör. kel. metropolia püspökeinek³ határozatával, melyet folyó év január 31-én hoztak a zágrábi államügyészségnek az 53 szerb politikus ellen felségárulás címén kiadott vádirata tárgyában. Ugyanakkor jóváhagyja a szerb nemzeti egyházi kongresszus választmányának ugyanebben a tárgyban hozott febr. elsejei határozatát. A nagygyűlés ebből kifolyólag mind a püspököknek,⁴ mind a kongresszusi választmánynak nemzeti elismerését nyilvánítja. Felhívja és felkéri őket, hogy továbbra is a szerb nép javáért dolgozzanak ezek ellen a törvénytelen támadások ellen.

II. A népgyűlés az úgynevezett nagy felségárulási pörben nem látja azt a törekvést, hogy fényt derítsenek az igazságra. Ez a pör nemcsak a megvádolt szerbek s azok ellen a pártok ellen irányul, melyekhez a vádlottak tartoznak, hanem a Horvátországban és Szlavóniában élő egész szerb nép ellen is. Mind az egész pör lefolyásából, mind a bírósági közegek magatartásából világosan kifejezésre jut a horvátországi és szlavoniai szerbek nemzeti egyénisége tagadásának szándéka. Kifejezésre jut az a szándék, hogy minden szerb intézményt, így magát a gör. kel. szerb egyházat is veszélyesnek nyilvánítsanak, továbbá, hogy a nagy hazaárulás vádjával illessenek minden törvényes alapon nyugvó szerb nemzeti, egyházi, politikai és társadalmi mozgalmat. Ezért ez a gyűlés a leghevesebben elítéli ezt, a per formájában is kifejezésre jutó, a horvátországi és szlavoniai szerb nép fennmaradása ellen irányuló támadást. S ezt a népgyűlés tagjai nemcsak mint szerbek, hanem mint emberek s mint annak az államközösségnek a tagjai is elítélik, melyhez a horvát és szlapon testvérországok is tartoznak.

III. A népgyűlés meg van győződve arról, hogy a pör nem csupán rossz szándékból vagy a bírósági szervek jogi tévedéséből nőtt ki, hanem hogy gyümölcse annak a téves bel- és külpolitikának, mely e per segítségével kívánja igazolni az abszolutizmust, s igyekszik letörni a horvát- és szlavonországi szerbeket, s egy olyan Horvátországot igyekszik létrehozni, amilyent Lueger és elvbarátai elképzelnek. Ennek célja a Magyarországgal való állandó harci és ellenséges viszony lenne, ami módot nyújtana Ausztria számára, hogy időközben zavartalanul tovább fejlődjék mind Horvát–Szlavonországek, mind Magyarország rovására. A népgyűlés elítéli az ilyen politikát, nemcsak mint a szerbek számára igazságtalant, mint a testvéri Horvát–Szlavonországra károsat, hanem mint Magyarországra nézve is ártalmas s az egész monarchia szempontjából végzetes politikát.

IV. A népgyűlés mélyen átérzi a horvát-szlavonországi szerb testvérek nehéz helyzetét, akik ma annyi támadást és üldöztetést kénytelenek elviselni csupán azért, mert meg kívánják őrizni nemzeti egyéniségüket. A népgyűlés teljes szolidaritását fejezi ki a horvát-szlavonországi szerbek iránt. Kitartásra buzdítja őket, mert meg van győződve arról, hogy a helytelen és ártalmas politika önmagát ássa alá. Meg van győződve arról, hogy éppen ez a politika fogja kijózanítani a monarchia népeit, és hogy a horvát-szlavonországi szerbek és horvátok, mint két testvérnép, meg fogják találni a megegyezéshez az utat. Azt az utat, mely mind a kettőjük számára biztosítani fogja a nemzeti fennmaradást.

V. A népgyűlés őszinte háláját fejezi ki a vádlottak mind horvát, mind szerb védőinek, akik nagy önfeláldozással és önzetlenséggel teljesítik magasztos feladatukat, nem törődve azzal, hogy eközben egyéni biztonságukat is veszélyeztetik. Egyben arra kéri őket a népgyűlés, hogy tartsanak ki emellett a nagy köteleességteljesítés mellett.

¹ A közlemény eredeti címe és lelohelye: *Narodni zbor Srba u Ugarskoj* – A magyarországi szerbek népgyűlése. – Zastava, 1909. jún. 22; 123. sz. 1–2. l.

² Benyújtotta és elfogadásra javasolta Jása Tomić.

³ Értsd: püspöki zsinata.

⁴ Értsd: püspöki zsinatának. – A „felségárulás” fogalom az eredeti szövegben – itt és a továbbiakban – „nagy hazaárulás” formában fordul elő.

Ezt követően az elnök dr. Jovan Manojlovićnak adott szót. Manojlović doktor, a magyar országgyűlés tagja⁵ jogi vonatkozásaiban világította meg a zágrábi „nagy felségárulási pör”-t. Ez a pör [–mondotta–] valóban botrányos és a jogi gyakorlatban példátlan szörnyűséget jelent. Meglepő volt már az is, ahogy a vádiratot a tárgyalás előtt nyilvánosságra hozták. Szerinte ez azért történt így, hogy szerbellenes közvéleményt alakítsanak ki, hogy a szerb népet Bécs felé mint forradalmi elemet mutassák be, s ugyanakkor a horvátok felé mint olyant, mely Horvát–Szlavonországot Szerbiához kívánja csatolni; – valamint azért is, hogy a tanúk már előre felkészülhessenek. Hangsúlyozza a vádirat és a tárgyaláson hallottak közötti ellentmondásokat. A vádiratban nagy felségárulásról (hazaárulásról) van szó, de ugyanakkor a tárgyalás során ez nem derül ki, hanem csupán bizonyos jelenségekről, így a szerb nemzeti eszméről, nemzeti tulajdonságokról stb. van szó. – Kiemeli továbbá azt, hogy milyenek a tanúk szerepét játszó egyének, milyen a vádlottakkal és a védőkkel szemben tanúsított eljárás. Milyen politikai kijelentéseket tesz az államügyész és a bíró. Valamint kimutatta azt is, hogy tanítják ezek a tanúkat a szerepük eljátszására. A tanúk pedig csak azt tudják, hogy „hallották”, „beszélnek”, „mondják” – s erre megesküdnék. A bíróság elnöke kijelenti, hogy minden szerb álnok. A továbbiakban idézi, mit írt a perről a „Danzer’s Armeezeitung” című német lap, mely egyébként is ellenségesen viseltetik a szerbek irányában. Megjegyzi, hogy az Österreichische Rundschauban mielőtt még egyetlen tanút is kihallgattak volna, Kršjavi már megírta: a szerbeket elítéli. Egyszóval ez a pör azok szégyene, akik elindították és vezetik, de szégyene az egész XX. századnak is.

Utána Stevan Mihaldžić plébános szólalt fel, s őt követően a szocialista Gavro Živanović, majd Živko Prodanović.

A népgyűlés elnöke a határozati javaslat egyhangúlag történi elfogadása után berekesztette a gyűlést.

G

[1909 júl. 10]

Mocsáry Lajos válasza, a „*Le Courrier Européen*” című folyóiratban Magyarországot ért vádakra: „A zágrábi pör és a magyarok”¹, 1 melléklettel

A *Le Courrier Européen* legutóbbi számaiban közölte több neves publicista véleményét, akik jórészt Magyarországnak és a magyar nemzetnek tulajdonítják a hírhedt zágrábi pör méltánytalanságait, sőt még erőszakoskodásait is. Ez tévedés. Magyarországnak semmi köze ehhez a zágrábi perhez. A tévedés egyébként teljesen földrajzi: azt tanítják, hogy Horvát–Szlavonország a magyar királyság részét képezi. Márpedig Horvát–Szlavonország csak kapcsolt része (*partes adnexae*) Magyarországnak. A horvát képviselők a budapesti országgyűlésen üléseznek, de ami Horvátország kormányát illeti, a belügyi, közoktatásügyi és igazságügyi tárcák kizárólag a horvátoknak vannak fenntartva, és a horvát autonómiát képezik, amelyet a bán kormányoz. Tehát horvát bíróságok viszik a zágrábi pört, horvát polgári hivatalnokok segítségével; Magyarországnak és a magyar kormányának egyáltalában semmi szerepe nincsen ebben. Nem akarok ezért vitát kezdeni azokkal a neves személyiségekkel, akik ebből az alkalomból igen keserű szemrehányásokat tettek a magyar nemzetnek nemzetiségi politikája miatt; az ilyen vita ezúttal reális tárgy híján üres és haszontalan volna. Engedélyt kérek azonban arra, hogy a magam részéről kissé foglalkozhassam ezzel a zágrábi pör-üggyel, mert ez alkalmat ad arra, hogy világos fényt vessünk a bécsi udvar legutóbbi módszereire, amelyeket G. Sergi úr² a *Le Courrier Européen* ez évi május 23-i számában megbélyegzett.

A horvát nemzetet volna hát, amely a zágrábi pör igazságtalanságának és atrocitásainak súlyos felelősségét viseli? Ez újabb tévedés lenne; Horvátország csak bizonyos cinkosságban vétkes; az igazi bűnös a bécsi udvar, valamint az osztrák kormány és az Ausztriában ma hatalmon levő

⁵ Értsd: a képviselőház horvát-szlavon képviselői csoportjának tagja.

¹ A közlemény eredeti elme és lelőhelye: *Le procès d’Agram et les Hongrois* par M. L. Mocsary, (Ancien chef du Club de l’Indépendance hongroise (1874–1884) – Mocsáry Lajos, a magyar Függetlenségi Klub [párt] korábbi (1874–1884) elnöke: A zágrábi pör és a magyarok – *Le Courrier Européen* (Paris) 1909. 7. évf. 377–380. l.

² *Sergi*, Giuseppe római egyetemi tanár (l. bőv. 21/II./I. irat).

keresztény szocialista párt. Igaz, hogy szerb honfitársaik üldözése a legcsekélyebb emóciót sem keltette a horvátoknál: a horvát bírák és hivatalnokok habozás nélkül működtek közre ebben a hajszában. A horvátok és a szerbek közt mélyreható ellentét áll fenn. Az összes délszlávok, akárkik is, csaknem azonos nyelvet beszélnek; a horvátok katolikusok, a szerbek ortodoxok³, ez a különbség olyan megoszlást okoz közöttük, hogy két külön nemzetiségként jelentkeznek. Ez az elkülönülés századok óta fennáll: erős, annál is inkább, mert a horvát nép soraiban létezik egy nemesség, amely mindig része volt a magyar nemességnek, míg a szerbek kevés kivétellel majdnem közrendűek maradtak; azonkívül a horvátok nyolc évszázad óta részesei lévén a magyar alkotmány-nak, olyan politikai és kulturális fejlődést értek el, amely elvitathatatlan hegemoniát biztosít nekik a szerb népességgel közösen lakott országban. Ez a hegemonia tüzei őket hosszú ideje függetlenségi és terjeszkedési törekvésekben, Bosznia, Dalmácia és talán Illyria hozzájuk csatolása révén. Bár ezen tartományok összességében kisebbségben vannak, a maguk részéről arról álmodnak, hogy ott az uralkodó faj helyzetét foglalják majd el. Az ellenségeskedés a horvátok és szerbek között folytonosan kitör; nemrégiben valóságos razziában nyilvánult meg a szerbek ellen, a szerb kereskedők boltjainak szétrombolásával Zágrábban. A valóságban létezik egy szerb–horvát kérdés, oly kérdés, amely még eligazítandó, és amely nagy felfordulást készít elő a Balkánon.

Íme, ez az oka a horvát hatóságok és a horvát nép érzéketlenségének, sőt összejátszásának a szerbek üldözésénél. De mind ennek igazi szerzője Ausztria. Ausztria használja fel ez alkalommal a horvátokat. Megteheti, mert elérte, hogy szinte abszolút befolyást szerezzen a horvát politikára. Pontosán követve a régi „divide et impera” politikai elvet, Ausztria következetesen szította a viszályt Horvátország és Magyarország között, hitegetve függetlenségi vágyaikat; 1848-ban sikerült Jellasic bár vezérletével Magyarország ellen uszítania a régi katonai kerületek horvát-jait; csak nemrégiben is megkísérelte, hogy egy délszláv állam létesítésének csalétkével kábítsa el őket, amelynek az volna a célja, hogy megbontsa a monarchia dualista rendszerét, és amelyben a katolikus és politikai ügyekben jártas horvátok ragadnák magukhoz az új ország kormányrúdját.

És vajon maga Ausztria miért rendezte meg ezt a nagy szerb pört? Azért, mert ürügyre volt szüksége Bosznia annexiójához, ahhoz a nemzetközi államcsínyhez, amely múlt ősszel meghökken-tette Európát. Nagyon jól tudta Ausztria, hogy Bosznia és Hercegovina, amelynek lakossága a mohamedánoktól eltekintve kizárólag szerb, egész természetesen Szerbia aspirációinak tárgya; örökre el akarta vágni e sóvárgás fonalát. Magyarországon senki sem kér ebből az annexióból, már a berlini kongresszus által engedélyezett okkupációkor sem akarták. Bosznia négy évszázadon át megszakítás nélkül a magyar királysághoz tartozott, ami pedig Hercegovinát illeti, annak neve a „herceg” szóból ered, mert gyakran szolgált az Árpád-házi hercegek örökrészéül, a magyarok mégsem akarták, és most sem akarják elébe helyezni a történelmi emlékeket a helyes nemzeti politika követelményeinek. 1869-ben⁴ a horvátok önrendelkezési hatalmat kaptak, és miután tizenhét éven át megkóstolták az Ausztriához tartozás boldogságát, úgy határoztak, hogy fenn-tartják a nyolc százados uniót Magyarországgal. Ami Bosznia annexióját illeti, azt nemrégiben az osztrákok, akik századok óta hozzászórtak az uralkodó akaratához való alkalmazkodáshoz, hagyták megtörténni.

Nem a monarchia népei kívánságának megvalósításáról volt tehát szó. A dinasztia rendületle-nül az „isten jog” ősi hitébe burkolódzva családi ambíciói kielégítésének élt. Lombardia és Velence elvesztése nyomasztotta Ferenc József császárt. Két tartományt két tartományért (?): az alkalom túlságosan vonzóan tűnt számára ahhoz, hogy meg ne ragadja. Es az idő sürgetett, az uralkodó magas kora nem tette tanácsossá az európai kormányokkal való hosszadalmas szerződés-kötések késedelmét. Ehhez járult még Aehrenthal [külügy]miniszter becsvágya, hogy bevégezze az udvar szemében igen érdemdús Andrássy művét. Hogy ez az önkényes eljárás a nemzetközi jog nyilván-való megsértése, sőt a monarchia két államának törvényeié is (Magyarországon az 1880-i VI. tc. 5. §)⁵, hogy az uralkodóháznak ez a szerzeménye nagyon sokba kerül a népeknek, Törökország jól megfizettetvén magát, s a fegyverkezés Szerbia ellen százmilliókba kerülvén, hogy ez az annexió csak újabb zavar és konfliktus forrása Magyarország és Ausztria között, hiszen legkevésbé sem elintézett a kérdés, hová tartozzék a tartomány, és milyen helyet foglaljon el a dualizmus rendszerében: mindez mit sem számít egy császári szív dédelgetett óhajának beteljesülésével szemben.

³ Azaz: görög keleti vallásúak.

⁴ Pontosabban: 1868-ban.

⁵ „Minden változtatásához azon viszony-nak, melyben ezen tartományok (é. Bosznia és Hercegovina) jelenleg a monarchiához állanak, a monarchia két állama törvényhozásainak egyetértő jóváhagyása szükséges.”

Honnan ez az önhittség, ez a vakmerőség, ami oly birodalom utóbbi eljárásaira jellemző, amely országoknak és nemzetiségeknek csak az elmúlt idők véletlen hullámai által kialakult tömörülése? Teljesen a német szövetség biztonságából fakad. Ez a szövetség a *Drang nach dem Osten* szilárd alapján nyugszik, a német nemzet világhatalmi törekvésén. Ausztria ezt a szövetséget arra használja fel, hogy féken tartsa saját elégedetlen alattvalóit, hogy tisztán látszattá zsugorítsa az alkotmányos intézményeket az egész monarchiában, hogy a valóságban az oroszországinál is rosszabb abszolutizmust szilárdítson meg; Németország viszont előörsként használja fel Ausztriát a Kelet felé való előretörésénél; mi mind, akik csak itt élünk, magyarok, lengyelek, csehek, románok stb.... mindnyájan a nagy német ambíciót szolgáljuk. És Németország nem késlekedett a követelődzéssel: nemrég megparancsolta szövetségeseinek, hogy négyszáz millióért építsen dreadnought csatahajókat, hogy megkímélje magát azok költségeitől, és a Habsburgok gögös családjá megalázkodik a Hohenzollern előtt, amelyet valaha az ő kegye emelt a brandenburgi választófejedelemségből a porosz királyi rangra.

Európa vigyázz... Ha a két monarchiából alakult nagy német tömb megszilárdul, nem lesz többé európai egyensúly.

Visszatérve a zágrábi pörhöz és a magyarok állítólagos szerb – üldözéséhez, engedtessek meg nekem egy tény közlése, amelynek hitelességéért szavatolok. Az összes nem magyar nemzetiségek közül éppen a szerbekkel élnek a magyarok a legjobb egyetértésben. A *Le Courier Européen* május 25-i számának cikke, amely megelőzte a vizsgálatot a zágrábi pörben, azt mondja, hogy magyarországi szerbek egy csoportja folyamodott „a béke némely közismert barátjához”. Nem tudom, milyen mértékben szerepel Magyarország Ausztriának, ez ügy egyetlen vétkesének cinkosaként; lehet, hogy az említett szerbek értelmezése egy kissé célzatos. Akárhogyan is van, felvilágosításaik kétségkívül a szerbek „liberális pártjának” köréből indultak ki; ez a párt csak kisebbség a „szerb radikálisok” nagy többségével szemben, és éppen az utóbbiak azok Tomić, Krasojević⁶ stb. urak vezérletével, akik kitűnő viszonyban vannak a magyarokkal általában, s különösen a kormánnyal és az országgyűlés jelenlegi többségi pártjával. Íme ennek legújabb keletű bizonyítéka. Alig néhány napja nagy gyűlést tartottak Budapesten az önálló nemzeti bank alapítása érdekében: ez a kérdés pillanatnyilag az egész országot foglalkoztatja. A radikális szerbek a párt elnöke, Krasojević⁶ úr közvetítésével azonnal lelkes üzenetet küldtek erre a gyűlésre. Ilyesmi nem történik ellenségek között.

Mocsáry L.⁷

Melléklet:

[1909 okt. 25]

A „*Le Courier Européen*” glosszája a zágrábi pörben hozott ítélet után kialakult helyzetről¹

Módunkban van megcáfolni a hírt, amelyet az október 17-i *Le Matin* bécsi tudósítójától kapott, s amely szerint Ferenc József megkegyelmezett a Zágrábban elítélteknek. Ezt a hamis hírt kétségtelenül az osztrák és a magyar kormány adta közre, hogy félrevezesse a külföldi közvéleményt. Az bizonyos, hogy Hauch báró legutóbb Bécsbe utazott, hogy a pör eredményét Ferenc Józseffel megbeszélje, és felvetette a kérdést, hogy azt olyan fordulattal zárják le, hogy az ne legyen sértő a monarchia ügye iránt oly odaadó igazságszolgáltatásra.

Miután sorra vettek mindenfajta megoldást, Bécs és Budapest megegyezett abban, hogy Rauch bán a legközelebbi időben beadja lemondását,² az új bán pedig Ferenc Józseftől kegyelmet nyer a harminc elítélt számára. Ily módon az erősen kompromittáló pörért a teljes felelősség

⁶ A francia szövegben elírás: Kranojévic, ill. Kranojévich áll.

⁷ Eredeti aláírás faksimilije: „L. Mocsáry”. – A „*Le Courier Européen*”-ben megjelent Mocsáry-cikk fontosabb megállapításait – a fentiek nyilvánvaló igazolásaként – néhány nappal később a szerb radikális sajtó ismertette. L. *Zagrebačka parnica i Madjari. (Dopis iz Pariza)*. – A zágrábi pör és a magyarok. (Levél Párizsból.) – *Zastava* 1909. júl. 4; 143. sz. 1–2 l. – (A cikkben közölt „levél” feltehetően telefonszólás lehetett.)

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *La grâce des condamnés d'Agram* – A zágrábi elítéltek megkegyelmezése – *Le Courier Européen* (Paris) 1909. 7. évf. 606–607. l. „Nos Échos” [Visszhangunk] rovat.

² A hír nem bizonyult valónak, br. Rauch Pál horvát bán végül is csak 1910. febr. 7-én távozott hivatalából.

Rauch báróra hárul, míg az új bánnak már fellépésekor nagyszerű alkalma lesz egy nagy kegyelmi tettel népszerűséget szerezni. Pillanatnyilag olyan embert keresnek, aki többé-kevésbé tetszik a horvátoknak, s egyben a magyar kormány és a király bizalmát is bírja.

A zágrábi ítélet kihirdetése után a szerb–horvát koalíció képviselői azonnal megszerkesztették az alábbi határozatot, és felkérték bennünket annak közzétételére:

„A felségsértéssel vádolt szerbek elítéltetését követően a szerb–horvát koalíció kitart amellett, hogy ezt a port politikai tendenciájának tartsa, amely arra irányult, hogy megtörje a szerb–horvát egyetértést, és a horvát királyság alkotmányának megsértésével fenntartsa az abszolutizmust.

Az országgyűlési szerb–horvát koalíció köszönetét fejezi ki azoknak a békebarátoknak, politikai személyiségeknek és a civilizált Európa sajtójának, akik e botrányos per ellen tiltakozva nemcsak az igazságot és a vádlottak ügyét védték, hanem a Rauch bán terroruralma alá került alkotmányos Horvátország szent jogait is.”

H

1909 júl. 12

*Supilo Ferenc bizalmatlansági bejelentése a horvát országgyűlés által a magyar országgyűlésre kiküldött horvát–szlapon képviselők nevében az új Wekerle-kormánnyal szemben, annak horvátországi politikája és „a szerbek ellen folyó pör” („zágrábi szerb felségárulást pör”) következtében*¹
Képv. Napló, 1906, XXV. 353–354. l.

Tisztelt képviselőház! A kormány nyilatkozatára mi, a horvát országgyűlés által e közös országgyűlésre kiküldött képviselők, a következőket jelentjük ki:

Mi eddigelé küzdöttünk, és ellenzékben voltunk a jelen kormánnyal szemben, amikor az még állandó jelleggel bíró parlamentáris kormány volt. Ezt az álláspontot akkor foglaltuk el, amikor ez a kormány megmutatta, hogy nemcsak hogy nem hajlandó szanálni az 1868-iki első, illetve harmincadik² alaptörvénycikk számos és súlyos sérelmeit, melyek Horvátországban annak jogai és érdekei rovására fennállanak, hanem arra is vállalkozott, hogy a meglévő sérelmekre újakat is halmozzon, de különösen, hogy a közös ügyek egyik ágában egyoldalúan és az alaptörvénnyel ellenkezően vigye keresztül rendelkezéseinek megváltoztatását, melyek Horvát- és Szlavonország területén a horvát nyelvnek garantálják a hivatalos nyelv kizárólagos jogát az összes autonóm és közös ügyekben kivétel nélkül.

Ez védekezést és bizalmatlanságot hívott ki a közös kormány ellen nemcsak részünkről, Horvát- és Szlavonországnak a horvát országgyűlés által delegált képviselői részéről, hanem az egész horvát országgyűlés és a horvát és szlapon királyságok egész népe részéről, amiről ez a nép eddig minden alkalommal, különösen azonban az országos képviselőválasztások alkalmával is a legünnepélyesebben tett tanúságot.

Ez a közös kormány minden áron meg akarta törni nemzetünknek törvény által garantált jogaiért folytatott törvényes küzdelmét. Ezen célra kísérlet történt arra nézve, hogy az egyetértő testvérek, egy nemzet fiai, horvátok és szerbek között viszály támasztassék. Kísérlet történt a horvát–szerb koalíció által képviselt szolidaris és egyetértő nemzeti védekezés megbontására. A közös kormány által Horvátországban olyan rezsím installáltatott, amelyhez hasonló ma Európában nincsen. Ez a rezsím már a második éve kormányoz országgyűlés, párt, egyetlen képviselője nélkül. A horvát országgyűlés által jóváhagyott költségvetés nélkül költi immár a második éve az ország pénzét. Számptalan az az erőszak, melyet elkövetett és elkövet. Már két éve kormányoz alkotmányellenesen és abszolutisztikusan.

*Kmetý Károly*³: Bécsbe jár a horvát miniszter tudta nélkül!

Supiló Ferenc: A horvát miniszter tudtával! (*Zaj. Elnök csenget.*)

¹ A *Supilo* után felszólaló *Polit* Mihály hosszabb beszédben vállalt szolidaritást a horvát–szlapon képviselők bizalmatlansági javaslatával. (Uo., XXV. 358–360. l.)

² Értsd: a horvát–szlapon 1868:I. és a magyar 1868:XXX. tc. (Utóbbi szövegét l. Iratok I. 111–121. l.)

³ Esztergom város függetlenségi és 48-as párti képviselője, közjogász, egyetemi tanár.

Az alkotmányos, nemzeti, társadalmi, köz- és polgári életnek nincs egyetlen olyan megnyilvánulása, amelybe erőszakkal ne nyúlt volna. A sajtószabadságról, a gyülekezési jogról, a választások tisztaságáról szóló törvények teljesen ki vannak játszva. A közbiztonság naponta veszélyeztetve van. A báró Rauch rezsime által felbérelt és tartott individuumok, akik annak idején a rezsime mai feje által az országgyűlésen nyíltan agent provocateur-öknek neveztettek, a polgárok élete és vagyona ellen szerveznek támadásokat a hatósági közegek segítségével és protekciójával. Megsértetik még az országgyűlési képviselőknek szuverén attribútumokkal ellátott mentelmi joga is. Mindennek a csúcspontja azonban az, hogy a rezsime szolgálatába hajtották magát az igazságszolgáltatást is, ahogy azt a horvátországi szerbek ellen folyó pör bizonyítja, akik a horvátokkal egyetértően teljesítik közös jogaink védelmét. Az egész civilizált Európa szörnyűködik e pörön, melyért nem okozza Horvátországot és a horvátokat, ahogy az tervbe volt véve, hanem Magyarországot, illetve a jelen kormányt.

A horvátországi rezsime összes tetteiért valóban joggal terheli a felelősség ezt a közös kormányt. Mert a kormány, a miniszterelnök úr által maga vallotta be és hirdette ki, hogy ezen és az ilyen abszolutizmus végrehajtója, báró Rauch Pál, a kormány és a magyar kormány politikájának horvátországi exponense. Érthető tehát, hogy bizalmatlanságunk e kormánnyal szemben az általa kihívott és ily módon elintézett konfliktus során, lehetőleg csak megnövekedett, valamint az is, hogy ez az állapot kölcsönös viszonyainkban mély és súlyos nyomokat hagyott.

A mai kormány újból való kineveztetése után most olyan formulák és expediensek között mutatkozik be, melyek végzetes következményeket vonhatnak maguk után a parlamentáris kormányzás és a parlamentarizmus elvét illetőleg. Új bemutatkozása alkalmával a kormány semmiféle időszerű egységes politikai programmal sem áll az országgyűlés elé még ezen ideiglenes kormányzásra vonatkozólag sem. Ilyen programja nincsen. Sőt, ellenkezőleg, azokban a kérdésekben, melyek direkt okozói voltak a jelen válságnak, a kormány saját vallomása szerint, semmiféle összhang nincsen a kabinet tagjai és még kevésbé azon pártok között, melyek eddigelé a szükséges többséget képezték.

Vajon a kabinet ily módon való bemutatkozása csak szintézise-e a politikai zavarnak? Avagy oly veszélyes játékról van szó, mely súlyos csapásokat hozhat a parlamentáris kormány elvének?!

Tisztelt képviselőház! Azon kérdések, melyek a válságot annak mai következményeivel együtt okozták, kétfélék: egy részük csak Magyarországra vonatkozik, másik részük pedig közös ügy Magyarországra, mint Horvátországra vonatkozólag. Az elsőkre nincs jogunk, de nem is szándékozunk befolyást gyakorolni, és ugyanezt a jogot követeljük Horvátország számára, melynek szintén ily kérdéseket kell megoldania. Mi csak azt hangsúlyozzuk, hogy hívei vagyunk a teljes demokratikus alapon álló általános, egyenlő, titkos és egyenes választói jognak. (*Mozgás jobbról.*)

Ami a velünk közös kérdéseket illeti, melyek bizonyos magyar oldalról a legaktuálisabbaknak jelentettek ki, kijelentjük, hogy ezekben szabad kezdet tartunk fenn magunknak. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Ezekért a kérdésekért mi csak akkor angazsálhatnánk magunkat bizonyos irányban, ha biztos garanciákat kapnánk, hogy Horvátország közjogi, nemzeti és gazdasági érdekei e mellett meg lesznek védve. (*Zaj.*) Ma nincsenek ilyen garanciák; sőt mi több: a közös kormány által Horvátországban folytatott közlekedésügyi, tarifális, gazdasági és pénzügyi politika éppen az ellenkezőről beszél.

De nemcsak hogy nincsenek ily garanciáink (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*), hanem Horvátországban ma nincs alkotmány, a szabadabb nemzeti, politikai és gazdasági élet és fejlődés eme első feltétele.

Tisztelt Ház! Horvátországban ma abszolutizmus uralkodik, (*Zaj.*) országgyűlés nélkül, az országgyűlés ellen, oly módon, melyre csak kevés példát találhatunk (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) az alkotmányellenes kormányzatok történetében. Ezen horvátországi abszolutisztikus rezsime eltávolítása a legaktuálisabb politikai kérdés kell hogy legyen nemcsak Horvátországra, hanem annak kellene lennie Magyarország számára is (*Igaz! Úgy van! a hátsó jobbközépen*), mert tekintettel azon bizonytalan helyzetre, melybe a jelen kormány most kerül, a mai horvátországi kormányzási mód veszélyes precedenssé lehetne Magyarországra nézve is.

Ez a kérdés Magyarországra nézve is annál aktuálisabb, mert a dolgoknak Horvátországban való fejlődése szerint nemzetünkben napról napra csökken a hit, hogy egyáltalában rendezett (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*), normális viszonyokba fog jutni Magyarországgal szemben, és amikor a közjogi kapcsolat és a fennálló kiegyezés nem képesek Horvátországban megőrizni az alkotmányt

és a törvényességet, melyek a kiegyezésben és ezzel kapcsolatban a király hitlevelében garantálva vannak.

És amikor a szerbek ellen folyó pör következtében, tekintettel e pör vezetésének módjára, az egész kultúrvilág megalkotta a maga véleményét a Horvátországban uralkodó rezsimről, és amikor Magyarország közvéleménye és majdnem az összes pártok orgánumai elítélték azt, amikor e tisztelt Háznak Novoselo immunitásának megsértésével kapcsolatosan alkalma volt betekinteni ebbe a rezsimbe és a rendszer brutalitásába, melyet báró Hauch az ezen kormánytól nyert misszió alapján hajt végre, – akkor Magyarország népképviselésének sem volna szabad egykedvűnek lennie azzal szemben, hogy a közös kormány milyen viszonyban áll a mai horvátországi rezsimhez, mely tele van törvényteleniségekkel és atrocitásokkal – és annak képviselőjéhez. És ezért mostani bemutatkozásánál meg kellett volna mondania a kormánynak, vajon tovább is kedvezni, védeni és támogatni szándékozik-e ezt a rezsimet és ezt az abszolutizmust.

És dacára annak, hogy a parlamentáris viszonyoknak Magyarországon csak ezután kell rendeztetniük és konszolidálódniuk, ez által nem menthető az, hogy ezen állami közösségünk másik felében továbbra is fenntartatik az abszolutizmus és az a rezsim, mely a jövőre való tekintettel egyre jobban kompromittálja Magyarországnak Horvátországhoz való viszonyát, és kompromittálja az egész monarchia tekintélyét, és hogy semmi sem tétetik arra nézve, hogy közjogi vitáink megoldása előtt is vége vessék a Horvátországban uralkodó abnormális állapotnak.

Az újonnan kinevezett, illetve újból megerősített kormány, még akkor is, ha csak ideiglenes, köteles lett volna abban a kérdésben állást foglalni. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) Mert neki mint ideiglenes kormánynak is kötelessége, hogy tisztelje a törvényeket és az alkotmányosságot. Dacára ennek a kormány nyilatkozatában nem is érintette a Horvátországban uralkodó viszonyok alkotmányellenességét és jogellenességét. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Supilo Ferenc: A kormány nem jelentette ki, hogy megváltoztatni szándékozik eddigi, imént vázolt horvátországi politikáját a horvát királyság alkotmányának és jogának tisztelete irányában. Ezért mi, amikor ezennel egyszersmind megjelöltük álláspontunkat a beállott politikai helyzethez és az azt előidézett kérdésekhez, kijelentjük, hogy e kormánytól megtagadjuk a kért bizalmat az ügyek további ideiglenes vezetése tekintetében. (*Helyeslés a hátsó jobbközépen.*)

I

1909 okt. 6

A szabadelvű ellenzék sajtójának tudósítása a zágrábi pörben hozott 1909 okt. 5-i ítéletről¹

Zágráb, október 5.

...Végre megjelenik a bíróság, és elfoglalja helyét. A teremben egyetlen ember fel nem áll a helyéről. Ekkora tiszteletnyilvánítás a bíróság iránt Zágrábban még nincsen divatban. Tarabochia elnök, ez a kis termetű fürge ember, közömbösen nézi az emberek locsogását, és az aktacsomóval babrál. Utána belép a sokkal energikusabb külsejű Accurti ügyész, aki előkelő hanyagsággal ül le helyére. Még a védők sem tisztelték meg a bíróságot azzal, hogy beléptekor felállással üdvözölgék.

Az elnök szakadatlan zajongás közepette int a teremőrnek, hogy hozassa be a vádlottakat. Semmi emóció. Pár perc múlva a teremőr híret hozza annak, hogy az összes vádlottak kijelentették, hogy nem jönnek be az ítéletkihirdetést meghallgatni. Az elnök, ezúttal először, engedékeny önuralommal, kijelentést tesz:

– Nem kívánok elnöki jogommal élni, és nem hozatom be a vádlottakat karhatalommal, hanem az ítéletet az ő távollétükben fogom kihirdetni.

És ezzel pontban fél kilenc órakor hozzáfog a következő ítélet felolvasásához:

A törvényszék *Pribicsevics Ádámot* és *Valériánt* tizenkét évi súlyos börtönre, *Orescsanin* Jocót hétévi, *Lukács Vázát* ötévi, *Zsifkovics Gájót* ötévi, *Petrovics Pétert* hétévi, *Malovics Radovánt* ötévi, *Jovanovics Györgyöt* ötévi, *Boroevics Milánt* hatévi, *Rebracsza Miklóst* ötévi, *Rebracsza Sztankót*

¹ A közlemény címe és leelőhelye: *A nagyszerb felségárulók elítélése*. Az Újság 1909. okt. 6; 326. sz. 7. 1.

ötévi, *Koncsár* Györgyöt ötévi, *Koncsár* Istvánt ötévi, *Bekics* Perót nyolcévi, *Zsifkovics* Simont hatévi, *Oblakovics* Atanázt hatévi, *Kacsár* Szevót ötévi, *Csorics* Milánt ötévi, *Matiaszevics* Pált ötévi, *Radovánovics* Szevót ötévi, *Hrvacsanin* Mojót hétévi, *Ervacsanin* Dmitárt ötévi, *Erak* Györgyöt hatévi, *Kalenber* Szevót hatévi, *Gjurits* Sándor dr.-t hatévi, *Bacsics* Lázárt ötévi, *Vukdragovics* Vásót ötévi, *Mitrics* Milét ötévi, *Podunovics* Dánielt ötévi, *Jagnics* Györgyöt ötévi és *Vukelics* Milánt ötévi *súlyos börtönre* ítélte. A többi huszonkét vádlottat a büntetőtörvénykönyv 250. szakasza szerint fölmentették.

Az ítélet fölolvastása után tíz percnyi szünet volt. A közönség elhagyta a termet. Szünet után az ítélet megokolását olvasta föl Pavesics szavazóbíró. Az ítélet megokolásának fölolvastása után Hinkovics dr. védő az összes elítéltek nevében föllebbezést jelentett be az ítélet marasztaló része ellen, s az elítéltek azonnal való szabadonbocsátását kérte.

Accurti ügyész fellebbezett az ítélet fölmentő része ellen, a marasztaló részben azonban megnyugodott.

Az elnök kijelentette, hogy a bíróság a szabályok szerint fog eljárni, s a tárgyalást bezárta.

A pör tárgyalása hét hónapig és két napig tartott. Ez idő alatt összesen 150 tárgyalási nap volt. Délután Pavesics, az egyik szavazóbíró, a vádlottaknak cellájukban és a kórházban olvasta fel az ítéletet.

J

1909 okt. 6

A „*Népszava*” vezércikke¹ a „*zágrábi szerb felségsértési pör*”-ben hozott ítéletről²

Éppen egy éve, hogy Bosznia–Hercegovinának az osztrák–magyar monarchiához való viszonya egy császári és királyi okkupáció helyett annexió nevet kapott. Ez a névváltoztatás, amelynek jelentősége abban áll, hogy a berlini nemzetközi szerződés alapján gyakorolt tényleges uralom helyett a török szultán névleges felségjogának megszűnésével az osztrák–magyar birodalom az országokat államjogilag is magához csatolja, rengeteg sok áldozatába került a monarchia népeinek. Az egész annexió ügy és a nyomában támadó szerb bonyodalom jórészt annak a néprontó agrár-feudális politikának [a] kifakadása, amely a magyar koalíciós uralommal ráfeküdt az országra, sőt az egész monarchiára, mert a nagyhatalmi hóbortot szolgáló közös külügyminisztériumban erős szövetségesre akadt. A nagybirtok a maga mezőgazdasági profitja védelmében a Balkán-államok, elsősorban Szerbia nyersterményeit sújtó vámpolitikát erőszakolt ki, s ennek két következménye lett. Elsősorban hihetetlenül megdrágult az élelmiszer az osztrák–magyar vámvonalon belül, másodsorban a Balkán ipari bojkottal torolta meg az ellenséges vámpolitikát, s így az itteni nehéz életviszonyokat az általános ipari és gazdasági pangás tette csaknem elviselhetetlenné. Érthető, hogy a tenger felől, Magyarország felől is elzárt és a saját zsírjában megfulladásra kárhoztatott Szerbiában mily magas fokra hághatott az elkeseredés a váratlanul lecsapó annexió hírére, amely még szorosabb, még erősebb gyűrűvel fenyegette. Az ezerholdasok azonban a szerb háborús készülődésekkel egyáltalán nem voltak hajlandók vámpolitikai engedékenységre, sőt inkább tüzelték a külügyi és [a] hadügyi kormányt a háborúra.

Ekkor hangoztattuk, hogy az agrár-feudális uralom a szerb sertések útját magyar katonák vére árán is elzárja. E nyilvánvalóan galárd politika leleplezésére igen alkalmasnak bizonyult a nagyszerb összeesküvés, a nagyszerb felségárulás rémének fölvidézése. Nem elég, hogy ez a vámpolitika az élelmiszer-drágaság és gazdasági pangás csapásaival sújtotta a birodalmat, nem elég, hogy a Szerbia elleni mozgósítás körülbelül egy félmilliárd készpénzkiadást s ezenfelül kiszámíthatatlan veszteségeket és károkat okozott, nem elég, hogy a török szultán szuverenitásáért is ötvennégy millió kártérítést fizettünk, az erőszakos balkáni politikának, az annexiónak, egyúttal a horvátországi darabonturalomnak igazolására meg kellett csinálni ezt a zágrábi pört, amely a huszadik századnak egyik legnagyobb botránya.

Egy börtönbe való gazember vagy talán egy testileg-lelkileg fertőzött, perverz agent provocateur, Nasztics György leplezi le a szerb forradalmi összeesküvést, amelyben saját vallomása

¹ A közlemény címe és leköhelye: *A zágrábi ítélet* – *Népszava* 1909. okt. 6; 236. sz.

² Vö. a magyar munkássajtó korábbi, a zágrábi pör világviszhangját elemző cikkével. (*A világ verdiktje a zágrábi pörről* – *Népszava* 1909. júl. 23; 173. sz.)

szerint ő játszotta volna a vezérszerepet. És megindul a vizsgálat, egyre-másra tartóztatják le az embereket. Ötvenhárom tisztességes, büntetlen előéletű polgár kerül fogságba, és csak nyolc hónap után állítják őket a bíróság elé, bár a horvát törvény szerint bírói kihallgatás nélkül senkit sem szabad fogságra vetni.

A vád tényeket nem tud ellenük még állítani sem. De hivatkozik a gyanúra, hogy van egy forradalmi szervezet, amelynek célja Horvát–Szlavon–Dalmátországot a monarchiától elszakítani és Szerbiához csatolni; hivatkozik a gyanúra, hogy a vádlottak e szervezet tagjai.

A vád sohasem mondta meg, hogy ez vagy az a vádlott mit cselekedett, hanem általánosságban vádolta valamennyit oly cselekedetekkel, amelyekből a forradalmi szervezet céljaira való törekvést állítólag meg lehet állapítani. Jellemzésül megemlíjtük, hogy a vádpontok között az is szerepel, hogy: szerb dalokat felségárulási szándékkal terjesztettek, ugyanily szándékkal cirill betűket használtak, magukat szerbeknek nevezték, a szerb király arcképét lakásukban kiakasztották, szerb öltözéket, szerb színű szalagot viseltek, szerb lobogót használtak stb.... Arról is szólt a vád, hogy a terheltek Bosznia–Hercegovinát is ki akarják szakítani a monarchia egységes államszövetségéből, erről szólt a vád az annexió előtt, amikor az országok még jogilag nem is tartoztak a monarchiához.

Ehhez a vádhoz teljesen méltó volt a tárgyalás vezetése. A Népszava volt az egyetlen magyar lap, amely állandóan és következetesen támadta a zágrábi törvényszéknek ezt a fölháborító eljárását; a mi olvasóközönségünk előtt tehát nem szükséges e példátlan részleteket ismételni. De hogyan is várhattunk volna tárgyilagosságot, igazságszeretetet attól a bíróságtól, amelynek tagjai – mint Björnson írja egy szemtanú előadása nyomán – a legalsóbbrendű éjjeli lebujszokban holtrészezen tanyáztak. A horvát bán megtalálta a maga embereit erre a pörre is, amelynek egyik célja volt, hogy a bécsi kamarilla régi elve, a „divide et impera!” alapján összeveszejtse a horvátokat és szerbeket, szétrobbantsa a horvát–szerb koalíciót, amely a két testvérnép egyesült erejével követeli az alkotmányos, parlamentáris kormányzást. A horvátokat tehát a szerbek ellen kellett bősíteni az ellentétek mesterséges kiélesítésével, a szerbek horvátgyűlöletének hazug vádjával.

A zágrábi pör tárgyalásának módját, a vádlottaknak börtönnel és magánzárkával, a védőknek szómegevonással és pénzbírsággal való fegyelmezését, a védelem megszorítását, a vádnak adott féktelen szabadságot még ott is elítélik, ahol most az ítélet enyhéségével meg vannak elégedve. Ugyanott elismerik azt is, hogy a százötven napig tartó tárgyaláson nem sikerült a felségárulás tényét tárgyilagosan bebizonyítani, csak azt, hogy a vádlottak összeköttetést tartottak fönn Szerbiával oly időben, amikor közte és monarchiánk között feszült volt a viszony. Úgy, de a fiúmei és zárai rezolúcióban részes magyar politikusok, akiknek a koalíció uralomra jutásában oly jelentékeny szerepük volt – Polonyi, Justh és társaik –, ehhez a mozgalomhoz majd csak olyan közel állottak, mint a zágrábi pör vádlottjai, mint az ítéletben megbélyegzett horvát–szerb koalíció. És ezeknek az uraknak, akik a hatalomért elveikkel együtt régi fegyvertársaikat is cserbenhagyták, eszükbe sem jutott tiltakozni e pör ellen, amely Magyarországnak is letörölhetetlen szégyene.

A zágrábi pör sodomai bíróságában mégis akadt legalább egy igaz ember, aki megakadályozta, hogy hóhér kezére jussanak olyan emberek, akik – ha igaz lenne a vád – akkor sem tettek volna egyebet, mint a sokat magasztalt faji és nemzeti önállóság és nemzeti egység céljaira törekedtek a fegyverekre támaszkodó hatalom fajokat elválasztó és fajokat egyesítő államalkotó erejével szemben. Becsületes ember irtózáttal gondol arra, hogy ilyen törekvésnek bitó legyen a díja. Az a 184 esztendei börtön, amit most Zágrábban 31 emberre kiszabtak,³ az is döbbenetes kérdéseket riaszt föl bennünk: Európában vagyunk-e? A huszadik században élünk-e?

Lehetetlen, hogy azt a huszontét vádlottat, akik még az ítélet szerint is ártatlanul ültek több mint egy évig börtönben – ne kövessék minél előbb a szabadságban a többiek. Ezt követelnie kell minden tisztességes, igazságszerető, emberséges embernek.

Osztályoknak, fajoknak és nemzetiségeknek egymás elleni küzdelmében a szociáldemokrácia sohasem lehet máshol, mint a gyöngébb, az elnyomott pártján. És ezért is igaza van Branting elvtársnak, a svéd szociáldemokrata párt elnökének, hogy Magyarországon csak akkor köszönt be a különféle fajú népek között az egyenlőség, ha az általános választójogot követelő szervezett proletárság megdönti a mostani, elnyomáson alapuló osztályuralmat.

³ Pontosabban: a 31 elítélt vádlottat összesen 164 évi börtönre ítélték. (A zágrábi törvényszék ítéletének részletezését. l. 47/I. irat.)

K

1909 okt. 7

A szerb radikális sajtó vezércikke: „Döntés a ,nagy hazaárulási per’-ben”¹

A hivatalos „Narodne Novine” hírt ad a döntésről, melyet a nagy felségsértési pörben hoztak.

A pör során meggyőződünk arról, hogy minden lehetséges. Olvastuk az ítéletet, ahogy meghozatalakor a lapok feljegyezték. Tudtuk, hogy van benne minden, de ennek ellenére meglepődünk, amikor ezt az ítéletet hivatalos szövegében elolvastuk. Rosszabb a rossznál.

A zágrábi királyi bíróság úgy véli, hogy bizonyítást nyert minden, amit bármely tanú mondott az elítéltek ellen. Még az is, amit nem mondott egyetlen tanú sem, hogy például mi történt egyes bizalmas találkozókon. Ezt a bíróság teljesen a Frank²-ista lapok beállításában magyarázza, s úgy véli, – hogy ez is bizonyítást nyert.

Tehát, vétkesek!

Bűnösök azért, mert szövetségeket, szervezeteket hoztak létre, melyeknek célja az volt, hogy erőszakkal, az általános forradalom eszközével hozzácsatolják Szerbiához: Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát, Isztriát és Bosznia-Hercegovinát, Bácskát és a Bánátot. S ez lenne, ahogy az ítéletben kimondatik: „a szerb állameszme.”

Az ítéletben – annak ténymegállapító részében – kiemelik továbbá, hogy az elítéltek *nevelték és felkészítették a népet* e cél elérésére, erre a forradalomra.

Mint ahogy ismeretes, eleinte voltak „jelenségek”. A vádiratban és indokolásban olvastuk, hogy vannak ilyen és olyan jelenségek. Jelenség például amikor a szerbek azt állítják, hogy szerbek. Jelenség, amikor szerb dalokat énekelnek, amikor szerb intézményeket hoznak létre. E jelenségek segítségével akarta az államügyész bebizonyítani, hogy valami történik, hogy valami van. De azok, akik e jelenségekről beszéltek, hamarosan neveltségessé váltak. Bizonyíték kell, s a vád „jelenségekről” beszél.

A bíróság az ítéletben nem beszél jelenségekről. A bíróság más kifejezést használ – a *nevelést*. És nem mondja, hogy ezek a jelenségek a nagy felségárulást bizonyítják, hanem azt mondja, hogy az elítéltek felkészítették és nevelték népüket az elszakadásra és a Szerbiához való csatlakozásra. S azt, hogy a felkészítést elvégezték, az bizonyítja, hogy a népet szerb dalokra, a szerb zászlók kítűzésére, szerb egyesületek szervezésére, szerb jellege hangoztatására, a cirill betű terjesztésére stb. tanították.

Természetesen minden népet leghaladóbb fiai nevelik. Minden népben a patrióták tudatosítják a nemzeti nevet, a nemzeti szellemet, a nemzeti tudatot, a nemzeti jellemet, s hozzák létre a nemzeti intézményeket. Egy olyan nép sincs, ahol nem ez lenne a helyzet. Nem lehetett ez másképpen a szerb népnél sem. S hol van a bizonyíték arra, hogy a nép „nevelése” a horvátországi és a szlavoniai szerbek körében a nagy felségárulás szolgálatában állott?

Ilyen bizonyíték nincs. De van valami más. Az ilyen ítélet azt célozza, hogy lehetetlenné tegye a horvátországi és szlavoniai szerbek nemzeti fejlődését, mert ez az ítélet minden szerb nemzeti irányú nevelést felségárulásként mutat be. Amikor egyesek azért ítéltetnek el mint felségsértők, mert terjesztették a cirill betűt, a szerb dalokat, mert szerb egyesületeket hoztak létre, akkor elítélhetetnek ezért mások is. Amikor a bíróság egyesekről azt állítja: Te a népet a felségsértés szellemében nevelted, amikor a Sokol-egyesületet létrehozta, miért ne ítélné el így másokat is?

Az ítéletben például kimondatik: „továbbá terjesztetett a szerb név, a szerb címer, s ez utóbbi nem mint a pátriárka emblémája, hanem egyenesen mint a Szerb Királyság állami címere.” Továbbá: „terjesztetett a szerb név”. Ez, amint látják, az ítélet egyik indokolása.

Ezután az ítéletben kimondatik: „Párhuzamosan ezzel, a Horvát és a Szlavon királyságok területén folyamatban volt a szerbek és a horvátok teljes gazdasági, pénzügyi és szociális szétválasztása, olyannyira, hogy e vidékeknek egyre jobban a szerb föld jelentősége adatott. Ilyen szétválasztás volt észrevehető különösen a Sokol olvasó-egyleteknél, az ének- és tanítói egyleteknél, melyek mint külön szerb intézmények hoztattak létre, ott, *ahol erre, szükség sem volt.*”

A Sokol egyesület tagjairól az ítélet kimondja: „Ezen az alapon nyilvánvaló lett, hogy itt egy külön célra népi hadsereg hozatik létre”, s e külön cél az ítélet szerint, a nagy hazaárulás.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Presuda u parnici „velike izdaje”* – Döntés a „nagy hazaárulási per”-ben – *Zastava* 1909. okt. 7; 227. sz. 1–2. l.

² Dr. *Frank*, Josip a horvát jogpárt szerbellenes jobbszárnya, a „tisztá jogpárt” vezére.

Itt van ni! Kísérjétek meg létrehozni „szerb Sokolok”-at, s ők azt fogják mondani: szerb hadsereget gyűjtesz a nagy hazaárulás céljára. Próbáljátok létrehozni a szerb földműves-szövetkezeteket, szerb dalárdákat, s ők azt fogják mondani: Te ezt most azért teszed, hogy ezek az intézmények Horvátországnak és Szlavoniának a szerb föld jellegét kölcsönözzék. E szétválasztásnak – felségárulás jellege van!

Itt van, ez az ítélet jelentősége. Amit a törvény engedélyez, annak a bírósági ítélet a nagy felségárulás vádját varrja a nyakába. Ez az ítélet minden szerb intézményt alapjában kíván megölni, minden szerb intézménynek ezt a vádat tulajdonítja. Rá akarják kényszeríteni a szerbeket, hogy lemondjanak mindenről, ami a sajátjuk, és arra, hogy a horvát egyesületekbe lépjenek be. Tehát: el akarják őket horvátosítani.

Az ítélet a szerbeket mindenhol „görögkeleti vallású nép”-nek nevezi. Ez hát horvát nép. Annyi engedményt sem tesz, hogy ez kétnevű nép. Nem! Mert *Frank* módjára nincs szerb, csak azok, akik elszerbesedtek.

Nem az indokolásban, hanem az ítélet ténymegállapító részében foglaltatik benne: az elítéltek *félrevezették* a görögkeleti népet, kijelentvén előtte, „hogymár a görögkeleti vallás által is szerb, s ezáltal azonos a Szerb Királyság népével”. Tehát el kell hogy ítéltessek a nagy felségárulás címén mindenki, aki azt állítja, hogy mi szerbek, akárhol is legyünk, egy nép vagyunk, s ezáltal egy népet képezünk a Szerb Királyság népességével is.

Hogy mi szerbek, bárhol is élünk, egy nép, illetve egy nép részei vagyunk, ez kétségbevonhatatlan, tudományos igazság. De az, aki ezt az igazságot elismeri – ma Horvátországban és Szlavoniában – felségsértő.

A szóban levő ítélet így saját magát üti agyon. Világosan bizonyítja, hogy nem az igazságra törekedett, hanem alapot kívánt teremteni a horvátosításra. De kár a fáradságért! Minket nem tudtak az oszmánok eltörökösíteni és Mária Terézia sem katolikussá tenni. Nem fog sikerülni a Tarabokiaknak³ sem elhorvátosítani bennünket. Sem nekik, sem a mögöttük állóknak! Népünk megveti majd saját bolondjait, akik ki akarják húzni a lába alól a talajt, s akik tévútra akarják vezetni, megkísérelve, hogy kétnevű és négyfülvű népet csináljanak belőle. Marad az, ami eddig is volt: szerb. S mint szerb fog követelni a maga számára létjogot, fogja követelni nemzetisége elismerését. Küzdeni fog ezért minden eszközzel, ha másképp nem lehet. És – fenntartja magát.

Átéltünk már súlyosabb viharokat is. És életben maradtunk. Életben maradtunk most is! Akinek nincs egyéb dolga annál, hogy mindenáron rajtunk köszörülje a nyelvét, – ne hibáztasson minket a következményekért.

L

1909 okt. 8

*A koalíciós kormányzat félhivatalosának vezércikke a zágrábi ítélet után*¹

Budapest, okt. 7.

Igen sok körülmény közrejátszott abban, hogy a magyar közvélemény a pörnek mindig csak fölszínét nézte, s nem foglalkozott érdemlegesebb részleteivel. Hogy csak a fontosabbakat említsük: a pör megindulása óta Magyarország igen életbevágó kérdésekkel volt elfoglalva; másrészt azonban a magyar közéletnek minden számba jövő tényezője tartózkodott attól, hogy a horvát autonóm igazságszolgáltatásba avatkozni látszassák, és megsértse azt az illendőséget, amelyet társországaival szemben is épségben kell tartania. A politikát távol akartuk tartani magunk részéről az igazságszolgáltatási aktustól. Most azonban azt olvassuk mindenfelé, hogy *a horvát bán e pör dolgában érintkezésbe lépett a külügyminiszterrel*, aki a maga részéről a pört most már megszüntetendőnek tartja. Eszerint a horvát igazságszolgáltatásba beleszólt a politika és pedig nem is a magyar birodalmi, hanem az a politika, amit a közös külügyek intézésére hivatott külügyminiszter képvisel. E beavatkozás igen kellemetlen ízü. Ha a közös külügyminiszter most a pör megszüntetését kívánja, világos, hogy a megindulásához is köze volt. Ennélfogva teljesen igazolni látszik azt a vádat, hogy a bécsi hatalom indította meg a pört, nem pedig a horvát autonóm igazságszolgáltatás bírói lelkiismerete.

³ É. Tarabokia-k: *Tarabochia* törvényszéki elnök, a zágrábi pör vezetője. (Vö. 47/I. irat.)

¹ A közlemény címe és leléhelye: *A zágrábi pör*. – Budapesti Hírlap, 1909. okt. 8; 238. sz. 1–2. l.

Lehetetlenség, hogy a közös miniszterek a tisztán magyar vonatkozású ügyekhez is hozzá ne szóljanak egyszer-másszor. Az igazságszolgáltatás terén azonban a közös minisztereknek semmiféle szót nem szabad engednünk. Az igazságszolgáltatás Ausztriának is, Magyarországnak is szuverén hatáskörébe tartozó belügye, melybe semmiféle közös vonatkozású szempontok nem elegendhetnek. Magyarországot méltán érheti az a vád, hogy saját alattvalóival szemben idegen érdekektől és szempontoktól is sugallt hatalmi intézkedést engedett érvényesülni. *Lupis* dalmát tartománygyűlési képviselő a londoni *The Nation* című szemlében egyenesen azt mondja, hogy a zágrábihoz hasonló pör csak olyan országban lehetséges, amelyben a magyar uralom érvényesül. A zágrábi pör a féligazságok és félhazugságok sajátságos szövevényéből álló nemzetközi vádakot hívott föl ellenünk, melyeket most kötelességünk valódi értékükre leszállítani.

Mindenekelőtt azt kell előre bocsátanunk, hogy *magyar törvénynek, magyar szellemnek ehhez az egész pörhöz semmi köze sincs*. A pör az abszolút korszakban, az ötvenes évek elején császári pátenssel életbe léptetett osztrák büntetőtörvénykönyv alapján indult meg, amelyet társországaink autonóm büntetőtörvénykönyvnek fogadtak el, és nem siettek az alkotmányos életnek ezt a szégyenfoltját egy félszázad alatt eltüntetni. Így érthető azután, hogy a vád nem Horvátország és a magyar birodalom területi épsége ellen szándékolt merénylet miatt indult meg, hanem a monarchia ellen irányuló hazaárulásért. A magyar államnak egyik közege, a zágrábi ügyész, nem hazáját tartotta a vádemelésnél szem előtt, hanem azt a jogterületet, amely a büntetőtörvénykönyv abszolút módon való életbeléptetésénél valósággal létezett, de 1867 óta nem létezik. A magyarországi bírónak, legyen bár az autonóm horvát igazságszolgáltatás közege, semmi köze sincs az osztrák tartományok területi épségéhez; legalább is mint vádemelési okhoz semmi esetre. A horvát ügyész nem járhat el mint a monarchia vádemelő képviselője, és a horvát bíróság nem szolgáltatathat osztrák tartományi érdekeknek közjogi igazságot. A magyar és az osztrák jogterület teljes különállása kétségtelen. Ha tehát a horvát autonóm törvényhozás rettenetes bűne miatt egy horvát ügyész és bíró abba a furcsa helyzetbe kerül, hogy egy Magyarország alaptörvényével és jogállásával immár homlokegyenest ellenkező elavult paragrafus alapján vádat kell tennie és ítéleznie: nemcsak a hazafias, de a jogász lelkiismeret is más eljárást követel, mint amit Zágrábban láttunk. Ilyen alapon lelkiismeretes ember nem tehet vádat, lelkiismeretes bíró nem ítélezhetik. Mert mindennél erősebbnek bizonyul előtte az a valóság, hogy *politikai alapon a magyar jogterületet az osztrákkal egyesíteni nem lehet*, s hogy a mondott alapon tett vád és ítékezés valóságos merénylet saját szűkebb hazája és a szuverén magyar királyi jog állása ellen.

Most már konstatálhatjuk, hogy e körülmény az egész pör folyamán senkinek eszébe nem jutott. Nemcsak a hivatalos közegek feledkeztek meg e pörben hazájukról, hanem a védők és vádlottak is. A horvát felsőbíróságnak föltétlenül korigálni kell a zágrábi ítéletben rejlő merényletet a magyar jog területépsége ellen. Nemcsak az ítélet érdemében, hanem a megokolásban is. A pörnek gyűlöletes politikai részét pedig, amely a legújabban publikált külügyminiszteri beavatkozással lett európai nyilvánosságúvá, azzal orvosolhatjuk, ha akár a közös külügyminiszter útján, akár ellene, a magyar álláspontot érvényesítjük. Ez pedig csak az lehet, hogy a magyar állam alaptörvényeivel és jogállásával ellenkező alapon pörindításnak vagy marasztalásnak helye nincs. Hiszen máskülönben nem lenne itt egyetlen magyar alattvaló sem biztosságban, ha valamelyik bécsi hatalmasságnak eszébe jutna, hogy valamelyes lényegében elavult, de formailag még hatályban levő pátenis alapján vádat tegyen. Itt olyan pontra jutottunk, ahol a magyar állam joga és érdeke semmi megalkuvást nem tűr, s ahol a magyar királynak kell jogait érvényesítenie.

Ha a további lépések az eddigi alapon történének, nem is a magyar király lenne jogosítva a külügyminiszter által is jónak tartott kegyelmezésre vagy pörtörlésre, hanem az osztrák császár vagy pedig, ami hasonló képtelenség: a császár és király. De az egészen világos, hogy Horvátország nem tartozik az osztrák császársághoz és az még világosabb, hogy a császár és király mint igazságszolgáltatási orgánum nem létező valami, mert hiszen Ausztriának is, Magyarországnak is külön szuverén igazságszolgáltatási jogterülete van. Tehát ha a pör megszüntetéséről lehet szó, ebben csak a magyar király, a magyar illetékes hatóságok és kormány útján járhat el.

Nyilvánvaló, hogy mi is érdemileg azon az állásponton vagyunk, mint a közös külügyminiszter. Szűnjék meg ez a gyűlöletes pör. De most már őszintén és világosan mondjuk ki, hogy a magyar birodalom alaptörvényeinek és jogállásainak megfelelő formák között.

A többire nézve társországaink lakosságához van szavunk. A zágrábi pörről láthatják, mi csoda gyászos következményekkel jár az, hogy magyargyűlöletükben inkább az osztrák elnyomóhatalomhoz való kapcsolatokat túrték meg, semhogy a szabad és alkotmányos ősi hazájuk intézményeihez való kapcsolatot erősítették volna. Igazán szégyen lenne rájuk nézve, de a magyar birodalom egész törvényhozására is, ha még soká életben maradna a társországek területén egy

merőben idegen jogintézmény. Nemcsak azért, mert az alattvalók jogbiztosságát fenyegeti, hanem azért is, mert olyan lelketlen bábjaikat neveli az igazságszolgáltatásnak, mint amilyenek Accurti ügyész úr és a zágrábi bírák bizonyultak, akik bürokratikus gépiességgel csinálták meg a pör közjogi képtelenségeit, melyekkel sokkal nagyobbat vétkeztek hazájuk iránt, mint amiért a vádat tették, és a marasztaló ítéletet hozták.

A pör miatt már régen háborgó horvát és a mostan jogosan fölindult magyar közvéleményt csak az fogja megnyugtanni, ha a zágrábi ügyész és a zágrábi bírák törvényes eljárás folyamán számot adnak arról, hogy csakugyan bécsi politikai nyomásnak engedtek-e, s miért nem tagadták meg a vádemelést és ítélezést egy már erőltetve sem fönntartható jogi alapon. A magyar törvényhozás és kormány találja meg az utat és módot a valódi, a helyes igazság kiderítésére. Most már nincs oka a külügyminiszter úrnak attól félni, hogy Szerbia és Montenegro rettenetes hatalma a néhány tucat horvát–szerb segítségével meghódítja Magyarországot és Ausztriát, tehát nincs is jogcíme, hogy a külügyi politikai válság izgalmai közepette becsúsztatott politikai szempontokat tovább erőltesse. Míg az általunk követelt intézkedések nem foganatosíttatnak, addig a zágrábi pör marasztaltjai között első helyen a magyar király, a magyar állampolgárok jogbiztossága és a horvát autonóm törvényhozás állanak. Ilyen szégyenletes állapotnak pedig – hogy a zágrábi pör miatt bennünket a külföldön rágalmozók kedvelt kifejezését használjuk – a mai művelt és felvilágosult korban igazán nincs helye.

M

1909 dec. 16

Az újvidéki „Zastava” cikke a Friedjung-perben hozott ítéletről¹

Még nyolc napig hallatszlik majd a kiáltás, hogy Friedjungot legyőzték, s hogy a szerb–horvát koalíció a győző. Az a vereség, amit ők elszenvedtek, akik a hamis dokumentumokat igaziaknak nézték, s ezek alapján rendezték be politikájukat, még sokáig szóbeszéd tárgya lesz. Nem azért, mert a per Európa színe előtt játszódott le, itt, Bécs központjában, *hanem mert felszínre kerültek dolgok, melyek nagy szerencsétlenséget idézhettek volna elő, és megrázhatták volna egész Európát.*

Ezért a Friedjung-per az európai politika egy része. Valójában csupán a koalíció néhány tagja becsületének a megsértéséről volt szó. *De ezen magában véve jelentéktelen per hullámai messzire csaptak, s felszínre vetettek egy olyan politikai rothadást, amelyet nem mindennap láthatunk.* Ebben a tekintetben ez a per kiszellőztette a fülledt levegőt, s mi örülünk annak, hogy egy kis ügyből olyan affér keletkezett, mely messze kilépett azon keretek közül, amelyek között eredetileg a Friedjung-affér mozgott.

Ma már világos, hogy az elavult bécsi rendszer a balkáni népekkel kapcsolatos politikájával lejáratotta magát. *Így többé nem lehet és nem szabad politizálni a balkáni és az Ausztria–Magyarországban élő szerbek irányában.* A fojtogatás és a gyúrás metternichi politikája végleges vereséget szenvedett. A nagyhatalmaknak is lojális politikát kell folytatniok a kis népek irányában. A külügyminiszter olyan tanulságot nyert most, mely nagyobb és hatásosabb annál, amit a nagy könyvekből tanulnak.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Poale Friedjungove pamice* – A Friedjung-per után. *Zastava* 1909. dec. 16; 274. sz., 1–2. l. – A *Friedjung-per* rövid története az volt, hogy *Friedjung* Henrik (Heinrich) (1801–1920) osztrák történész és publicista 1909. márc. 25-én a *Neue Freie Presse*-ben írt cikkében (*Oesterreich–Ungarn und Serbien*) megtámadta a szerb–horvát koalíció és *Supilo* kapcsolatait. Ezt követően, két nappal később, a *Reichspost* konkrét támadást intézett a *Pribičević-fivérek*, *Supilo* és *Lukinić* Ödön horvát-szlavon képviselő ellen. – A megtámadottak pert indítottak *Friedjung* és a *Reichspost* ellen, mire *Friedjung* nem bizonyítható hitelességű iratokat tett közzé „*Aktenstücke zur gross-serbischen Bewegung in Österreich*” címmel. – Az akták hitelességét *Friedjung* nem tudta bizonyítani, s ezt a bíróság előtt is el kellett ismernie. Kivált azután, hogy két jegyzőkönyv hamis volta – a berlini rendőrség közbenjöttével – bebizonyosodott. (Vö. *Tömöry* Márta: *Bosznia-Hercegovina annexálásának történetéből*. – Részletek *Thallóczy* Lajos naplójából – Századok, 1966. 885–6. l.) – A *Friedjung-per* így elégtételt szolgáltatott a *Friedjung* által megrágalmazottnak, és kompromittálta a zágrábi pörben hozott ítéletet is. Ez utóbbiban 1910 áprilisában új eljárás indult, s 1911-ben ítélet nélkül törölte az egész pert a bíróság. (*Tömöry* i. m. – Századok, 1966. 885–6. l. *Katus* László: *A horvát kérdés története 1848–1918*. VII. fejr. – Kéziratban.)

De ez még nem minden. *Ausztriának Magyarország iránti viszonya is tisztázódott.* Nem megy az többé így... „a lányt szidni, a menynek pedig kifogásokat tenni” a politikában. A Friedjung-pernek emlékeztetnie kellett a magyarokat arra, hogy ők akkor sem egyeznek ki a szerbekkel és horvátokkal, *amikor a bécsi politika rosszindulatú, s amikor arra törekszik, hogy az egyiket, a másikat meg a harmadikat is egyaránt magának alárendelje.* Ez a politika ez alkalommal vereséget szenvedett. A magyarok és a szerbek, a horvátok és a szerbek megegyezésének alapja volt, s Friedjung veresége bizonyossága annak, hogy nép nélkül nem lehet politikát csinálni, és hogy *a politikában, bármilyen legyen is az, – a népek is ki kell mondania a magáét.* Egyiket a másik ellen kijátszani, egyiket a másik ellen uszítani, ez volt Bécs politikája régi idők óta. Nemsokára ez már nem fog sikerülni, s ha mégis arra szánja rá magát, hogy ezt a régi mesterségét folytatja, *sokkal óvatosabbnak kell lennie.*

A szerbek, a magyarok és a horvátok már történelmüknél fogva is egymásra vannak utalva. Ezen ténnyel Bécs is tisztában van, s ezért szétválasztásukra és összevesztésükre törekszik. Ez a mesterség a perről összetört bordákkal jött ki, s hosszú reparatúrára lesz szükség, hogy magukhoz térjenek azok, akik a Friedjung perben *be akarták bizonyítani, milyen nagy Bécs ereje, és hogy sohasem téved akkor, amikor arról van szó, hogy a szlávoknak kitekerje a nyakát.*

A harmadik kérdés az, milyen erényekkel került ki a horvát–szerb koalíció ebből a perből? Nincs kétség afelől, hogy megerősödve és tekintélyében megizmosodva került ki belőle. Az azonban, *vajon a programja is erősebb fundamentumot kapott-e, egészen más kérdés. A Friedjung-per tartama alatt olyan események történtek Zágrábban, melyek a koalíció fennmaradása szempontjából sokkal komolyabbak, mint ez a per.* Amíg Boža Marković bizonygatta, hogy a dokumentumok hamisak, s amíg Spalajković megtépázta Friedjung egész hazugság-építményét, *Zágrábban a szerbek ellen egész lázadás volt, s Zágráb megye közgyűlése úgy határozott, hogy a cirill betűt kiiktatják mindazon iskolákból, melyekben eddig azt tanították.*

Ugyanakkor, amikor a koalíció győzelmét ünnepli, Bécsben, Zágrábban új felkelés kezdődik, a szerbek és a cirill betű használata ellen. Az öröm és vigalom helyett aktivizálódik a csöcselék, megtámadja a zágrábi Szerb Bankot, a vármegye pedig kizárja a cirill betűt az iskolákból, melyet törvény alapján vezettek be, és *több mint húsz éven át tanították az országban.*

Vajon ezen jelenségek jó jelek-e, a koalíció jövőjét tekintve? S vajon azt jelzik-e, hogy a koalíció nyert a Friedjung-perrel? Erre a kérdésre nem nehéz válaszolnunk. *A bécsi győzelem csak látszólagos, mert a bécsi szép napok után a koalícióra olyan harc vár, melyből nehezen kerül ki győztesként.* A horvátok nagy része helyteleníti a koalíció mesterséges voltát, s a szerbek nagy része úgy vélekedik, *hogy kárára van a szerbségnek.* A horvát–szlavonországi összes érdekek feladásáról, a szerbeknek a horvátokkal való összeolvadásáról – a szerbek nem akarnak tudni, s azt nem helyeslik. Azt az elméletet pedig, hogy a szerbek és a horvátok egy nép, s hogy az érdekük mindenütt ugyanaz, a szerbek nagy része nem hajlandó elismerni, ez az elmélet számukra visszatetsző.

E horvát és a szerb tűz között a koalíció két felől ég. *A nép nagy tömegeiben a koalíciónak nincs híve.* Léte mesterséges, ahogyan a létrejötte is az volt. Környezetében sok a báránybőrbe bújtatott farkas. Ha erős lenne a nép körében, akkor mind a két rész magában is megállhatna. Ez azonban nem lehetséges. Ezért van a mesterséges testvériség. Ezért az egyik ügétése a másik után és szerb oldalon a népi érdekek feladása.

A Friedjung-per egy időre eltussolta a közelgő bajt, de nem fogja elodázni a koalíció szét-hullását. Mi örülünk annak, hogy sikerült nekik leleplezniük azt, milyen eszközöket használ Bécs a szerbek, a magyarok és a horvátok ellen. *De végül is, a Friedjung-perből nem lehet sokáig megélni. Ez csak egy kis epizód a koalíció történetében. A nagyobb és fontosabb eseményeknek még be kell következniük.*

Stojan

N

1909 dec. 18

*Bozóky Árpád függetlenségi ellenzéki képviselő felszólalása és interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a zágrábi per és Friedjung magyarellenes könyve és sajtónyilatkozata, valamint Zagorác István horvát–szlavon képviselőnek a perben telt kijelentései tárgyában*¹

Képv. Napló, 1906, XXVI. 27–8. l.

T. Ház! A miniszterelnök úr többször hangsúlyozta, hogy az ő kormánya képtelen a parlament irányítására, minthogy lemondott. Ily körülmények között alig volna ugyan helye interpellációm előterjesztésének, mégis, miután az a tárgy, amelyről szólni akarok, nem a pártoknak, hanem minden magyar embernek ügye Ausztriával szemben, csupán csak ezen egy oknál fogva szükségesnek látom, hogy interpellációmát előterjesszem. *(Halljtik! Halljuk!)*

Bizonyára méltóztatnak figyelemmel kísérni a Friedjung-per. Ezen per tárgyalása folyamán különösen kétféle irányban történnek olyan dolgok, amelyek a magyarokat, illetőleg Magyarországot érdeklik. Nevezetesen tisztázandó elsősorban az a kérdés, hogy igaz-e, hogy ennek a pernek a háta mögött a bécsi intéző körök állanak? Igaz-e, hogy a külügyminiszter úr sugalmazta Friedjungot ismeretes cikkének megírására? igaz-e, hogy még most is befolyanak a bécsi intéző körök ennek a pernek a kezelésébe, és pedig úgy látszik, azért folynak be, hogy Magyarországot és a magyar politikusokat a külföld előtt kompromittálják.

Farkasházy Zsigmond: Nagyon igaz! (Zaj.)

Bozóky Árpád: Én nem állítom, hogy igaz, de sok a valószínűség arra nézve, hogy igaz. Azonban tisztelettel megjegyzem, hogy miután a miniszter urak nap nap után járnak Bécsbe, sűrűn érintkeznek a bécsi irányadó körökkel, nekik módjukban lesz megtudni, hogy ez az állítás, illetőleg vélemény igaz-e vagy nem. Interpellációmnak egyik kérdése éppen az lesz, hogy az esetben, ha a miniszterelnök úr ilyen adatoknak nyomára jött, lesz-e szíves azt a nyilvánosságra hozni?

A másik irányban azért érdekel bennünket ez a per, mert ott a feleknek, valamint a tanúknak ajkáról nap nap után hangzanak el durva támadások a magyar alkotmány ellen, durva sértések Magyarország tekintélye és egyes magyar politikusok ellen, s történnek ezek anélkül, hogy a bíróság még csak figyelmeztetné vagy rendreutasítaná az illetőket. Nevezetesen a külügyminiszter úr lapjának, a „Reichspost”-na-k szerkesztője, Flunder úr, mikor egyik tanú ki lett hallgatva, egészen hetykén odavágta: Hála Isten, Horvátország Magyarországtól független állam. Ezt szó nélkül, minden megjegyzés nélkül tűrte az elnök. Azt hiszem, a magyar képviselőházban nem kell hivatkoznom az 1868. évi XXX. tc. 1. §-ára, amelyben meg van írva, hogy Magyarország Horvát–Szlavón–Dalmátországgal egy államközösséget képez; nemcsak nem igaz tehát, hogy Horvátország Magyarországtól független állam, hanem igaz az, hogy a kettő, illetőleg négy, együttvéve képez egy államot. *(Zaj.)*

Aztán tegnap ki lett hallgatva Zagorác István úr, aki nemrég még a magyar országgyűlés tagja volt *(Felkiáltások a baloldalon: Ma is az!)*, és minden rendreutasítás nélkül azt mondta ez a Zagorác képviselő úr, hogy Magdicscsal beszélgetve arról emlékeztek meg, hogy még el fog jönni az az idő, amikor a horvátok is kénytelenek lesznek bombához fordulni, mert a magyarok megsemmisítő politikája rákényszeríti őket erre.

És azután később azt mondja Zagorác: „Vannak hazaárulók, de azok nem Horvátországban, hanem Budapesten keresendők!” Mikor a velünk ellenséges viszonyban levő Ausztriában, Bécsben ily tévhiteket hirdetnek, a magyar állam tekintélyét, a magyar alkotmányosságot sértik, sehol nem olvassuk, hogy a magyar kormány bármely tagja is megtette volna ezek ellen a megtorló eljárást. *(Mozgás.)* Pedig tegnap hallottuk a miniszterelnök úr szájából, hogy újságolvasó emberek vagyunk, és így megtudhatjuk az újságokból, hogy ők mennyire le akartak mondani. Ezzel tehát arra utalt bennünket, hogy az újságokból is vegyünk tudomást arról, hogy ő mit cselekszik a magyar állam érdekében. Hiába nézzük akár a magyar, akár az osztrák, akár az ellenzéki, akár

¹ A felszólalás és az interpelláció elhangzásakor a házelnök tisztjét Gál Sándor töltötte be. – Az ülés kezdetén a Ház Okolicsányi László, az igazolási állandó bizottság előadója jelentése alapján tudomásul vette az 1909. dec. 9-i nagyszabeni második választókerületi pótválasztáson megválasztott *Gündisch* Guido erdélyi szász nemzetiségi képviselő megbízólevele elfogadását. (Uo., 24. l.)

a kormányzati lapokat, sehol semmi nyomát sem látjuk annak, hogy a kormány – akár lemondott, akár nem mondott le, de végre is magyar kormány, – a magyar érdekek megvédésére megtette volna a megtorló intézkedéseket. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Mozgás. Elnök csenget.)* Ennélfogva előterjesztem interpellációmát a következő három pontban. *(Olvassa:)*

1. Szerzett-e tudomást a miniszterelnök úr olyan dolgokról, melyek igazolják, hogy Friedjung könyvének megírásába és az ennek nyomán támadt per kezelésébe a bécsi intéző körök befolytak és befolytak, és pedig azzal a célzattal, hogy Magyarországot és a magyarokat kompromittálják? Ha igen, hajlandó-e a miniszterelnök úr az ez irányban szerzett adatokat a Házban nyilvánosságra hozni?

2. Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak arról, hogy a per tárgyalása alatt nap nap után történnek olyan nyilatkozatok, melyek a magyar alkotmányt, Magyarország tekintélyét, a magyar politikusok hazafiságát sértik, s hogy ezeket a sértéseket a bíróság szó nélkül tűri?

3. Tett-e lépéseket a kormány az iránt, hogy ezek a sértések megtorlás nélkül ne maradjanak? *(Mozgás.)*

Még csak azt akarom megjegyezni, miután ez az ügy nem pártom ügye, hanem egész Magyarországé, hogy ha erre a miniszterelnök úr felel, és ha esetleg abba a feleletbe mindnyájan bele fogunk nyugodni, mert remélem, hogy a miniszterelnök úr oly nyilatkozatot fog tenni, amely minden magyar embert kielégít, ne méltóztassék senki abból azt a következtetést levonni, hogy ennek a lemondott kormánynak megvan a nagy pártja a képviselőházban, mert ez nem pártkérdés, hanem Magyarországnak az ügye, és az ilyen kérdésnél pártkülönbség nélkül minden magyar embernek egy a kötelessége. *(Felkiáltások a baloldalon: Halljuk a miniszterelnököt!)*

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak.

48

1909 jan. 3

Minisztertanácsi határozat a Romániával kötendő kereskedelmi szerződés feltételeiről¹

MT 1909:1/18

A földművelésügyi miniszter úr előadja, hogy a miniszterelnök úr múlt évi december 23-án bécsi tartózkodása alkalmával egyebek közt a román kereskedelmi szerződés ügyében is értekezett a külügyminiszter és az osztrák miniszterelnök urakkal.

A külügyminiszter úr ez alkalommal utalva a külpolitikai és gazdasági helyzet rendkívüli körülményeire, azt a kérelmet adta elő, hogy a kormányok járuljanak hozzá a Romániának adandó állatbehozatali kontingens emeléséhez; és pedig az ökor-kontingensnek 5000 darabbal 15.000 darabra, a sertéskontingensnek pedig 20.000 darabbal 40.000 darabra való emeléséhez, miután enélkül a szerződés megkötésére kilátás nincs, ennek megkötése pedig fölöttébb sürgős volna, s elmulasztása helyrehozhatatlan politikai és gazdasági hátrányokkal járna.

¹ A kérdés megvitatása folytatódik az 1909. jan. 30-i minisztertanács ülésén (l. MT 1909:4/62). Ekkor *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter tesz részletes, hét pontból álló javaslatot a kérdésben, továbbra is a balkáni behozatali kontingens maximálása, Románia lehető kielégítése és a szerb kereskedelmi szerződés felbontása értelmében. A javaslathoz a minisztertanács hozzájárul. Egyedül *Kossuth Ferenc* kereskedelemügyi miniszter emel formai kifogást, aki a javaslat 6. pontjának módosítását kérve uralkodói „ratifikáció” helyett „tudomásulvételt” ajánl annak szövegében. – Röviddel később, 1909. febr. 25-én (MT 1909:6/41) viszont arról értesülünk, hogy Románia az állatforgalmi kontingens terén további emelést követel, ellenkező esetben a monarchiával fennálló szerződést felmondja. Az említett minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint a minisztertanács úgy határoz, hogy a „román követeléseket újból jóakarató megfontolás tárgyává” teszi, és ajánlja, hogy a kérdést a továbbiakban közös miniszteri értekezlet vitassa meg. – Ennek a már 1909. febr. 28-án Bécsben a közös külügyminiszternél megtartott közös miniszteri értekezletnek döntése – mint az egy további minisztertanácsi jegyzőkönyvből kitűnik (l. MT 1909:7/17, 1909. márc. 4-i ülés) – igen kedvező a román kívánságok szemszögéből, amennyiben az eddig 70 ezer darabban megajánlott levágott sertés-behozatali kontingenst 80 ezerre, a szarvasmarha-behozatali kontingenst 1914-ig fokozatosan 25 ezer darabra emeli, de ugyanakkor fenntartja, hogy a három balkáni államé (é. Románia, Szerbia és Bulgária) nem haladhatja meg az évi 100 ezer sertést és 50 ezer darab levágott szarvasmarhát.

Miután az osztrák miniszterelnök kijelentette, hogy a szerb szerződés az osztrák parlamentben semmi esetre sem fog elfogadtatni, és így a szerbeknek engedélyezett állatbehozatali kontingens felszabadul: ezen föltevésben vállalkozott a magyar miniszterelnök úr arra, hogy a külügyminiszter úr fent jelzett kívánságát a magyar földművelésügyi miniszter úrral és a minisztertanács által elfogadtatja.

Ezen előzmények után a földművelésügyi miniszter a szóban forgó ügy mikénti megoldására nézve a következő előterjesztést teszi:

A 3 Balkán-államnak adható maximális állatbehozatali összkontingens mennyisége a közös vámkonferencián az osztrák kormánnyal egyetértőleg és a külügyminiszter úr hozzájárulásával évi 100.000 db sertés és 50.000 db szarvasmarhában állapított meg.

A Szerbiával időközben megkötött és a felhatalmazási törvények (1907:LVI. illetve 1908:LVI. tc.) alapján ideiglenes hatállyal további intézkedésig, de legkésőbb folyó évi március 31-ig életbe léptetett szerződésben a fent jelzett összkontingensből évi 70.000 darab sertés és 35.000² darab szarvasmarha behozatala Szerbiának engedélyeztetett.

Miután a külügyminiszter úr által a két miniszterelnök úr előtt kifejtettek szerint a fent jelzett maximális összkontingensből az általunk Bulgáriának rezerválni kívánt mennyiség számbavételével Romániának felajánlható 10.000 db szarvasmarha és 20.000 db sertésbehozatal engedélyezésével a tárgyalások sikere nem remélhető: szükségesnek mutatkozik a Romániának felajánlható kontingens emelése. Ez az összkontingens számának emelése nélkül csak úgy lehetséges, ha – miként az osztrák miniszterelnök úr a fent idézett megbeszélés alkalmával kijelentette – a Szerbiával kötött és most ideiglenesen hatályban levő szerződés a törvényhozás által elutasítatik, és így az érvényéhez szükséges ratifikáció mellőzteni fog, mi által az ezen államnak adott kontingens felszabadul.

Tekintve Szerbiának újabban tanúsított ellenséges politikai magatartását, melynek tudatában a jelen szerződést bizonyára nem kötöttük volna meg, s tekintve hogy úgy általános politikai valamint közgazdasági szempontból is nagyobb fontossággal bír reánk nézve Romániával rendezett gazdasági politikai viszonyok biztosítása: a minisztertanács egyhangúlag hozzájárul ahhoz, hogy ennek lehetővé tétele végett Romániának magasabb állatbehozatali kontingens engedélyeztessék, illetve hogy az eredetileg 10.000 darabban megállapított szarvasmarha-behozatali kontingens további 5000 darabbal 15.000-re, a 20.000 darab sertésbehozatali kontingens pedig további 20.000 darabbal 40.000 darabra emeltessék, s hogy szükség esetén ezen számok a magyar földművelési miniszter úr hozzájárulásával még némi tételekkel emeltessenek, – mindazonáltal a három Balkán-állam részére eredetileg megállapított összkontingens keretein belül és a következő feltételek mellett:

1. A Szerbiával kötött és ez idő szerint, a felhatalmazási törvény alapján ideiglenes hatállyal érvényben tartott kereskedelmi szerződést a kormány március 31-én túl nem tartja érvényben, hanem abban az esetben is, ha az osztrák képviselőház ezen időn belül a szerb szerződést el nem vetné, a magyar kormány azt feltétlenül vissza fogja vonni, és többé elő sem terjeszti.

2. Amennyiben későbbi időpontban netán új szerződéses tárgyalások indíthatnának meg Szerbiával, akkor csak az a mennyiség adható Szerbiának, mely az összkontingensen belül – az előbb említettél esetleg magasabb mennyiségben is – Romániának és illetve Bulgáriának szánt, illetőleg esetleg már megadott szarvasmarha- és sertésmennyiségen felül, az eredetileg megállapított összkontingensből még fennmaradt.

3. Az 1. és 2. pontokban foglaltakra nézve egyetértő megállapodás létesítendő a cs. kir. osztrák kormánnyal, valamint a cs. és kir. közös külügyminiszter úrral.

4. Arra való tekintettel, hogy a Szerbiával kötött szerződés Ő Felsége nevében és meghatalmazása alapján kötött, az ennek becikkelyezésére vonatkozó törvényjavaslat visszavonásához és a szerződés végleges elejtéséhez Ő Felsége jóváhagyása kéretik ki, amely alkalommal a 2. pont alatti megállapodás is tudomásul vétel végett bejelentetik; úgy hogy a fentebbi megállapodások csak a megfelelő jóváhagyás, illetve tudomásulvétel után lesznek végrehajthatók.

Tudomásul vétetett a földművelésügyi miniszter úrnak az a bejelentése is, hogy a bíróság legeltetés helyébe és annak mintegy kárpótlásául, kizárólag Romániának és ebből vonható további következtetés nélkül, 50.000 usque 60.000 db levágott juh behozatalát megajánlotta.

² Javítva 25 000-ről.